

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΛΟΓΙΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ
ΠΜΣ ΛΟΓΙΣΤΙΚΗ-ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 2008 ΑΠΟ ΤΗ ΣΚΟΠΙΑ ΤΗΣ
ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ

Ευαγγελία Χρήστου

Επιβλέπων: Χαρίλαος Ναζάκης
Καθηγητής Α΄ βαθμίδας

Πρέβεζα, Φεβρουάριος, 2020

**THE ECONOMIC CRISIS OF 2008 FROM THE PERSPECTIVE OF
MARXIST THEORY**

Εγκρίθηκε από τριμελή εξεταστική επιτροπή

Πρέβεζα, Φεβρουάριος, 2020

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

1. Επιβλέπων καθηγητής

Χαρίλαος Ναζάκης,

Καθηγητής Α΄βαθμίδας

2. Μέλος επιτροπής

Ιωάννης Σωτηρόπουλος

Καθηγητής

3. Μέλος επιτροπής

Νικόλαος Αρνής

Λέκτορας

Διευθυντής ΠΜΣ

Χαρίλαος Ναζάκης,

Καθηγητής Α΄βαθμίδας

© Χρήστου, Ευαγγελία, 2020.

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Δήλωση μη λογοκλοπής

Δηλώνω υπεύθυνα και γνωρίζοντας τις κυρώσεις του Ν. 2121/1993 περί Πνευματικής Ιδιοκτησίας, ότι η παρούσα μεταπτυχιακή εργασία είναι εκ ολοκλήρου αποτέλεσμα δικής μου ερευνητικής εργασίας, δεν αποτελεί προϊόν αντιγραφής ούτε προέρχεται από ανάθεση σε τρίτους. Όλες οι πηγές που χρησιμοποιήθηκαν (κάθε είδους, μορφής και προέλευσης) για τη συγγραφή της περιλαμβάνονται στη βιβλιογραφία.

Χρήστου Ευαγγελία

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ευχαριστώ την οικογένειά μου για την ηθική υποστήριξη που μου προσέφερε κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών σπουδών μου και κατά τη συγγραφή της διπλωματικής εργασίας μου. Επίσης εκφράζω τις ευχαριστίες μου στον επιβλέποντα καθηγητή κ. Ναζάκη Χαρίλαο για τη δυνατότητα που μου έδωσε να μελετήσω ένα τόσο ενδιαφέρον και επίκαιρο θέμα.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η οικονομική κρίση του 2008 που ξεκίνησε στις ΗΠΑ, στην πιο ανεπτυγμένη οικονομικά χώρα και στη συνέχεια επεκτάθηκε στην Ευρωζώνη και σε όλες τις αναπτυγμένες οικονομίες, χαρακτηρίζεται από πολλούς οικονομικούς αναλυτές ως εφάμιλλη της μεγάλης παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του 1929. Στην παρούσα εργασία με βάση την βιβλιογραφία, την αρθρογραφία και όλες τις πηγές που αναφέρονται στο τέλος της, γίνεται προσπάθεια να ερμηνευτεί η οικονομική κρίση από τη σκοπιά της μαρξιστικής θεωρίας.

Στην αρχή (Κεφάλαιο 1^ο) γίνεται παράθεση των βασικών εννοιών της μαρξιστικής θεωρίας και στις αναφορές του Μαρξ στις οικονομικές κρίσεις, όπως παρουσιάζονται στο έργο του το «Κεφάλαιο». Αναπτύσσεται ο νόμος της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης καθώς ο νόμος της πτωτικής τάσης του μέσου ποσοστού κέρδους, με βάση τους οποίους ερμηνεύεται στη συνέχεια στα επόμενα κεφάλαια η οικονομική κρίση στις ΗΠΑ και την Ελλάδα. Γίνεται αναφορά στο ρόλο του χρηματιστικού κεφαλαίου στην κεφαλαιοκρατική παραγωγή, συμπεραίνοντας ότι δεν μπορεί να υπάρξει καπιταλιστική παραγωγή, βιομηχανικό κεφάλαιο, χωρίς να υπάρχει αντίστοιχα τραπεζικό κεφάλαιο, χρηματιστικό κεφάλαιο, χωρίς να παράγει και τα παρασιτικά του φαινόμενα, χωρίς να παράγει το πλασματικό κεφάλαιο.

Στη συνέχεια (Κεφάλαιο 2^ο) αναλύεται η διεθνής οικονομική κρίση, πως εκδηλώθηκε στις ΗΠΑ, πως επεκτάθηκε στην Ευρωζώνη, εξετάζονται οι πολιτικές αντιμετώπισης της κρίσης. Ερμηνεύεται η διεθνής οικονομική κρίση καταλήγοντας στο ότι η αύξηση της πίστωσης και του πλασματικού κεφαλαίου είναι μια τακτική των καπιταλιστών να αντισταθμίσουν την καθοδική πίεση που ασκείται στην κερδοφορία της συσσώρευσης πραγματικού κεφαλαίου.

Στο τελευταίο Κεφάλαιο της εργασίας (Κεφάλαιο 3^ο) αναλύεται η οικονομική κρίση στην Ελλάδα, τα αποτελέσματα των πολιτικών αντιμετώπισης της κρίσης στην οικονομία και την κοινωνία και δίνεται η ερμηνεία της ελληνικής κρίσης συμπεραίνοντας ότι αποτελεί μέρος της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης έχοντας προκληθεί από τον ίδιο μηχανισμό, τον νόμο της πτωτικής τάσης του μέσου ποσοστού κέρδους. Επιπλέον η κρίση της ελληνικής οικονομίας εκτός από κρίση υπερσυσσώρευσης του κεφαλαίου και χαμηλής κερδοφορίας είναι και κρίση συσσώρευσης δημοσίου χρέους.

Λέξεις-κλειδιά: Οικονομική κρίση 2008, μαρξιστική θεωρία για τις κρίσεις.

ABSTRACT

The 2008 economic crisis that began in the US, the most economically developed country and then expanded to the Eurozone and all developed economies, is characterized by many economic analysts as being in line with the great global financial crisis of 1929. This work is based on the literature, bibliography, and all the sources cited at the end, attempt to interpret the economic crisis from the standpoint of Marxist theory.

At the outset (Chapter 1) the basic concepts of Marxist theory and Marx's references to economic crises are presented, as presented in his work "Capital". The law of capital accumulation develops as the law of the downward trend of the average rate of profit, which then explains in the next chapters the financial crisis in the US and Greece. Reference is made to the role of capital in capitalist production, concluding that there can be no capitalist production, industrial capital, without corresponding bank capital, capital, without producing its parasitic phenomena, without producing fictitious capital.

The following section (Chapter 2) analyzes the international economic crisis, how it unfolded in the US, how it expanded into the Eurozone, examines the policies for dealing with the crisis. The international economic crisis is interpreted as concluding that the increase in credit and fictitious capital is a tactic for capitalists to offset the downward pressure on the profitability of real capital accumulation.

The last chapter of this paper (Chapter 3) analyzes the economic crisis in Greece, the effects of crisis response policies on the economy and society and gives an interpretation of the Greek crisis concluding that it is part of the global economic crisis caused by the same mechanism, the law of the downward trend of the average profit rate. In addition to the crisis of the Greek economy in addition to the crisis of over-accumulation of capital and low profitability is also a crisis of accumulation of public debt.

Keywords: The 2008 economic crisis, Marxist crisis theory.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	iv
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	v
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ	vii
1 ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ.....	1
1.1 ΓΕΝΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ	1
1.2 ΠΑΡΑΘΕΣΗ ΒΑΣΙΚΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ ΤΗΣ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΞΗΓΗΣΗ ΤΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ	5
1.2.1 Ο γενικός νόμος της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης	5
1.2.2 Η σύνθεση του κεφαλαίου	8
1.2.3 Ο νόμος της τάσης του ποσοστού του κέρδους να πέφτει	11
1.2.4 Το χρήμα – Χρηματοπιστωτικό Σύστημα	22
1.2.5 Η λειτουργία της Πίστης	26
1.2.6 Η ιστορική μαρξιστική συζήτηση για τις οικονομικές κρίσεις	28
2 Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ.....	30
2.1 Η εκδήλωση της κρίσης στις ΗΠΑ	30
2.2 Κρίση στην Ευρωζώνη.....	33
2.3 Οι πολιτικές αντιμετώπισης της κρίσης στην Ευρωζώνη και τις ΗΠΑ	35
2.4 Ερμηνεία της κρίσης	41
2.5 Το παγκόσμιο χρέος	55
3 Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	58
3.1 Η εκδήλωση της κρίσης στην ελληνική οικονομία	58
3.2 Αστική ερμηνεία της ελληνικής οικονομικής κρίσης	62
3.3 Αποτελέσματα εφαρμογής των προγραμμάτων λιτότητας των μνημονίων	65
3.4 Ερμηνεία της ελληνικής κρίσης από τη σκοπιά της μαρξιστικής θεωρίας	69
3.5 Η εξωτερική διάσταση της ελληνικής κρίσης.....	75

3.6	Το δημόσιο χρέος και οι εξελίξεις γύρω από αυτό	77
4	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	83
5	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	86

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

1 ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

1.1 ΓΕΝΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

Μαρξισμός είναι το σύστημα των αντιλήψεων και της διδασκαλίας του Μαρξ. Ο Μαρξ (1818-1883) είναι εκείνος που συνέχισε και ολοκλήρωσε τα τρία βασικά ιδεολογικά ρεύματα του 19^{ου} αιώνα, που ανήκαν στις τρεις πιο προηγμένες χώρες της ανθρωπότητας: την κλασική γερμανική φιλοσοφία, την κλασική πολιτική οικονομία και το γαλλικό σοσιαλισμό σε συνδυασμό με τις γαλλικές επαναστατικές διδασκαλίες γενικότερα.

Ένα άρθρο που γράφτηκε από τον Λένιν για την τριακοστή επέτειο του θανάτου του Καρλ Μαρξ και δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Προσβεστσένιγε», τεύχος 3, Μάρτιος του 1913, περιγράφει πολύ περιεκτικά τα τρία συστατικά μέρη του μαρξισμού (την κλασική γερμανική φιλοσοφία, την κλασική πολιτική οικονομία και το γαλλικό σοσιαλισμό). Ας αφήσουμε τον Λένιν να περιγράψει το ένα από τα συστατικά μέρη της μαρξιστικής θεωρίας: Την οικονομική διδασκαλία του, με βάση την οποία θα γίνει προσπάθεια για να εξηγήσουμε τις οικονομικές κρίσεις.

«Ο Μαρξ αφού αναγνώρισε ότι το οικονομικό καθεστώς είναι η βάση πάνω στην οποία υψώνεται το πολιτικό οικοδόμημα, έστρεψε κυρίως την προσοχή του στη μελέτη αυτού του οικονομικού καθεστώτος. Το βασικό έργο του Μαρξ, το «Κεφάλαιο», είναι αφιερωμένο στη μελέτη της σύγχρονης, δηλαδή της καπιταλιστικής, κοινωνίας. Η κλασική πολιτική οικονομία διαμορφώθηκε πριν από τον Μαρξ στην Αγγλία, την πιο εξελιγμένη καπιταλιστική χώρα. Ο Άνταμ Σμιθ και ο Ντάβιντ Ρικάρντο, μελετώντας το οικονομικό καθεστώς, έβαλαν τις βάσεις της εργασιακής θεωρίας της αξίας. Ο Μαρξ συνέχισε το έργο τους. Θεμελίωσε γερά και ανέπτυξε με συνέπεια αυτή τη θεωρία. Έδειξε ότι η αξία κάθε εμπορεύματος καθορίζεται από την ποσότητα του κοινωνικά αναγκαίου χρόνου εργασίας, που απαιτείται για την παραγωγή του εμπορεύματος. Εκεί που οι αστοί οικονομολόγοι έβλεπαν σχέσεις πραγμάτων (ανταλλαγή εμπορεύματος με εμπόρευμα), ο Μαρξ αποκάλυψε σχέσεις ανάμεσα σε ανθρώπους. Η ανταλλαγή των εμπορευμάτων εκφράζει τη σύνδεση ανάμεσα στους ξεχωριστούς παραγωγούς μέσω της αγοράς. Το χρήμα σημαίνει ότι η σύνδεση αυτή γίνεται όλο και πιο στενή, συνενώνοντας αδιάρρηκτα σ'ένα σύνολο όλη την οικονομική ζωή των ξεχωριστών παραγωγών. Το κεφάλαιο σημαίνει παραπέρα ανάπτυξη αυτής της σύνδεσης: η εργατική δύναμη του ανθρώπου γίνεται εμπόρευμα. Ο

μισθωτός εργάτης πουλάει την εργατική του δύναμη στον ιδιοκτήτη της γης, του εργοστασίου, των εργαλείων δουλειάς. Ένα μέρος της εργάσιμης μέρας ο εργάτης το διαθέτει για να καλύψει τα έξοδα της συντήρησής του και της συντήρησης της οικογένειάς του (μισθός εργασίας) και το άλλο μέρος της ημέρας ο εργάτης δουλεύει δωρεάν, δημιουργώντας για τον καπιταλιστή την υπεραξία, την πηγή του κέρδους, την πηγή του πλούτου της τάξης των καπιταλιστών. Η διδασκαλία της υπεραξίας είναι ο ακρογωνιαίος λίθος της οικονομικής θεωρίας του Μαρξ.

Το κεφάλαιο που δημιουργήθηκε με τη δουλειά του εργάτη καταπιέζει τον εργάτη, καταστρέφοντας τους μικρονοικοκυραίους και δημιουργώντας τη στρατιά των ανέργων. Στη βιομηχανία φαίνεται αμέσως η νίκη της μεγάλης παραγωγής, μα και στη γεωργία βλέπουμε το ίδιο φαινόμενο: η υπεροχή της μεγάλης καπιταλιστικής γεωργίας μεγαλώνει, αυξάνεται η χρησιμοποίηση μηχανών, το αγροτικό νοικοκυριό πιάνεται στη θηλιά του χρηματικού κεφαλαίου, ξεπέφτει και καταστρέφεται κάτω από το βάρος της καθυστερημένης τεχνικής. Στη γεωργία είναι διαφορετικές οι μορφές της κατάπτωσης της μικρής παραγωγής. Η ίδια όμως η κατάπτωσή της είναι γεγονός αναμφισβήτητο.

Το κεφάλαιο τσακίζοντας τη μικρή παραγωγή, οδηγεί στην αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας και στη δημιουργία μονοπωλιακής θέσης για τις ενώσεις των πολύ μεγάλων καπιταλιστών. Η ίδια η παραγωγή γίνεται όλο και πιο κοινωνική - εκατοντάδες χιλιάδες κι εκατομμύρια εργάτες συνενώνονται σ'ένα σχεδιασμένο οικονομικό οργανισμό – ενώ το προϊόν της κοινής εργασίας το ιδιοποιείται μια χούφτα καπιταλιστών. Μεγαλώνει η αναρχία στην παραγωγή, οι κρίσεις, το λυσσαλέο κυνηγητό των αγορών, η φτώχεια της μάζας του πληθυσμού.

Το καπιταλιστικό καθεστώς μεγαλώνοντας την εξάρτηση των εργατών από το κεφάλαιο, δημιουργεί τη μεγάλη δύναμη της ενωμένης εργασίας.

Ο Μαρξ παρακολούθησε την εξέλιξη του καπιταλισμού από τα πρώτα έμβρυα της εμπορευματικής οικονομίας, από την απλή ανταλλαγή ως τις ανώτερες μορφές του, ως τη μεγάλη παραγωγή. Και η πείρα όλων των καπιταλιστικών χωρών, τόσο των παλιών όσο και των καινούριων, δείχνει παραστατικά από χρόνο σε χρόνο όλο και σε μεγαλύτερο αριθμό εργατών, την ορθότητα της διδασκαλίας αυτής του Μαρξ». **(Λένιν Β.Ι. «Για τον Μαρξ και το Μαρξισμό», Εκδόσεις «Σύγχρονη Εποχή», Αθήνα 1982, σελ. 7-9).**

Ο Λένιν με βάση τις νομοτέλειες της καπιταλιστικής οικονομίας μελέτησε τα χαρακτηριστικά του ώριμου, ανεπτυγμένου καπιταλισμού.

«Με βάση τη μαρξιστική θεωρία για τη διαδικασία της συσσώρευσης, της συγκέντρωσης και συγκεντροποίησης του κεφαλαίου, ο Λένιν, σε αντίθεση με το Γερμανό σοσιαλδημοκράτη Ρ. Χίλφερντινγκ, θ' αναδεικνύει ότι η κυριαρχία του μονοπωλιακού κεφαλαίου δεν καταργεί τον ανταγωνισμό στο μονοπωλιακό καπιταλισμό, αλλά, αντίθετα, φέρνει στο προσκήνιο νέες, πιο σύνθετες μορφές ανταγωνισμού (π.χ. τον ανταγωνισμό μεταξύ των μονοπωλίων στους διάφορους κλάδους, τον ανταγωνισμό των μονοπωλίων μέσα στον ίδιο τον κλάδο και μέσα στον ίδιο μονοπωλιακό όμιλο, τον ανταγωνισμό μεταξύ των μονοπωλίων και μικρότερων καπιταλιστικών επιχειρήσεων).

Μελετώντας την ιστορική εξέλιξη του καπιταλισμού από την εποχή του ελεύθερου ανταγωνισμού, στο σχηματισμό ισχυρών μετοχικών εταιριών στην πορεία ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων στον καπιταλισμό, ο Λένιν θα φωτίσει την όξυνση της βασικής αντίθεσης κεφαλαίου-εργασίας στο στάδιο του μονοπωλιακού καπιταλισμού.

Η κυριαρχία των μονοπωλίων, των ισχυρών μετοχικών εταιριών, οδηγεί στην απομάκρυνση, στο διαχωρισμό της καπιταλιστικής ιδιοκτησίας από τη λειτουργία και οργάνωση της καπιταλιστικής παραγωγής και αποτελεί την οικονομική βάση αύξησης του παρασιτικού ρόλου της αστικής τάξης σε κάθε καπιταλιστικό κράτος. Επικίνδυνα παράσιτα-μέτοχοι κερδίζουν καθημερινά από την αγοραπωλησία μετοχών καπιταλιστικών επιχειρήσεων, χωρίς καμιά σχέση με τη λειτουργία και την οργάνωση των συγκεκριμένων επιχειρήσεων.

Ο παρασιτισμός, η όξυνση της βασικής αντίθεσης ανάμεσα στον κοινωνικό χαρακτήρα της παραγωγής και στην καπιταλιστική ιδιοποίηση των αποτελεσμάτων της, χαρακτηρίζουν όλα τα καπιταλιστικά κράτη, ανεξάρτητα από τη θέση τους στο διεθνές ιμπεριαλιστικό σύστημα.

Η θέση για τον ιμπεριαλισμό, ως εποχής του αντιδραστικού πλέον μονοπωλιακού καπιταλισμού, με ενιαία χαρακτηριστικά για όλα τα κράτη που έχουν περάσει στο στάδιο του μονοπωλιακού καπιταλισμού και είναι ενταγμένα στο διεθνές ιμπεριαλιστικό σύστημα, είτε είναι ασθενέστερα είτε ισχυρότερα, είναι βασική στη λενινιστική προσέγγιση.

Πρόκειται για ενιαία γνωρίσματα που αφορούν την κυριαρχία των μονοπωλίων, των ισχυρών μετοχικών εταιριών και την όξυνση του καπιταλιστικού ανταγωνισμού, το

σηματισμό του χρηματιστικού κεφαλαίου, την αύξηση της σημασίας της εξαγωγής κεφαλαίου σε σχέση με την εξαγωγή εμπορευμάτων, την πάλη για το ξαναμοίρασμα των αγορών και των εδαφών μεταξύ των καπιταλιστικών κρατών όπου εδρεύουν μονοπωλιακοί όμιλοι με μεγάλα μερίδια στην καπιταλιστική αγορά.

Ο Λένιν δίνει έμφαση στην ανισόμετρη ανάπτυξη του καπιταλισμού και στις επιπτώσεις της στην όξυνση των ενδοϊμπεριαλιστικών αντιθέσεων. Η ενίσχυση της τάσης εξαγωγής κεφαλαίου επιταχύνει την ανάπτυξη του καπιταλισμού στις χώρες που κατευθύνεται και με ορισμένες άλλες προϋποθέσεις, που αφορούν κυρίως τις δυνατότητες εσωτερικής συσσώρευσης και τη μεταφορά των τεχνολογικών εξελίξεων, συμβάλλει σε ορισμένη αλλαγή συσχετισμού μεταξύ κρατών στο διεθνές ιμπεριαλιστικό σύστημα, ως αποτέλεσμα της ανισόμετρης ανάπτυξης». (Παπαδόπουλος Μάκης, άρθρο: «Η επικαιρότητα της λενινιστικής θεωρίας του ιμπεριαλισμού», ΚΟΜ.ΕΠ. Τεύχος: 4, 2016).

Το βασικό έργο του Μαρξ το «Κεφάλαιο» αφορά τη μελέτη και την μαρξιστική ανάλυση της καπιταλιστικής οικονομίας και περιλαμβάνει και την ανάλυση των οικονομικών κρίσεων του καπιταλισμού.

Ας παραθέσουμε εδώ ένα απόσπασμα από το «Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος» το οποίο γράφτηκε από τους Καρλ Μαρξ και Φρίντριχ Έγκελς στα τέλη του 1847-αρχές του 1848, πριν ακόμη ο Μαρξ γράψει το «Κεφάλαιο», το οποίο δείχνει περιεκτικά και παραστατικά την έννοια της οικονομικής κρίσης:

«Οι αστικές σχέσεις παραγωγής και ανταλλαγής, οι αστικές σχέσεις ιδιοκτησίας, η σύγχρονη αστική κοινωνία, που δημιούργησε τόσο ισχυρά μέσα παραγωγής και ανταλλαγής, μοιάζει με το μάγο εκείνο που δεν καταφέρνει πια να κυριαρχήσει πάνω στις καταθόνιες δυνάμεις που ο ίδιος κάλεσε. Εδώ και δεκάδες χρόνια, η ιστορία της βιομηχανίας και του εμπορίου δεν είναι τίποτε άλλο παρά η ιστορία της εξέγερσης των σύγχρονων παραγωγικών δυνάμεων ενάντια στις σύγχρονες σχέσεις παραγωγής, ενάντια στις σχέσεις ιδιοκτησίας, που αποτελούν τους όρους ύπαρξης της αστικής τάξης και της κυριαρχίας της.

Αρκεί ν' αναφέρουμε τις εμπορικές κρίσεις που με την περιοδική τους επανάληψη όλο και πιο απειλητικά αμφισβητούν την υπόσταση ολόκληρης της αστικής κοινωνίας. Στις εμπορικές κρίσεις καταστρέφεται τακτικά ένα μεγάλο μέρος όχι μονάχα των έτοιμων προϊόντων, αλλά ακόμα και των παραγωγικών δυνάμεων που ήδη είχαν δημιουργηθεί.

Στις κρίσεις ξεσπά μια κοινωνική επιδημία που σε κάθε άλλη προηγούμενη εποχή θα φαινόταν σαν παραλογισμός, η επιδημία της υπερπαραγωγής. Η κοινωνία ξαφνικά βρίσκεται πάλι πίσω σε κατάσταση στιγμιαίας βαρβαρότητας. Θα 'λεγε κανείς ότι ένας λιμός, ένας γενικός καταστροφικός πόλεμος της έκοψε όλα τα μέσα ύπαρξης. Η βιομηχανία, το εμπόριο φαίνονται εκμηδενισμένα.

Και γιατί; Γιατί η κοινωνία έχει πάρα πολύ πολιτισμό, πάρα πολλά μέσα ύπαρξης, πάρα πολλή βιομηχανία, πάρα πολύ εμπόριο. Οι παραγωγικές δυνάμεις που διαθέτει δεν χρησιμεύουν πια για την προώθηση του αστικού πολιτισμού και των αστικών σχέσεων ιδιοκτησίας. Αντίθετα, έγιναν πάρα πολύ μεγάλες γι' αυτές τις σχέσεις, εμποδίζονται από αυτές. Και κάθε φορά που οι παραγωγικές δυνάμεις ξεπερνούν το εμπόδιο αυτό, φέρνουν σε αναταραχή ολόκληρη την αστική κοινωνία, απειλούν την ύπαρξη της αστικής ιδιοκτησίας. Οι αστικές σχέσεις έγιναν πάρα πολύ στενές για να περιλάβουν τα πλούτη που δημιουργήθηκαν απ' αυτές.

Πώς ξεπερνά η αστική τάξη τις κρίσεις; από τη μια μεριά καταστρέφοντας αναγκαστικά μάζες από παραγωγικές δυνάμεις. Από την άλλη, κατακτώντας καινούργιες αγορές και εκμεταλλεύομενη πιο βαθιά τις παλιές. Πώς, λοιπόν; Προετοιμάζοντας πιο ολόπλευρες και πιο τεράστιες κρίσεις και ελαττώνοντας τα μέσα για να προλαβαίνει τις κρίσεις». (Μαρξ Κ. – Έγκελς Φ. «Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος» Εκδόσεις «Σύγχρονη Εποχή», Αθήνα 1984, σελ. 26- 27).

1.2 ΠΑΡΑΘΕΣΗ ΒΑΣΙΚΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ ΤΗΣ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΞΗΓΗΣΗ ΤΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ

1.2.1 Ο γενικός νόμος της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης

Η θεωρία του Μαρξ για τη συσσώρευση του κεφαλαίου είναι η άμεση συνέχιση της διδασκαλίας του για την υπεραξία.

Η βάση για την ανάπτυξη της ανθρώπινης κοινωνίας είναι η υλική παραγωγή. Η κοινωνία για να ζει και να αναπτύσσεται πρέπει να παράγει αδιάκοπα υλικά αγαθά. Δηλαδή πρέπει να συντελείται συνεχώς το προτσές της παραγωγής.

Η διαδικασία της δημιουργίας των απαραίτητων υλικών αγαθών για την ύπαρξη και την ανάπτυξη της κοινωνίας ονομάζεται παραγωγή. Το κοινωνικό προτσές παραγωγής

εξεταζόμενο στη διαρκή του συνάφεια και στην αδιάκοπη επανάληψή του ονομάζεται αναπαραγωγή.

«Οποιαδήποτε και αν είναι η κοινωνική μορφή του προτσές παραγωγής – γράφει ο Μαρξ – το προτσές αυτό πρέπει να είναι συνεχές ή να διατρέχει περιοδικά, πάντα από την αρχή, τα ίδια στάδια. Επίσης όσο λίγο μια κοινωνία μπορεί να παύσει να καταναλώνει, άλλο τόσο μπορεί να παύσει να παράγει. Γι αυτό κάθε κοινωνικό προτσές παραγωγής εξεταζόμενο στη διαρκή του συνάφεια και στην αέναη ροή της ανανέωσής του είναι ταυτόχρονα και προτσές αναπαραγωγής. Οι όροι της παραγωγής είναι ταυτόχρονα και οι όροι της αναπαραγωγής ... Αν η παραγωγή έχει κεφαλαιοκρατική μορφή το ίδιο γίνεται και με την αναπαραγωγή» (Μαρξ Κ. «Το Κεφάλαιο, τόμος 1^{ος}, κεφ. 21, σελ. 586», Εκδόσεις «Σύγχρονη Εποχή», Αθήνα 1978).

Το προτσές της αναπαραγωγής δεν συνίσταται μόνο στο ότι οι άνθρωποι παράγουν όλο και καινούριες ποσότητες προϊόντων, σε αντικατάσταση των όσων καταναλώθηκαν και πάνω από αυτά, αλλά και στο ότι στην κοινωνία διαρκώς ανανεώνονται και οι αντίστοιχες σχέσεις παραγωγής.

«Αυτό όμως που αρχικά ήταν μόνο αφετηρία αναπαράγεται συνεχώς και ολοένα από την αρχή και διαιώνίζεται σαν ειδικό αποτέλεσμα της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής απλώς και μόνο με τη συνέχεια του προτσές της απλής αναπαραγωγής. Από τη μια μεριά, το προτσές της παραγωγής μετατρέπει διαρκώς τον υλικό πλούτο σε κεφάλαιο, σε μέσα αξιοποίησης και κατανάλωσης για τον κεφαλαιοκράτη. Από την άλλη, ο εργάτης βγαίνει πάντα από το προτσές όπως ήταν όταν μπήκε σ' αυτό – σαν προσωπική πηγή του πλούτου, απογυμνωμένος όμως απ' όλα τα μέσα που θα τούδιναν τη δυνατότητα να πραγματοποιήσει για τον εαυτό του αυτό τον πλούτο..... Έτσι ο ίδιος ο εργάτης παράγει ακατάπαυστα τον αντικειμενικό πλούτο σαν κεφάλαιο, σαν μια δύναμη ξένη προς αυτόν που τον εξουσιάζει και τον εκμεταλλεύεται και ο κεφαλαιοκράτης παράγει εξίσου ακατάπαυστα την εργατική δύναμη σαν υποκειμενική πηγή πλούτου, χωρισμένη από τα δικά της μέσα αντικειμενοποίησης και πραγματοποίησης, σαν αφηρημένη πηγή που υπάρχει μόνο στο σώμα του εργάτη με δυο λόγια παράγει τον εργάτη σαν μισθωτό εργάτη. Αυτή η διαρκής αναπαραγωγή ή διαίωσιση του εργάτη είναι το εκ των ων ουκ άνευ της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής». (Μαρξ Κ. «Το Κεφάλαιο, τόμος 1^{ος}, κεφ. 21, σελ. 591», Εκδόσεις «Σύγχρονη Εποχή», Αθήνα 1978).

«Υπάρχουν δύο τύποι αναπαραγωγής:

- 1) Η απλή αναπαραγωγή που είναι η επανάληψη του προτσές της παραγωγής στις προηγούμενες διαστάσεις, όταν τα νεοπαραγόμενα προϊόντα απλώς αναπληρώνουν τα ξοδεμένα μέσα παραγωγής και τα είδη ατομικής κατανάλωσης.
- 2) Διευρυμένη αναπαραγωγή που είναι η επανάληψη του προτσές της παραγωγής σε μεγαλύτερες διαστάσεις, οπότε η κοινωνία δεν αναπληρώνει απλώς τα υλικά αγαθά που καταναλώθηκαν, αλλά και παράγει επιπλέον συμπληρωματικά μέσα παραγωγής και είδη ατομικής κατανάλωσης.

Η απλή αναπαραγωγή είναι συστατικό μέρος της διευρυμένης αναπαραγωγής.

Στη διευρυμένη καπιταλιστική αναπαραγωγή ένα μέρος της υπεραξίας ο καπιταλιστής το διαθέτει για να αγοράσει επιπλέον μέσα παραγωγής και να μισθώσει επιπλέον εργάτες. Έτσι ένα μέρος της υπεραξίας προστίθεται στο προηγούμενο κεφάλαιο, δηλαδή συσσωρεύεται.

Συσσώρευση κεφαλαίου ονομάζεται η πρόσθεση μέρους της υπεραξίας στο κεφάλαιο ή η μετατροπή μέρους της υπεραξίας σε κεφάλαιο.

Κίνητρο για τη συσσώρευση του κεφαλαίου είναι:

A) Πρώτα απ'όλα το κίνητρο για την αύξηση της υπεραξίας. Στον καπιταλισμό η δίψα για πλουτισμό δεν γνωρίζει όρια.

Με τη διεύρυνση της παραγωγής αυξάνει η μάζα της παραγωγής, αυξάνει η μάζα της υπεραξίας που ιδιοποιείται ο καπιταλιστής και συνεπώς αυξάνει κι εκείνο το μέρος της που πηγαίνει για την ικανοποίηση των προσωπικών αναγκών και ιδιοτροπιών των καπιταλιστών. Από την άλλη οι καπιταλιστές αποκτούν τη δυνατότητα με την αυξημένη υπεραξία να διευρύνουν όλο και περισσότερο την παραγωγή, να εκμεταλλεύονται όλο και μεγαλύτερο αριθμό εργατών και να ιδιοποιούνται ολοένα αυξανόμενη μάζα υπεραξίας.

B) Άλλο κίνητρο συσσώρευσης του κεφαλαίου είναι ο λυσσαλέος συναγωνισμός, που στην πορεία του οι μεγάλοι καπιταλιστές βρίσκονται σε ευνοϊκότερη θέση και εξοντώνουν τους μικρότερους.

Ο συναγωνισμός υποχρεώνει τον κάθε καπιταλιστή κάτω από την απειλή της καταστροφής του, να βελτιώνει την τεχνική, να διευρύνει την παραγωγή. Διακοπή της ανάπτυξης της τεχνικής σημαίνει καθυστέρηση και τους καθυστερημένους τους νικούν οι ανταγωνιστές τους.

Ο Μαρξ ανακαλύπτοντας τη δράση του γενικού νόμου της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης, έβγαλε το σπουδαιότερο συμπέρασμα, σύμφωνα με το οποίο: «... στο μέτρο που συσσωρεύεται το κεφάλαιο, να χειροτερεύει υποχρεωτικά η κατάσταση του εργάτη, αδιάφορα αν είναι καλή ή κακή η πληρωμή του». (Μαρξ Κ. «Το Κεφάλαιο, τόμος 1^{ος}, σελ. 668).

Δηλαδή με την ανάπτυξη του καπιταλισμού συντελείται ένα προτσές της σχετικής και της απόλυτης εξαθλίωσης του προλεταριάτου». (Πολυμερίδης Γιώργος, άρθρο «Η καπιταλιστική αναπαραγωγή», <https://www.rovespieros.gr/agnosti-epistimi-politikis-oikonomias-15/>)

1.2.2 Η σύνθεση του κεφαλαίου

Στην πορεία της καπιταλιστικής συσσώρευσης αυξάνει η συνολική μάζα του κεφαλαίου. Τα διάφορα μέρη του όμως δεν αλλάζουν με τον ίδιο τρόπο, πράγμα που οδηγεί στην αλλαγή της σύνθεσης του κεφαλαίου.

«Πρέπει να δούμε τη σύνθεση του κεφαλαίου από δύο πλευρές: Από την πλευρά της αξίας καθορίζεται απ' την αναλογία που το κεφάλαιο χωρίζεται σε σταθερό κεφάλαιο, ή σε αξία των μέσων παραγωγής και σε μεταβλητό κεφάλαιο, ή σε αξία της εργατικής δύναμης, συνολικό άθροισμα των μισθών εργασίας. Απ' την υλική του πλευρά, έτσι όπως λειτουργεί στο προτσές της παραγωγής, κάθε κεφάλαιο χωρίζεται σε μέσα παραγωγής και σε ζωντανή εργατική δύναμη. Η σύνθεση αυτή του κεφαλαίου καθορίζεται από τη σχέση ανάμεσα στη μάζα των χρησιμοποιούμενων μέσων παραγωγής, από τη μια μεριά και στην απαιτούμενη για τη χρησιμοποίησή τους ποσότητα εργασίας από την άλλη. Την πρώτη την ονομάζω αξιακή σύνθεση του κεφαλαίου, τη δεύτερη τεχνική σύνθεση του κεφαλαίου. Ανάμεσα στις δύο υπάρχει στενή αλληλοσχέση. Για να εκφράσω αυτή την αλληλοσχέση ονομάζω την αξιακή σύνθεση του κεφαλαίου, στο βαθμό που καθορίζεται από την τεχνική του σύνθεση και αντανακλάει τις αλλαγές της: οργανική σύνθεση του κεφαλαίου. Κάθε φορά που γίνεται λόγος για τη σύνθεση του κεφαλαίου εννοούμε πάντα την οργανική του σύνθεση.

Τα πολυάριθμα ατομικά κεφάλαια, τα τοποθετημένα σ'έναν ορισμένο κλάδο της παραγωγής, διαφέρουν λίγο – πολύ τόνα από τ' άλλο στη σύνθεσή τους. Ο μέσος όρος των ατομικών συνθέσεών τους μας δίνει τη σύνθεση του συνολικού κεφαλαίου αυτού του κλάδου παραγωγής. Τέλος ο συνολικός μέσος όρος των μέσων συνθέσεων όλων των

κλάδων της παραγωγής μας δίνει τη σύνθεση του κοινωνικού κεφαλαίου μιας χώρας και σε τελευταία ανάλυση γι αυτήν και μόνο γι αυτήν πρόκειται σε όσα θα εκτεθούν παρακάτω.

Η αύξηση του κεφαλαίου περιλαμβάνει και την αύξηση του μεταβλητού του μέρους ή του μέρους που μετατρέπεται σε εργατική δύναμη. Ένα μέρος της υπεραξίας που μετατρέπεται σε πρόσθετο κεφάλαιο πρέπει πάντα να ξαναμετατρέπεται σε μεταβλητό κεφάλαιο ή σε πρόσθετο κονδύλι εργασίας..... Ωστόσο οι περισσότεροι ή λιγότεροι ευνοϊκές συνθήκες, που μέσα σε αυτές συντηρούνται και αυξάνουν οι μισθωτοί εργάτες, δεν αλλάζουν σε τίποτα το βασικό χαρακτήρα της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής.

Όπως η απλή αναπαραγωγή αναπαράγει διαρκώς αυτή την ίδια τη σχέση του κεφαλαίου, κεφαλαιοκράτες από τη μια μεριά και μισθωτούς εργάτες από την άλλη, έτσι και η αναπαραγωγή σε διευρυμένη κλίμακα, ή η συσσώρευση, αναπαράγει σε διευρυμένη κλίμακα τη σχέση του κεφαλαίου: στον ένα πόλο περισσότερους κεφαλαιοκράτες ή μεγαλύτερους κεφαλαιοκράτες και στον άλλο περισσότερους μισθωτούς εργάτες. Η αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης που υποχρεωτικά προσαρτιέται αδιάκοπα σαν μέσο αξιοποίησης στο κεφάλαιο, που δεν μπορεί να απαλλαγεί από το κεφάλαιο και που την υποταγή της σε αυτό την κρύβει απλώς το γεγονός ότι αλλάζουν οι ατομικοί κεφαλαιοκράτες στους οποίους πουλιέται, αποτελεί στην πραγματικότητα στοιχείο της αναπαραγωγής του ίδιου του κεφαλαίου. Ωστε, συσσώρευση του κεφαλαίου θα πει αύξηση του προλεταριάτου...» (Μαρξ Κ. «Το Κεφάλαιο, τόμος 1^{ος}, κεφ. 23, σελ. 634-636», Εκδόσεις «Σύγχρονη Εποχή», Αθήνα 1978).

Ο καπιταλιστής συσσωρεύοντας υπεραξία και διευρύνοντας την επιχείρησή του εισάγει καινούριες μηχανές και τεχνικές τελειοποιήσεις, γιατί αυτό του υπόσχεται αύξηση των κερδών. Αυτό σημαίνει γρήγορη αύξηση της αξίας του σταθερού κεφαλαίου. Επίσης αυξάνεται πολύ πιο αργά εκείνο το μέρος του κεφαλαίου που ξοδεύεται για την αγορά της εργατικής δύναμης, δηλαδή το μεταβλητό κεφάλαιο.

Η σχέση της μάζας των χρησιμοποιούμενων μέσων παραγωγής προς την απαιτούμενη για τη χρησιμοποίησή τους ποσότητα εργασίας, ονομάζεται τεχνική σύνθεση του κεφαλαίου. Η σχέση της αξίας των μέσων παραγωγής (σταθερό κεφάλαιο) προς την αξία της εργατικής δύναμης ονομάζεται αξιακή σύνθεση του κεφαλαίου. Ανάμεσα στις δύο υπάρχει στενή αλληλοσχέση. Για να εκφράσω αυτή την αλληλοσχέση ονομάζω την αξιακή σύνθεση του κεφαλαίου, στο βαθμό που καθορίζεται από την τεχνική του σύνθεση και

αντανακλάει τις αλλαγές της: οργανική σύνθεση του κεφαλαίου. Κάθε φορά που γίνεται λόγος για τη σύνθεση του κεφαλαίου εννοούμε πάντα την οργανική του σύνθεση.

«Η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου δεν είναι η ίδια στους διάφορους κλάδους της βιομηχανίας και στις διάφορες επιχειρήσεις του ίδιου κλάδου. Όπου στον κάθε εργάτη αναλογούν περισσότερες σύνθετες και ακριβές μηχανές, περισσότερες επεξεργασμένες πρώτες ύλες, η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου είναι υψηλότερη. Όπου υπερτερεί η ζωντανή εργασία, ενώ οι μηχανές και οι πρώτες ύλες που αναλογούν στον κάθε εργάτη είναι λιγότερες και στοιχίζουν σχετικά φθηνά, η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου είναι χαμηλότερη.

Με τη συσσώρευση του κεφαλαίου αυξάνει η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου: Μικραίνει το μερίδιο του μεταβλητού κεφαλαίου, μεγαλώνει το μερίδιο του σταθερού κεφαλαίου.

Στην πορεία της καπιταλιστικής αναπαραγωγής με τη συγκέντρωση και τη συγκεντροποίηση μεγαλώνουν οι διαστάσεις ορισμένων κεφαλαίων.

Συγκεντροποίηση του κεφαλαίου ονομάζεται η αύξηση των διαστάσεων του κεφαλαίου σαν αποτέλεσμα της συνένωσης κεφαλαίων σε ένα πιο μεγάλο κεφάλαιο. «Το κεφάλαιο αυξάνει εδώ – γράφει ο Μαρξ – κατά μεγάλες μάζες σε ένα χέρι, επειδή εκεί χάνεται από πολλά χέρια. Αυτή είναι η καθαυτό συγκεντροποίηση σε διάκριση από τη συσσώρευση και τη συγκέντρωση».

Η συγκεντροποίηση του κεφαλαίου πραγματοποιείται βασικά:

A) Με την πάλη του συναγωνισμού που διεξάγεται με την πτώση των τιμών των εμπορευμάτων. Η φθηνία των εμπορευμάτων εξαρτάται από την παραγωγικότητα της εργασίας και η παραγωγικότητα της εργασίας εξαρτάται από την κλίμακα της παραγωγής. Γι αυτό τα μεγάλα κεφάλαια νικούν τα μικρά κεφάλαια. Με την ανάπτυξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής αυξάνεται το ελάχιστο μέγεθος του ατομικού κεφαλαίου που απαιτείται για να λειτουργήσει κάτω από κανονικούς όρους, μια επιχείρηση.

B) Με το πιστωτικό σύστημα που προσελκύει, με αόρατα νήματα στα χέρια ατομικών ή συνεταιρισμένων κεφαλαιοκρατών, τα μεγαλύτερα ή μικρότερα χρηματικά ποσά που είναι σκόρπια πάνω στην επιφάνεια της κοινωνίας, γίνεται ένα καινούριο και τρομερό όπλο στην πάλη του συναγωνισμού για τη συγκεντροποίηση του κεφαλαίου» (Πολυμερίδης Γιώργος, άρθρο «Η Σύνθεση του Κεφαλαίου, ο Κεφαλαιοκρατικός Πληθυσμιακός

Νόμος και οι μορφές του Σχετικού Υπερπληθυσμού»- <https://www.rovespiero.gr/agnosti-epistimi-politikis-oikonomias-16/>) «Στο βαθμό που αναπτύσσεται η κεφαλαιοκρατική παραγωγή και συσσώρευση, στον ίδιο βαθμό αναπτύσσεται και ο συναγωνισμός και η πίστη, αυτοί οι δύο ισχυρότεροι μοχλοί της συγκεντροποίησης». (Μαρξ Κ. «Το Κεφάλαιο, τόμος 1^{ος}, Εκδόσεις «Σύγχρονη Εποχή», Αθήνα 1978, σελ. 649).

1.2.3 Ο νόμος της τάσης του ποσοστού του κέρδους να πέφτει

Το θεμέλιο για τη θεωρία του Μαρξ για τις κρίσεις του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής είναι η θεωρία του για την κερδοφορία των καπιταλιστών, των ιδιοκτητών μέσων παραγωγής. Συγκεκριμένα, σε ένα σύστημα που η παραγωγή του βασίζεται στο κέρδος, η τάση του ποσοστού του κέρδους να πέφτει οδηγεί τους καπιταλιστές σε μείωση των επενδύσεων και περιορισμό της παραγωγής και αυτή με τη σειρά της οδηγεί σε συμπίεση μισθών, ανεργία, χρεοκοπίες, καταστροφή παραγωγικών δυνάμεων κ.λ.π., όλα δηλαδή τα συμπτώματα της οικονομικής κρίσης.

Για τον Μαρξ η τάση του ποσοστού του κέρδους να πέφτει είναι εγγενής νόμος του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Ο νόμος της τάσης του ποσοστού κέρδους να πέφτει, («ο νόμος ως τέτοιος», όπως λέει ο Μαρξ, στο «Κεφάλαιο», τόμος 3^{ος}, κεφ. 13) λέει ότι το ποσοστό του κέρδους θα τείνει να πέφτει με το πέρασμα του χρόνου διότι η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου (η αναλογία της αξίας του σταθερού κεφαλαίου σε σχέση με το μεταβλητό κεφάλαιο, σ/μ) θα τείνει να αυξάνει γρηγορότερα από ότι το ποσοστό της υπεραξίας (η αναλογία της υπεραξίας προς το μεταβλητό κεφάλαιο, ν/μ). Αυτό προκύπτει από τη βασική εξίσωση του κέρδους:

$$κ = \frac{\nu}{\sigma + \mu}$$

(όπου $κ$: κέρδος, ν : υπεραξία, σ : σταθερό κεφάλαιο, μ : μεταβλητό κεφάλαιο), όπου η σχέση σ/μ (δηλ. η αναλογία της αξίας του σταθερού κεφαλαίου –μηχανήματα, εγκαταστάσεις, κ.λ.π. – προς το μεταβλητό κεφάλαιο –αξία της εργατικής δύναμης, το κόστος δηλ. των εργατών) αυξάνει πιο γρήγορα από ότι η αναλογία ν/μ (η αναλογία υπεραξίας προς την αξία της εργατικής δύναμης, δηλ. το ποσοστό της υπεραξίας). Ο βασικός λόγος που ο Μαρξ διατείνεται ότι γίνεται αυτό είναι πως μόνο η εργατική δύναμη δημιουργεί αξία. Επομένως, αν η αξία του σταθερού κεφαλαίου αυξάνεται ταχύτερα από

την αξία του μεταβλητού κεφαλαίου (δηλ. από την αξία της εργατικής δύναμης, της μόνης που δημιουργεί νέα αξία), τότε το ποσοστό του κέρδους θα πέσει, εφόσον όλα τα υπόλοιπα παραμένουν σταθερά. Θα δούμε, όμως, σε λίγο ότι όλα τα υπόλοιπα δεν παραμένουν σταθερά, πράγμα που εξηγεί γιατί ο νόμος δρα ως τάση.

Η αύξηση της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου είναι αποτέλεσμα της καπιταλιστικής συσσώρευσης.

Με την ανάπτυξη του καπιταλισμού, η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου τείνει να αυξάνει, δηλ. μια αυξανόμενη μάζα πρώτων υλών και ένας αυξανόμενος αριθμός μηχανών μπαίνουν σε κίνηση από ένα εργάτη (ή από 10, 100, 1000 εργάτες). Στην ίδια μάζα μισθών θα αντιστοιχεί ολοένα και μεγαλύτερη αξία που ξοδεύεται για αγορά πρώτων υλών, μηχανών, ενέργειας και κτιρίων.

Το επίπεδο της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου χαρακτηρίζει σε μεγάλο βαθμό το επίπεδο ανάπτυξης του καπιταλισμού. Όσο πιο υψηλή οργανική σύνθεση του κεφαλαίου (δηλαδή, όσο μεγαλύτερης αξίας και πολυπλοκότητας μηχανήματα (και πρώτες ύλες, κτίρια κλπ)) τίθενται στην υπηρεσία όλο και λιγότερης εργατικής δύναμης, τόσο μεγαλύτερη η παραγωγικότητα της εργασίας, τόσο πιο αναπτυγμένος ο καπιταλισμός.

Ταυτόχρονα, αν η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου αυξάνει, το κέρδος θα τείνει να μειώνεται σε σχέση με το συνολικό επενδυμένο κεφάλαιο, εφόσον μόνο το μεταβλητό κεφάλαιο, η ζωντανή εργασία, παράγει υπεραξία.

Και η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου τείνει να αυξάνει ως αποτέλεσμα των χαρακτηριστικών της παραγωγής στον καπιταλισμό. Ο καπιταλιστής παράγει με κίνητρο το κέρδος αλλά αν θέλει να παραμείνει καπιταλιστής και να μην γίνει απλός καταναλωτής θα πρέπει να νικήσει τον ανταγωνισμό, δηλαδή τους άλλους καπιταλιστές, κερδίζοντας μερίδια στην αγορά. Και αυτό επιτυγχάνεται με το να προσφέρει στην αγορά τα εμπορεύματά του σε τιμές χαμηλότερες από τους ανταγωνιστές του. Για να το πετύχει αυτό θα πρέπει να μειώσει το κόστος παραγωγής και ο καλύτερος τρόπος για να το πετύχει αυτό είναι να διευρύνει τη βάση παραγωγής, να παράγει δηλαδή περισσότερα με τη βοήθεια όλο και πιο τελειοποιημένων μηχανών που αυξάνουν την παραγωγικότητα της εργασίας. Έτσι, είναι υποχρεωμένος να χρησιμοποιεί ένα μέρος από την υπεραξία που αποσπά όχι για προσωπική κατανάλωση αλλά για παραγωγική επένδυση.

Δηλαδή, η παραγωγή στον καπιταλισμό οδηγεί στη συσσώρευση του κεφαλαίου, τη μετατροπή της υπεραξίας σε κεφάλαιο. Αυτό οδηγεί στην αδιάκοπη ανάπτυξη των

παραγωγικών δυνάμεων, στην άνοδο της παραγωγικότητας της εργασίας. Είναι η προοδευτική πλευρά της καπιταλιστικής παραγωγής καθώς φέρνει πιο κοντά τη δυνατότητα να παράγονται περισσότερα με λιγότερο κόπο, δημιουργεί τις υλικές δυνατότητες για την απελευθέρωση της ανθρωπότητας από τον καταναγκασμό. Ταυτόχρονα, όμως, ακριβώς επειδή η παραγωγή γίνεται στα πλαίσια των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής έχει ως συνέπεια, εκτός από την καθυπόταξη των εργατών στους νόμους της αγοράς, την άνοδο της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου. Η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας απαιτεί όλο και μικρότερα μεγέθη μεταβλητού κεφαλαίου για να κινήσουν την ίδια ποσότητα αξίας μέσων παραγωγής ή, πράγμα που είναι το ίδιο, με το ίδιο μεταβλητό κεφάλαιο κινείται μια μεγαλύτερη αξία μέσων παραγωγής:

«Με τη πρόοδο της συσσώρευσης αλλάζει η σχέση του σταθερού προς το μεταβλητό μέρος του κεφαλαίου, αν αρχικά ήταν 1:1, γίνεται σε συνέχεια 2:1, 3:1, 4:1, 5:1, 7:1 κ.λ.π., έτσι που, με την αύξηση του κεφαλαίου, μετατρέπεται σε εργατική δύναμη προοδευτικά αντί το 1/2 της συνολικής του αξίας μόνο το 1/3, 1/4, 1/5, 1/6, 1/8, κ.λ.π., ενώ αντίθετα μετατρέπονται σε μέσα παραγωγής τα 2/3, 3/4, 4/5, 5/6, 7/8 κ.λ.π. Επειδή λοιπόν η ζήτηση εργασίας δεν καθορίζεται από το μέγεθος του συνολικού κεφαλαίου, μα από το μέγεθος του μεταβλητού συστατικού του μέρους, η ζήτηση εργασίας πέφτει προοδευτικά όταν αυξάνει το συνολικό κεφάλαιο, αντί να αυξάνει στην ίδια αναλογία με την αύξησή του. Πέφτει σχετικά με το μέγεθος του συνολικού κεφαλαίου και πέφτει με επιταχυνόμενη πρόοδο όταν αυξάνει το μέγεθος αυτό. Με την αύξηση του συνολικού κεφαλαίου αυξάνει βέβαια και το μεταβλητό του συστατικό, ή η εργατική δύναμη που ενώνεται με αυτό, αυξάνει όμως σε διαρκώς φθίνουσα αναλογία.» (Μαρξ Κ., «Το Κεφάλαιο, τόμος 1^{ος}, κεφ. 23, σελ. 652» Εκδόσεις «Σύγχρονη Εποχή», Αθήνα 1978).

«Το μέσο – απεριόριστη ανάπτυξη των κοινωνικών παραγωγικών δυνάμεων της εργασίας – γράφει ο Κ. Μαρξ – έρχεται σε διαρκή σύγκρουση με τον περιορισμένο σκοπό της αξιοποίησης του υπάρχοντος κεφαλαίου». Μαρξ Κ.: «Το Κεφάλαιο, τόμος 3^{ος}, σελ. 316» Εκδόσεις «Σύγχρονη Εποχή», Αθήνα 1978.

Ενώ η άνοδος της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου οδηγεί στην πτώση του μέσου ποσοστού κέρδους, ταυτόχρονα μια σειρά παράγοντες αντιδρούν στην πτώση του ποσοστού κέρδους.

Με δυο λόγια οι καπιταλιστές προσπαθούν με κάθε τρόπο να αυξήσουν τον αριθμητή του κλάσματος, την υπεραξία, δηλαδή να αυξήσουν τον βαθμό εκμετάλλευσης, για να συγκρατήσουν την πτώση του ποσοστού κέρδους.

Ας δούμε αυτούς τους παράγοντες, που αυξάνουν την εκμετάλλευση κι αντιδρούν στην πτώση του ποσοστού κέρδους:

Όπως αναφέρει ο Μαρξ (Το Κεφάλαιο, τόμος 3^{ος}, κεφ. 14 «Αιτίες που αντιδρούν»), αν λάβουμε υπ' όψιν την τεράστια μάζα σταθερού κεφαλαίου που υπάρχει σήμερα σε σχέση με μερικές δεκαετίες πριν, αν ο νόμος ίσχυε ανεμπόδιστα, το πραγματικό ερώτημα θα ήταν γιατί η πτώση δεν είναι μεγαλύτερη ή γρηγορότερη. Όμως, ο νόμος δεν δρα ανεμπόδιστα. Ο Μαρξ αποδέχτηκε ότι υπάρχουν αντίρροποι παράγοντες που παρεμποδίζουν την επίδραση της αυξανόμενης οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου επί του ποσοστού του κέρδους. Αναφέρουμε παρακάτω πέντε από αυτούς και επίσης αναφέρουμε το ρόλο του πλασματικού κεφαλαίου ως παράγοντα που εμποδίζει, προσωρινά πάντα, την πτώση του ποσοστού κέρδους:

I. Άνοδος του βαθμού εκμετάλλευσης της εργασίας. Η ιδιοποίηση υπεραξίας μπορεί να αυξηθεί είτε με την επιμήκυνση της εργάσιμης ημέρας είτε με την αύξηση της εντατικοποίησης της εργασίας. Η αύξηση της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου δεν μειώνει μόνο το ποσοστό της ζωντανής εργασίας και επομένως, και το ποσοστό κέρδους, αλλά αυξάνει και την παραγωγικότητα της εργασίας (π.χ., ένας εργάτης χειρίζεται μηχανήματα που παράγουν περισσότερα από όσα παρήγαγαν προηγουμένως περισσότεροι εργάτες). Δηλαδή η ίδια διαδικασία αντικατάστασης εργατών από μηχανήματα ταυτόχρονα μειώνει τον αριθμό εργατών από τους οποίους ιδιοποιείται υπεραξία ο καπιταλιστής και αυξάνει την εκμετάλλευσή τους. Σε περιόδους κρίσεις, οι καπιταλιστές αξιοποιούν ιδιαίτερα την αύξηση της απόλυτης υπεραξίας, δηλαδή την επιμήκυνση της εργάσιμης μέρας, ειδικά στο βαθμό που δεν μπορούν να προχωρήσουν άμεσα σε επενδύσεις που αυξάνουν την παραγωγικότητα.

II. Συμπίεση του μισθού εργασίας κάτω από την αξία της εργατικής δύναμης. Η αξία της εργατικής δύναμης είναι η αξία όλων εκείνων των αγαθών και υπηρεσιών που απαιτούνται για την αναπαραγωγή της. Όμως, σε περιπτώσεις κρίσης και ακραίου ανταγωνισμού, οι καπιταλιστές ρίχνουν τους μισθούς κάτω από το όριο αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης.

III. Το φθίνασμα των στοιχείων του σταθερού κεφαλαίου. Η εισαγωγή πιο αποδοτικών μεθόδων και μέσων παραγωγής, ενώ, από τη μια, αυξάνει την αξία του σταθερού κεφαλαίου σε βάρος του μεταβλητού και επομένως, μειώνει το ποσοστό κέρδους, ταυτόχρονα, από την άλλη, κάνει πιο φθηνή την παραγωγή των κεφαλαιουχικών αγαθών, δηλαδή, των μέσων παραγωγής, επομένως, το σταθερό κεφάλαιο φθηνώνει και ως αποτέλεσμα, αυξάνεται το ποσοστό κέρδους.

IV. Η δημιουργία σχετικού υπερπληθυσμού. Η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας σπρώχνει περισσότερους εργάτες εκτός εργασίας, στη δημιουργία του σχετικού υπερπληθυσμού και η δημιουργία αυτού του σχετικού υπερπληθυσμού είναι το βασικό όπλο των καπιταλιστών στην αναχαίτιση της αύξησης των μισθών, στην επιτυχή συμπίεσή τους, και στην επιτυχία της υποταγής της εργατικής τάξης στις ανάγκες του κεφαλαίου.

V. Το εξωτερικό εμπόριο. Το εξωτερικό εμπόριο, από τη μια φθηνώνει τα στοιχεία του σταθερού κεφαλαίου μέσα από την αξιοποίηση, για παράδειγμα, των φθηνότερων πρώτων υλών των λιγότερο αναπτυγμένων και εξαρτημένων χωρών και από την άλλη, αυξάνει την υπεραξία που παράγεται μέσω της εκμετάλλευσης της ζωντανής εργασίας των ξένων εργατών στις εξαρτημένες χώρες.

Ολόκληρη η μυθολογία της παγκοσμιοποίησης, περί ενός καινούριου λαμπρού κόσμου που θα άνοιγε μπροστά στα μάτια μας η πλήρης απελευθέρωση του εμπορίου, στηρίζεται ακριβώς στις παραπάνω διαδικασίες. Και φυσικά δεν οδήγησε σε κανέναν καλύτερο κόσμο. Αντιθέτως, έκανε πιο φτωχές τις εξαρτημένες χώρες, πιο εξαθλιωμένους τους εργάτες τους και αποτέλεσε πρώτη τάξεως ευκαιρία για αύξηση της κερδοφορίας του παγκόσμιου κεφαλαίου. Το παγκόσμιο εμπόριο είναι άνισο εμπόριο καθώς οι αναπτυγμένες χώρες ανταλλάσσουν τα δικά τους εμπορεύματα που ενσωματώνουν λιγότερη ζωντανή εργασία (λόγω της υψηλότερης παραγωγικότητάς τους) με εμπορεύματα των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών που ενσωματώνουν περισσότερη εργασία. Δηλαδή, όπως γράφει και ο Μαρξ «Η ευνοούμενη χώρα παίρνει πίσω περισσότερη εργασία έναντι της λιγότερης εργασίας που έδωσε κατά την ανταλλαγή, παρόλο που αυτή η διαφορά, αυτό το παραπάνω, όπως γίνεται γενικά κατά την ανταλλαγή ανάμεσα στην εργασία και το κεφάλαιο, το τσεπώνει μια συγκεκριμένη τάξη» (Μαρξ Κ., «Το Κεφάλαιο, τόμος 3^{ος}, κεφ. 14, σελ. 301, Εκδόσεις «Σύγχρονη Εποχή», Αθήνα 1978).

Με λίγα λόγια, το παγκόσμιο εμπόριο στα χρόνια της παγκοσμιοποίησης, δηλ. της ενοποίησης του πλανήτη υπό τα ηνία του καπιταλισμού μετά το 1989, οδήγησε στην

τεράστια μεταφορά πλούτου από τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες στις περισσότερο αναπτυγμένες χώρες και ως συνέπεια, αύξησε τις ανισότητες. Ταυτόχρονα, η επένδυση κεφαλαίου σε εξαρτημένες χώρες ή λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, οι οποίες χρησιμοποιούν περισσότερη ζωντανή εργασία, επομένως επένδυση με υψηλότερο ποσοστό κέρδους, από τη μια, αυξάνει το γενικό ποσοστό κέρδος των κεφαλαίων της πιο αναπτυγμένης χώρας και από την άλλη μειώνει ακόμα περισσότερο τη χρήση ζωντανής εργασίας στην αναπτυγμένη χώρα, ρίχνοντας το ποσοστό κέρδους.

VI. Η επένδυση κεφαλαίου σε μορφές δανεισμού, αυτό που ο Μαρξ αποκαλούσε πλασματικό κεφάλαιο. Οι κερδοσκοπικές επενδύσεις σε μετοχές, ομόλογα και δάνεια είναι προσπάθειες των καπιταλιστών να αντισταθμίσουν την καθοδική πίεση στην κερδοφορία της συσσώρευσης πραγματικού κεφαλαίου. Αν οι καπιταλιστές δεν μπορούν να βγάλουν αρκετά κέρδη παράγοντας εμπορεύματα, θα προσπαθήσουν να βγάλουν χρήματα στοιχηματίζοντας στο χρηματιστήριο ή σε άλλα χρηματιστικά εργαλεία. Καθώς οι καπιταλιστές διαισθάνονται την πτώση του ποσοστού κέρδους, ταυτόχρονα αρχίζουν να αγοράζουν μετοχές και χρεόγραφα, οδηγώντας τις τιμές στα ύψη. Αυτό είναι αρχή της φούσκας στα χρηματιστήρια, στις αγορές ομολόγων, και άλλων μορφών πίστωσης. Όταν η φούσκα σκάσει, καθώς οι επενδυτές συνειδητοποιούν ότι η αξία αυτών των στοιχείων δεν αξίζει τόσο όσο πληρώνουν για αυτά, όλοι και πρώτα οι εργάτες που είχαν δανειστεί, πρέπει να καταναλώσουν λιγότερο, οξύνοντας το πρόβλημα της πτώσης του ποσοστού κέρδους. Η πιστωτική επέκταση χρησιμοποιείται λοιπόν ως ένας προσωρινός παράγοντας ανάσχεσης της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους.

Όλοι αυτοί οι παράγοντες που αντιδρούν, δεν αίρουν, αλλά απλώς εξασθενούν την πτώση του μέσου ποσοστού κέρδους, της προσδίδουν το χαρακτήρα τάσης.

«Έτσι φάνηκε γενικά ότι οι ίδιες αιτίες που επιφέρουν την πτώση του γενικού ποσοστού του κέρδους, προκαλούν αντιδράσεις, που αναχαιτίζουν, επιβραδύνουν και εν μέρει παραλύουν αυτήν την πτώση. Δεν αναιρούν το νόμο, αδυνατίζουν, όμως, την αποτελεσματικότητά του... Έτσι, ο νόμος επενεργεί μονάχα σαν τάση, η δε επενέργειά του προβάλλει χτυπητά μόνο κάτω από καθορισμένες συνθήκες και στην πορεία μακρόχρονων περιόδων». (Μαρξ Κ: «Το Κεφάλαιο, τόμος 3^{ος}, κεφ. 14, σελ. 301-302»).

Και παρακάτω στη σελίδα 303 ο Μαρξ αναφέρει: «Η τάση πτώσης του ποσοστού του κέρδους συνδέεται με την τάση αύξησης του ποσοστού της υπεραξίας, δηλαδή με την τάση αύξησης του βαθμού εκμετάλλευσης της εργασίας. Γι αυτό, δεν υπάρχει μεγαλύτερη

ανοησία από την προσπάθεια να εξηγήσουν την πτώση του ποσοστού του κέρδους με την αύξηση του μισθού εργασίας, παρόλο που σαν εξαίρεση μπορεί να συμβεί και μια τέτοια περίπτωση. Μόνο με την κατανόηση των σχέσεων που διαμορφώνουν το ποσοστό του κέρδους θα είναι σε θέση η στατιστική να κάνει πραγματικές αναλύσεις του επιπέδου του μισθού εργασίας σε διάφορες εποχές και χώρες. Το ποσοστό του κέρδους δεν πέφτει, γιατί η εργασία γίνεται λιγότερο παραγωγική αλλά γιατί γίνεται πιο παραγωγική. Και τα δύο, και η άνοδος του ποσοστού της υπεραξίας και η πτώση του ποσοστού του κέρδους, αποτελούν απλώς ειδικές μορφές, με τις οποίες εκφράζεται με κεφαλαιοκρατικό τρόπο η αναπτυσσόμενη παραγωγικότητα της εργασίας».

Ας δούμε, πως ο Μαρξ αναπτύσσει, με βάση το νόμο της τάσης του ποσοστού κέρδους να πέφτει, τις αντιφάσεις της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής και τις αιτίες των κρίσεων.

«Η πτώση του ποσοστού κέρδους και η επιταχυνόμενη συσσώρευση είναι απλώς διαφορετικές εκφράσεις του ίδιου προτσές, εφόσον και οι δύο εκφράζουν την ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης. Η συσσώρευση από την πλευρά της επιταχύνει την πτώση του ποσοστού του κέρδους, εφόσον συνεπάγεται τη συγκέντρωση των εργασιών σε μεγάλη κλίμακα και επομένως μια ανώτερη σύνθεση του κεφαλαίου. Από την άλλη, η πτώση του ποσοστού του κέρδους επιταχύνει με τη σειρά της τη συγκέντρωση του κεφαλαίου και τη συγκεντροποίησή του» (Μαρξ Κ. «Το Κεφάλαιο, τόμος 3^{ος}, κεφ. 15, σελ. 305, Εκδόσεις «Σύγχρονη Εποχή», Αθήνα 1978,).

Και παρακάτω στη σελ. 306 αναφέρει: «Εξάλλου μια και το ποσοστό της αξιοποίησης του συνολικού κεφαλαίου, το ποσοστό του κέρδους, αποτελεί το κίνητρο της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής (ακριβώς όπως η αξιοποίηση του κεφαλαίου αποτελεί το μοναδικό της σκοπό), η πτώση του ποσοστού του κέρδους επιβραδύνει το σχηματισμό καινούργιων αυτοτελών κεφαλαίων και εμφανίζεται έτσι απειλητική για την ανάπτυξη του κεφαλαιοκρατικού προτσές παραγωγής, προάγει την υπερπαραγωγή, την κερδοσκοπία, τις κρίσεις, την εμφάνιση περίσσιου κεφαλαίου παράλληλα με τον περίσσιο πληθυσμό».

Και παρακάτω στη σελίδα 311 αναφέρει: «Το ποσοστό του κέρδους πέφτει, όχι γιατί τον εργάτη τον εκμεταλλεύονται λιγότερο, αλλά γιατί σε σχέση με το χρησιμοποιούμενο κεφάλαιο χρησιμοποιείται γενικά λιγότερη εργασία».

«II. Σύγκρουση ανάμεσα στην επέκταση της παραγωγής και στην αξιοποίηση.

.....Με την ανάπτυξη του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής πέφτει λοιπόν το ποσοστό του κέρδους, ενώ ανεβαίνει η μάζα του, μαζί με την αυξανόμενη μάζα του χρησιμοποιούμενου κεφαλαίου. Με δοσμένο το ποσοστό του κέρδους, η απόλυτη μάζα κατά την οποία αυξάνει το κεφάλαιο, εξαρτιέται από το υπάρχον μέγεθος του κεφαλαίου. Αλλά από την άλλη, με δοσμένο το μέγεθος αυτού του κεφαλαίου, η αναλογία που αυξάνει, το ποσοστό της αύξησής του, εξαρτάται από το ποσοστό του κέρδους. Το ανέβασμα της παραγωγικής δύναμης (που εξάλλου, όπως αναφέραμε, συμβαδίζει πάντα με την υποτίμηση του υπάρχοντος κεφαλαίου) μπορεί να αυξήσει το μέγεθος της αξίας του κεφαλαίου μόνο, αν με την αύξηση του ποσοστού του κέρδους αυξάνει το μέρος της αξίας του χρονιατικού προϊόντος, που ξαναμετατρέπεται σε κεφάλαιο. Εφόσον πρόκειται για την παραγωγική δύναμη της εργασίας (γιατί αυτή η παραγωγική δύναμη δεν έχει άμεσα καμιά σχέση με την αξία του υπάρχοντος κεφαλαίου) μπορεί η αύξηση αυτή να γίνει μόνο αν ανέβει έτσι η σχετική υπεραξία, ή αν μειωθεί η αξία του σταθερού κεφαλαίου, δηλαδή αν γίνουν πιο φθηνά τα εμπορεύματα που μπαίνουν είτε στην αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης, είτε στα στοιχεία του σταθερού κεφαλαίου. Και τα δύο όμως περιλαμβάνουν την υποτίμηση του υπάρχοντος κεφαλαίου και τα δύο συμβαδίζουν με τη μείωση του μεταβλητού κεφαλαίου έναντι του σταθερού. Και τα δύο συνεπάγονται την πτώση του ποσοστού του κέρδους και τα δύο την επιβραδύνουν. Εφόσον ακόμα ένα αυξημένο ποσοστό του κέρδους προκαλεί αυξημένη ζήτηση εργασίας, συντελεί στην αύξηση του εργατικού πληθυσμού, επομένως και του εκμεταλλεύσιμου υλικού, του μόνου που το κεφάλαιο το κάνει κεφάλαιο.....

Ταυτόχρονα με τα κίνητρα για μια πραγματική αύξηση του εργατικού πληθυσμού, που προέρχεται από την αύξηση του μέρους εκείνου του συνολικού κοινωνικού προϊόντος που λειτουργεί σαν κεφάλαιο, δρουν οι παράγοντες που δημιουργούν ένα σχετικό μόνο υπερπληθυσμό.

Ταυτόχρονα με την πτώση του ποσοστού του κέρδους αυξάνει η μάζα των κεφαλαίων και συμβαδίζει μ'αυτή μια υποτίμηση του υπάρχοντος κεφαλαίου, που συγκρατεί αυτή την πτώση και δίνει μια ώθηση επιτάχυνσης στη συσσώρευση κεφαλαιακής αξίας.

Ταυτόχρονα με την ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης αναπτύσσεται η ανώτερη σύνθεση του κεφαλαίου, η σχετική μείωση του μεταβλητού μέρους έναντι του σταθερού.

Αυτές οι διάφορες επιδράσεις επιβάλλονται πότε περισσότερο παράλληλα στο χώρο, πότε περισσότερο διαδοχικά στο χρόνο. Η σύγκρουση των αντιτιθέμενων μεταξύ τους

παραγόντων βρίσκει κατά περιόδους διέξοδο στις κρίσεις. Οι κρίσεις είναι πάντα μόνο στιγμιαίες βίαιες λύσεις των υπαρχουσών αντιφάσεων, βίαιες εκρήξεις, που αποκαθιστούν για μια στιγμή τη διαταραγμένη ισορροπία.

Η αντίφαση, εκφρασμένη στην πιο γενική της μορφή, συνίσταται στο ότι ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής περικλείει μια τάση απόλυτης ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, ανεξάρτητα από την αξία και από την υπεραξία που περιέχεται σ' αυτή την τελευταία, ανεξάρτητα επίσης από τις κοινωνικές σχέσεις, μέσα στις οποίες συντελείται η κεφαλαιοκρατική παραγωγή, ενώ, από την άλλη, έχει για σκοπό τη διατήρηση της υπάρχουσας κεφαλαιακής αξίας και την αξιοποίησή της στον ανώτατο βαθμό (δηλαδή τη διαρκώς επιταχυνόμενη αύξηση αυτής της αξίας). Ο ιδιάζων στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής χαρακτήρας, τείνει στη χρησιμοποίηση της υπάρχουσας κεφαλαιακής αξίας σαν μέσου για την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη αξιοποίηση αυτής της αξίας. Οι μέθοδοι, με τις οποίες πετυχαίνεται αυτό, συνεπάγονται: τη μείωση του ποσοστού του κέρδους, την υποτίμηση του υπάρχοντος κεφαλαίου και την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων της εργασίας σε βάρος των παραγμένων ήδη παραγωγικών δυνάμεων.

Η περιοδική υποτίμηση του υπάρχοντος κεφαλαίου, που αποτελεί ένα από τα ενυπάρχοντα στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής μέσα για να συγκρατεί την πτώση του ποσοστού του κέρδους και να επιταχύνει την συσσώρευση κεφαλαιακής αξίας με το σχηματισμό νέου κεφαλαίου, διαταράσσει τους δοσμένους όρους, κάτω από τους οποίους συντελείται το προτσές κυκλοφορίας και αναπαραγωγής του κεφαλαίου και γι αυτό συνοδεύεται από ξαφνικές στασιμότητες και κρίσεις του προτσές παραγωγής.

Η σχετική μείωση του μεταβλητού κεφαλαίου έναντι του σταθερού, που συμβαδίζει με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, ωθεί στην ανάπτυξη του εργατικού πληθυσμού, ενώ δημιουργεί διαρκώς τεχνητό υπερπληθυσμό. Η συσσώρευση του κεφαλαίου, εξεταζόμενη από την πλευρά της αξίας, επιβραδύνεται από το μειωμένο ποσοστό του κέρδους και επιταχύνει έτσι τη συσσώρευση των αξιών χρήσης, η οποία με τη σειρά της επιταχύνει την πορεία της συσσώρευσης από άποψη αξίας.

Η κεφαλαιοκρατική παραγωγή τείνει πάντα να ξεπεράσει αυτά τα εσωτερικά της όρια, τα ξεπερνάει όμως, μόνο με μέσα που της αντιτάσσουν εκ νέου και σε πιο τεράστια κλίμακα αυτά τα όρια.....

III. Πλεόνασμα κεφαλαίου σε συνθήκες πλεονάσματος πληθυσμού. Με την πτώση του ποσοστού του κέρδους αυξάνει το ελάχιστο μέγεθος του κεφαλαίου, που απαιτείται να διαθέτει ο ξεχωριστός κεφαλαιοκράτης για την παραγωγική χρησιμοποίηση της εργασίας, του κεφαλαίου που απαιτείται τόσο για την εκμετάλλευση της εργασίας γενικά, όσο και για να είναι ο ξοδεμένος εργάσιμος χρόνος, ο αναγκαίος για την παραγωγή των εμπορευμάτων χρόνος, και να ξεπερνάει ο χρόνος αυτός τον μέσο κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας που απαιτείται για την παραγωγή των εμπορευμάτων. Και ταυτόχρονα αυξάνει η συγκέντρωση του κεφαλαίου, γιατί, πέρα από ορισμένα όρια, ένα μεγάλο κεφάλαιο με μικρό ποσοστό κέρδους συσσωρεύεται πιο γρήγορα από ένα μικρό κεφάλαιο με μεγάλο ποσοστό κέρδους. Αυτή η αυξανόμενη συγκέντρωση οδηγεί από την πλευρά της, όταν φτάσει ένα ορισμένο επίπεδο, σε νέα πτώση του ποσοστού του κέρδους. Η μάζα των μικρών κατακερματισμένων κεφαλαίων ωθείται έτσι στο δρόμο των περιπετειών: κερδοσκοπία, πιστωτική αγυρτεία, απάτη με τις μετοχές, κρίσεις. Η λεγόμενη πληθώρα του κεφαλαίου αναφέρεται ουσιαστικά πάντα στην πληθώρα εκείνη κεφαλαίου, για το οποίο η πτώση του ποσοστού του κέρδους δεν ισοσταθμίζεται από τη μάζα του – και τέτοιες είναι πάντα οι νέες σχηματιζόμενες φρέσκες καταβολάδες του κεφαλαίου- ή αναφέρεται στην πληθώρα εκείνη που, με τη μορφή της Πίστης, θέτει στη διάθεση των επιχειρηματιών των μεγάλων κλάδων παραγωγής, τα κεφάλαια εκείνα που μόνα τους είναι ανάκανα για αυτοτελή δράση. Η πληθώρα αυτή του κεφαλαίου απορρέει από τις ίδιες συνθήκες, που γεννούν έναν σχετικό υπερπληθυσμό, και γι αυτό αποτελεί ένα φαινόμενο που συμπληρώνει αυτόν τον τελευταίο, παρ' όλο που και οι δύο βρίσκονται σε αντιτιθέμενους πόλους, αναπασχόλητο κεφάλαιο στη μια πλευρά και αναπασχόλητος εργατικός πληθυσμός στην άλλη.

Υπερπαραγωγή κεφαλαίου, και όχι ξεχωριστών εμπορευμάτων – αν και η υπερπαραγωγή κεφαλαίου περιλαβαίνει πάντα την υπερπαραγωγή εμπορευμάτων – δεν σημαίνει λοιπόν τίποτε άλλο από υπερσυσσώρευση κεφαλαίου. Για να κατανοήσει κανείς τι είναι αυτή η υπερσυσσώρευση (πιο πέρα ακολουθεί η λεπτομερέστερη εξέτασή της) αρκεί να τη φανταστεί απόλυτη. Πότε θα ήταν απόλυτη η υπερπαραγωγή του κεφαλαίου; Και μάλιστα μια υπερπαραγωγή, που να εκτείνεται όχι μόνο σε τούτον ή εκείνον τον τομέα της παραγωγής ή σε μερικούς σημαντικούς τομείς της, αλλά που στην έκτασή της θα ήταν απόλυτη, θα αγκάλιαζε δηλαδή όλους τους τομείς της παραγωγής;

Θα υπήρχε απόλυτη υπερπαραγωγή κεφαλαίου από τη στιγμή που το πρόσθετο κεφάλαιο για την αύξηση της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής θα ήταν = 0. Ο σκοπός όμως της

κεφαλαιοκρατικής παραγωγής είναι η αξιοποίηση του κεφαλαίου, δηλαδή ιδιοποίηση υπερεργασίας, παραγωγή υπεραξίας, παραγωγή κέρδους. Από τη στιγμή λοιπόν που το κεφάλαιο θα είχε αυξηθεί σε σχέση με τον εργατικό πληθυσμό, τόσο που να μην μπορεί ούτε να παραταθεί ο απόλυτος εργασιμος χρόνος, που προσφέρει ο πληθυσμός αυτός, ούτε να διευρυνθεί ο σχετικός χρόνος εργασίας (αυτό το δεύτερο θα ήταν έτσι κι αλλιώς αδύνατο να γίνει στην περίπτωση τόσο μεγάλης ζήτησης εργασίας, δηλαδή στην περίπτωση που επικρατεί τάση αύξησης των μισθών) - από τη στιγμή λοιπόν που το αυξημένο κεφάλαιο θα παρήγαγε μόνο τόση μάζα υπεραξίας, όση παρήγαγε πριν από την αύξηση του ή ακόμη και λιγότερη, από τη στιγμή αυτή θα σημειωνόταν απόλυτη υπερπαραγωγή κεφαλαίου. Δηλαδή το αυξημένο κεφάλαιο $K+\Delta K$, δεν θα παρήγαγε περισσότερο κέρδος, ή θα παρήγαγε ακόμη και λιγότερο κέρδος, απ' ό,τι παρήγαγε το κεφάλαιο K πριν από την αύξηση του με το ΔK . Και στις δύο περιπτώσεις θα συντελούνταν μια γερή και απότομη πτώση του γενικού ποσοστού κέρδους, τη φορά αυτή όμως εξαιτίας μιας αλλαγής στη σύνθεση του κεφαλαίου, που δεν θα οφειλόταν στην ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης, αλλά σε μιαν αύξηση της χρηματικής αξίας του μεταβλητού κεφαλαίου (εξαιτίας των αυξημένων μισθών) και στην αντίστοιχη μ' αυτήν μείωση της σχέσης της υπερεργασίας προς την αναγκαία εργασία. (Μαρξ Κ. «Το Κεφάλαιο, τόμος 3^{ος}, κεφ. 15, σελ. 312-318, Εκδόσεις «Σύγχρονη Εποχή», Αθήνα 1978).

Και παρακάτω στο 15^ο κεφάλαιο του τρίτου τόμου του Κεφαλαίου, με τίτλο «Ανάπτυξη των εσωτερικών αντιφάσεων του νόμου», σελίδες 326-327, ο Μαρξ σημειώνει: «Περιοδικώς όμως παράγονται πάρα πολλά μέσα εργασίας και μέσα συντήρησης, τόσα που δεν μπορούν να τα βάλουν να λειτουργούν σαν μέσα εκμετάλλευσης των εργατών με ένα ορισμένο ποσοστό κέρδους. Παράγονται πάρα πολλά εμπορεύματα, τόσα που στις δοσμένες από την κεφαλαιοκρατική παραγωγή συνθήκες διανομής και κατανάλωσης δεν μπορούν να πουληθούν και να ξαναμετατραπούν σε νέο κεφάλαιο η περιεχόμενη σ' αυτά αξία και η περιεχόμενη σ' αυτήν υπεραξία, έτσι που να μπορεί να πραγματοποιηθεί το προτσές της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής χωρίς διαρκώς επαναλαμβανόμενες εκρήξεις. Δεν παράγεται πάρα πολύς πλούτος. Παράγεται όμως περιοδικώς πάρα πολύς πλούτος με τις κεφαλαιοκρατικές αντιφατικές μορφές του.

Το όριο του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής προβάλλει: 1) Με το ότι η ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης της εργασίας παράγει με την πτώση του ποσοστού του κέρδους ένα νόμο, που σε ένα ορισμένο σημείο ορθώνεται εχθρικότατα απέναντι στην ίδια την

ανάπτυξή της και γι' αυτό πρέπει να ξεπερνιέται διαρκώς με κρίσεις. 2) ...ένα ορισμένο ύψος του ποσοστού του κέρδους είναι που αποφασίζει σχετικά με την επέκταση ή τον περιορισμό της παραγωγής, αντί να αποφασίζει η σχέση της παραγωγής προς τις κοινωνικές ανάγκες, προς τις ανάγκες κοινωνικά ανεπτυγμένων ανθρώπων... Η παραγωγή σταματάει, όχι επειδή έχουν ικανοποιηθεί οι ανάγκες, αλλά όταν το σταμάτημα αυτό το απαιτούν η παραγωγή του κέρδους και η πραγματοποίησή του. Αν πέσει το ποσοστό του κέρδους, τότε, από τη μια μεριά, το κεφάλαιο εντείνει τις δυνάμεις του για να μπορέσει ο ξεχωριστός κεφαλαιοκράτης, χρησιμοποιώντας καλύτερες μέθοδες κ.λ.π., να συμπίεσει την ατομική αξία της μονάδας του εμπορεύματός του κάτω από τη μέση κοινωνική αξία του και να βγάλει έτσι, με δοσμένη την αγοραία τιμή, ένα έκτακτο κέρδος. Από την άλλη μεριά, αναπτύσσεται η κερδοσκοπία και η γενική εύνοια της κερδοσκοπίας από τις μανιώδεις προσπάθειες με νέες μέθοδες παραγωγής, με νέες επενδύσεις κεφαλαίου, με νέες τυχοδιωκτικές περιπέτειες να εξασφαλίσουν κάποιο έκτακτο κέρδος, που να είναι ανεξάρτητο από το γενικό μέσο όρο και που να υψώνεται πάνω από αυτόν».

1.2.4 Το χρήμα – Χρηματοπιστωτικό Σύστημα

Η παρακάτω ανάλυση βασίζεται στο άρθρο της Χρύσας Κακουλίδου, «Χρηματοπιστωτικό Σύστημα – Εγχώριες και διεθνείς εξελίξεις» που είναι δημοσιευμένο στο περιοδικό ΚΟΜΕΠ Τεύχος: 5, 2007.

«Αρχικά πριν την επικράτηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής το χρήμα εμφανίζεται σαν μέτρο της αξίας κάθε εμπορεύματος. Καθώς η εμπορευματική παραγωγή εξελίσσεται, η αγορά και πώληση εμπορευμάτων μέσω του χρήματος διαδέχεται την άμεση ανταλλαγή των εμπορευμάτων μεταξύ των κατόχων τους. Έτσι το χρήμα λειτουργεί σαν μέσο της εμπορευματικής κυκλοφορίας. Παράλληλα, στο διάστημα που το χρήμα βγαίνει από την κυκλοφορία, λειτουργεί σαν μέσο αποθησαύρισης, διαφύλαξης ενός αποθέματος αξίας. Ταυτόχρονα το χρήμα ασκεί μια ακόμα λειτουργία: του μέσου πληρωμής στην περίπτωση της πώλησης με πίστωση.

Στην πώληση με πίστωση το χρήμα δεν ασκεί τη λειτουργία του μέσου κυκλοφορίας, αφού το εμπόρευμα «αλλάζει» χέρια, χωρίς να μεσολαβήσει το χρήμα, έναντι μιας γραπτής υπόσχεσης πληρωμής καθορισμένης προθεσμίας (συναλλαγματική, επιταγή κ.ά.). Όταν φτάσει η ορισμένη προθεσμία ο οφειλέτης πρέπει να εξοφλήσει το χρέος. Έτσι με την πώληση εμπορευμάτων με πίστωση γεννιέται το πιστωτικό χρήμα, δηλαδή ένα χρεόγραφο,

μια ομολογία της υποχρέωσης του οφειλέτη να πληρώσει τον πιστωτή στη ορισμένη χρονική προθεσμία.

Με την ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης της εργασίας και επομένως της παραγωγής σε μεγάλη κλίμακα, η Πίστωση αυξήθηκε σε μέγεθος και σε χρονική διάρκεια, ανάλογα με την αυξανόμενη αξία της παραγωγής και της απόστασης των αγορών.

«Με την ανάπτυξη του εμπορίου και του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, ο οποίος παράγει παίρνοντας υπόψη μόνο την κυκλοφορία, αυτή η φυσική βάση του πιστωτικού συστήματος όλο και διευρύνεται, γενικεύεται, τελειοποιείται» (Μαρξ Κ. «Το Κεφάλαιο, τόμος 3^{ος}, σελ. 504»).

Η αμοιβαία πίστωση των βιομηχάνων και των εμπόρων συνοδεύεται με τα δάνεια σε χρήμα σε αυτούς από μέρους των τραπεζιτών και των δανειστών χρήματος.

Στην κεφαλαιοκρατική παραγωγή λοιπόν η ανάπτυξη του εμπορίου εμπορευμάτων συμβαδίζει με την ανάπτυξη του χρηματεμπορίου.

Στο βαθμό που αναπτύσσεται η κεφαλαιοκρατική παραγωγή και συσσώρευση, αναπτύσσονται και ο ανταγωνισμός και η πίστη και επιταχύνεται η συγκεντροποίηση του κεφαλαίου.

Το χρήμα με τη μορφή του τοκοφόρου κεφαλαίου, εκτός από την αξία χρήσης που έχει σαν χρήμα, αποκτάει μια πρόσθετη αξία χρήσης να λειτουργεί σαν κεφάλαιο και να παράγει αξία μεγαλύτερη από την αξία που περιέχεται σε αυτό το ίδιο, δηλαδή να παράγει κέρδος.

«Με την ιδιότητα αυτή του δυνητικού κεφαλαίου, του μέσου για την παραγωγή του κέρδους, το χρήμα γίνεται εμπόρευμα, ένα εμπόρευμα όμως ιδιαίτερου είδους. Η, πράγμα που καταλήγει στο ίδιο, το κεφάλαιο σαν κεφάλαιο γίνεται εμπόρευμα». (Μαρξ Κ.: «Το Κεφάλαιο, τόμος 3^{ος}, σελ. 428»).

Ο κεφαλαιοκράτης που αξιοποιεί το χρήμα του σαν τοκοφόρο κεφάλαιο δεν το πουλάει ούτε το δίνει σαν πληρωμή, το εκχωρεί στον ενεργό κεφαλαιοκράτη (βιομήχανο ή έμπορο) με τον όρο να του επιστραφεί σε μια ορισμένη προθεσμία και αφού έχει σαν κεφάλαιο πραγματοποιήσει την αξία χρήσης του, την ιδιότητά του να παράγει υπεραξία. Η μετατροπή του χρήματος σε κεφάλαιο συντελείται στο προτσές της παραγωγής και της κυκλοφορίας όπου παράγεται η υπεραξία. Με τη λήξη της προθεσμίας το χρηματικό

κεφάλαιο επιστρέφει στον κεφαλαιοκράτη του χρήματος μαζί με μέρος της παραγόμενης υπεραξίας, τον τόκο.

Οι πρώτες οργανωμένες τράπεζες εμφανίστηκαν στη φεουδαρχία παρόλο που εμβρυακά στοιχεία υπάρχουν και στην αρχαιότητα.

Στα πρώιμα στάδια του καπιταλιστικού συστήματος η βασική και πρωταρχική πράξη των τραπεζών ήταν η μεσολάβηση στις πληρωμές.

«Η βασική και πρωταρχική πράξη των τραπεζών είναι η μεσολάβηση στις πληρωμές. Σε σχέση με αυτό, οι τράπεζες μετατρέπουν το αδρανές χρηματικό κεφάλαιο σε ενεργό, δηλαδή σε κεφάλαιο που φέρνει κέρδος, συγκεντρώνοντας τα χρηματικά έσοδα όλων των ειδών και τα θέτουν στη διάθεση της τάξης των καπιταλιστών». **(B. I. Λένιν: Άπαντα, «Ο Ιμπεριαλισμός ανώτατο στάδιο του Καπιταλισμού», τ. 27. σελ. 332).**

Από τη στιγμή που οι τράπεζες πληρώνουν τόκο για τις καταθέσεις, καταθέτονται σε αυτές οι οικονομίες σε χρήμα όλων των τάξεων. Μικρά ποσά, που καθένα από αυτά είναι ανίκανο να δράσει σαν χρηματικό κεφάλαιο, συνενώνονται σε μεγάλες μάζες και αποτελούν έτσι μια χρηματική δύναμη. Συσσωρεύεται λοιπόν αναπασχόλητο εισόδημα σε χρήμα «που ζητάει να επενδυθεί». Το χρήμα αυτό, μέσω της πίστης, επιταχύνει το προτσές παραγωγής.

«Αν το πιστωτικό σύστημα εμφανίζεται σαν κύριος μοχλός της υπερπαραγωγής και της υπερκερδοσκοπίας στο εμπόριο, αυτό γίνεται μόνο και μόνο γιατί το προτσές αναπαραγωγής, που από τη φύση του είναι ελαστικό, εντείνεται εδώ ως τα ακρότατα όρια και εντείνεται μάλιστα για το λόγο ότι ένα μεγάλο μέρος του κοινωνικού κεφαλαίου χρησιμοποιείται από τους μη ιδιοκτήτες του, που για αυτό ρίχνονται στην επιχείρηση εντελώς διαφορετικά από τον ιδιοκτήτη που, όσο καιρό δρα ο ίδιος, υπολογίζει με φόβο τα όρια του ατομικού του κεφαλαίου. Προβάλλει έτσι μόνο ότι η αξιοποίηση του κεφαλαίου, που βασίζεται στον αντιφατικό χαρακτήρα της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής, επιτρέπει μόνο ως ένα ορισμένο σημείο την πραγματική ελεύθερη ανάπτυξη, βάζει δηλαδή στην πράξη ένα είδος εσωτερικά δεσμά και φραγμό στην παραγωγή, που τα σπάει διαρκώς το πιστωτικό σύστημα. Για αυτό το πιστωτικό σύστημα επιταχύνει την υλική ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και τη δημιουργία της παγκόσμιας αγοράς, που, σαν υλικές βάσεις της νέας μορφής παραγωγής, η δημιουργία τους αποτελεί το ιστορικό καθήκον του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής. Ταυτόχρονα η Πίστη επιταχύνει τα βίαια ξεσπάσματα αυτής της αντίφασης, τις κρίσεις, και έτσι δυναμώνει τα στοιχεία της

διάλυσης του παλιού τρόπου παραγωγής» (Μαρξ Κ.: «Το Κεφάλαιο, τόμος 3^{ος}, σελ. 556»).

Αρχικά οι τράπεζες εμφανίστηκαν ως ατομικές επιχειρήσεις. Κατά το 19ο αιώνα δημιουργούνται οι πρώτες εμπορικές μετοχικές τράπεζες. Με το πέρασμα του καπιταλισμού στο ιμπεριαλιστικό στάδιο συντελείται συγκέντρωση και συγκεντροποίηση του τραπεζικού κεφαλαίου και η γενίκευση των μετοχικών εταιριών. Τα τραπεζικά μονοπώλια διεισδύουν και στη βιομηχανία. Αγοράζουν μετοχές βιομηχανικών εταιριών, χορηγούν σε αυτές δάνεια και δημιουργούν οι ίδιες βιομηχανικές επιχειρήσεις.

Αντίστοιχα συντελείται και η αντίστροφη διαδικασία διείσδυσης των βιομηχανών στις τραπεζικές επιχειρήσεις. Ο Λένιν σημειώνει χαρακτηριστικά:

«... μαζί με τη συγκέντρωση του κεφαλαίου και την ανάπτυξη του κύκλου εργασιών των Τραπεζών αλλάζει ριζικά και η σημασία τους. Από τους σκόρπιους καπιταλιστές διαμορφώνεται ένας συλλογικός καπιταλιστής. Η τράπεζα, όταν κρατά τον τρέχοντα λογαριασμό μερικών καπιταλιστών, φαίνεται σαν να εκπληρώνει μια καθαρά τεχνική, αποκλειστικά βοηθητική πράξη. Όταν όμως η πράξη αυτή αναπτύσσεται σε γιγάντιες διαστάσεις, τότε αποδείχνεται ότι μια χούφτα μονοπωλητές υποτάσσουν τις εμπορικές και βιομηχανικές πράξεις όλης της καπιταλιστικής κοινωνίας, αποκτώντας την δυνατότητα -με τις τραπεζικές συνδέσεις, με τους τρέχοντες λογαριασμούς και τις άλλες χρηματικές πράξεις- στην αρχή να ξέρουν με ακρίβεια την κατάσταση των διαφόρων καπιταλιστών, ύστερα να τους ελέγχουν, να τους επηρεάζουν με την επέκταση ή τον περιορισμό, τη διευκόλυνση ή το δυσκόλεμα της πίστωσης, και τέλος να καθορίζουν απόλυτα την τύχη τους, να καθορίζουν τα εισοδήματά τους, να τους στερούν το κεφάλαιο ή να τους δίνουν τη δυνατότητα να αυξάνουν το κεφάλαιο τους γρήγορα και σε τεράστιες διαστάσεις κλπ.» (Β. Ι. Λένιν: «Ο ιμπεριαλισμός ανώτατο στάδιο του Καπιταλισμού», τ. 27, σελ. 336-337).

Αποτέλεσμα όλων αυτών των διαδικασιών είναι η σύμφυση του βιομηχανικού με το τραπεζικό κεφάλαιο, η διαμόρφωση του σε χρηματιστικό κεφάλαιο.

Για την εξυπηρέτηση των διευρυνόμενων αναγκών της καπιταλιστικής παραγωγής και κυκλοφορίας ιδρύονται σε όλες τις καπιταλιστικές χώρες τράπεζες, κάποιες από τις οποίες αρχικά είχαν και διττή φύση, καθώς ήταν και εμπορικές και εκδοτικές, είχαν δηλαδή και την ευθύνη της έκδοσης του εγχώριου νομίσματος. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα ήταν

η Τράπεζα της Αγγλίας, στο πρότυπο της οποίας ιδρύθηκε και η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας το 1841.

Πολυποίκιλες όμως ανάγκες εποπτείας και διαχείρισης των αντιθέσεων του συστήματος οδήγησαν σε κεντρικές τράπεζες σε κάθε χώρα, οι οποίες είχαν την ευθύνη για την εύρυθμη λειτουργία του νομισματοπιστωτικού συστήματος αλλά και για την έκδοση χρήματος. Έτσι οι αστοί φαίνεται ότι είχαν κατανοήσει ότι «όσο καιρό ο κοινωνικός χαρακτήρας της εργασίας εμφανίζεται σαν η χρηματική ύπαρξη του εμπορεύματος και επομένως σαν ένα πράγμα έξω από την πραγματική παραγωγή, είναι αναπόφευκτες οι χρηματικές κρίσεις, είτε ανεξάρτητα από τις πραγματικές κρίσεις είτε σαν όξυνση πραγματικών κρίσεων». (Μαρξ Κ.: «Το Κεφάλαιο, τόμος 3^{ος}, σελ. 650»).

1.2.5 Η λειτουργία της Πίστης

«Η πίστη είναι δομικό στοιχείο του πυρήνα του καπιταλιστικού συστήματος ή αλλιώς της καπιταλιστικής οργάνωσης της παραγωγής. Δεν μπορεί δηλαδή να γίνει καπιταλιστική παραγωγή χωρίς να υπάρχει πίστη, γιατί η πίστη έχει τη δική της συνεισφορά στη διαδικασία της αναπαραγωγής με κίνητρο το κέρδος. Η συνεισφορά της είναι ότι επιταχύνει όλη αυτή τη διαδικασία, ώστε το βιομηχανικό κεφάλαιο μιας επιχείρησης (στο οποίο περιλαμβάνεται και αυτό που έχει συγκεντρωθεί και δοθεί ως πιστωτικό κεφάλαιο από τράπεζες), για να αυξηθεί μέσω της παραγωγής, πρέπει να κάνει όλο τον κύκλο του, να πάρει τη μορφή εμπορευμάτων και στη συνέχεια τη μορφή χρήματος (από την πώληση των εμπορευμάτων).

Όσο πιο γρήγορα επιταχύνεται αυτή η διαδικασία, τόσο δίνει στο βιομηχανικό κεφάλαιο, στους βιομηχάνους, τη δυνατότητα να σπρώξουν τα πράγματα γρήγορα, για να παραχθεί στην επόμενη μονάδα του χρόνου περισσότερη υπεραξία που μετατρέπεται σε κέρδος. Και βέβαια από αυτή την υπεραξία, από αυτή την απλήρωτη δουλειά των μισθωτών εργαζομένων, πληρώνεται για την προσφορά της η τράπεζα ή γενικότερα παίρνουν το μερίδιό τους οι χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις και οργανισμοί.

Έτσι η Πίστη σπρώχνει στην υπερπαραγωγή, στην υπερσυσσώρευση κεφαλαίου, μέχρι τη στιγμή που αναπόφευκτα θα διακοπεί αυτή η υπερπαραγωγή, η διευρυμένη καπιταλιστική παραγωγή. Θα διακοπεί, όταν έχει τραβηχτεί στα άκρα της και μαζί θα έχουν οξυνθεί οι συνέπειες της αναρχίας και της σήψης (πλασματικό κεφάλαιο) της καπιταλιστικής παραγωγής, η αντίθεση κεφαλαίου - εργατικής δύναμης. Δεν είναι παράδοξο φαινόμενο η

υπερσυσσώρευση κεφαλαίου να εμφανίζεται μέσω των χρηματοπιστωτικών επιχειρήσεων που λειτουργούν ως χώρος συγκέντρωσης κάθε αναπασχόλητου εισοδήματος και μετατροπής του σε κεφάλαιο.

Πάνω σ' αυτό το χρηματοπιστωτικό σύστημα όμως διαμορφώνεται και η δυνατότητα αυτό να λειτουργήσει σχετικά αυτοδύναμα. Δηλαδή να γίνονται αγοραπωλησίες σε σχέση με το χρηματικό κεφάλαιο που συγκεντρώνεται στις τράπεζες. Και αυτές οι αγοραπωλησίες, πάλι, αποκτάνε τη δική τους τη δυναμική, με διάφορες μορφές και μέσα, ώστε να προσελκύσουν το αναπασχόλητο χρηματικό εισόδημα, για να μετατραπεί κυρίως σε βιομηχανικό ή και εμπορικό κεφάλαιο ή ως καταναλωτικό (στεγαστικό) δάνειο, να διευκολύνει στη μετατροπή του εμπορικού κεφαλαίου σε χρηματικό. Το ίδιο γίνεται και στα χρηματιστήρια και αυτά σχετικά αυτονομούνται, ως κεφαλαιαγορά - αγοραπωλησία των μετοχών που είναι τίτλοι ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής, στα κέρδη της βιομηχανίας που η βάση τους είναι η αφαίρεση του υπερπροϊόντος.

Το λιγότερο είναι απλούστευση - αν δεν είναι συνειδητή απάτη - η απομόνωση των παρασιτικών φαινομένων και ο χαρακτηρισμός τους είτε ως «καζινοκαπιταλισμός» είτε ως στρεβλώσεις στο χρηματοπιστωτικό σύστημα σε διεθνές επίπεδο. Δεν μπορεί να υπάρξει καπιταλιστική παραγωγή, βιομηχανικό κεφάλαιο, χωρίς να υπάρχει αντίστοιχα τραπεζικό κεφάλαιο, χρηματιστικό κεφάλαιο, χωρίς να παράγει και τα παρασιτικά του φαινόμενα, χωρίς να παράγει το πλασματικό κεφάλαιο (στο μεγαλύτερο μέρος κάποιων επενδυτικών προϊόντων όπως και τα «τοξικά ομόλογα») ή τις πλασματικές τιμές των χρηματιστηριακών τιμών.

Η σήψη και ο παρασιτισμός (π.χ. το γεγονός ότι το 2008 τα παράγωγα διεθνώς αναλογούσαν στο 976% του Παγκόσμιου Ακαθάριστου Προϊόντος) είναι προϊόν της καπιταλιστικής ανάπτυξης στο μονοπωλιακό της στάδιο, προϊόν της μετοχικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής.

Είναι φύση του καπιταλισμού η τάση υπερπαραγωγής και υπερσυσσώρευσης κεφαλαίου και εξίσου στη φύση του είναι η τάση διόγκωσης του πλασματικού κεφαλαίου, όπως και η αναγκαστική διακοπή της υπερπαραγωγής και η απαξίωση του κεφαλαίου.

Το ζήτημα είναι ότι οι ιδεολόγοι και πολιτικοί φορείς του «καζινοκαπιταλισμού» και της ενοχοποίησης του χρηματοπιστωτικού συστήματος συνειδητά παραπλανούν, ενώ πριν δέκα χρόνια εκθείαζαν τις μεγάλες δυνατότητες της παγκοσμιοποίησης. Υπερθεμάτιζαν για τις δυνατότητες που έδιναν οι νέες τεχνολογίες, μ' ένα κλικ στο computer, το

διασυνδεδεμένο με το διαδίκτυο, να γίνεται η αγοραπωλησία μετοχών από την Ελλάδα στις ΗΠΑ. Αυτό θεωρούνταν ως το δυναμικό στοιχείο της ανάπτυξης και της παγκοσμιοποίησης, ενώ σήμερα ενοχοποιείται η δήθεν φιλελεύθερη εκδοχή της». (Μπέλλου Ελένη, άρθρο «Η διεθνής οικονομική κρίση και η ταξική πάλη», ΚΟΜΕΠ Τεύχος: 3, 2009)

1.2.6 Η ιστορική μαρξιστική συζήτηση για τις οικονομικές κρίσεις

Με βάση το πλούσιο θεωρητικό υλικό που αναπτύσσεται στο έργο του Μαρξ, η ιστορική συζήτηση για τις οικονομικές κρίσεις που αναπτύχθηκε μετά το θάνατο του Μαρξ και του Έγκελς από τους μαρξιστές θεωρητικούς στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, διαμόρφωσε διαφορετικές προσεγγίσεις στην ερμηνεία των οικονομικών κρίσεων, οι οποίες διαμόρφωσαν διακριτά θεωρητικά σχήματα, από τα οποία πηγάζουν μέχρι σήμερα οι διαφορετικές ερμηνείες στα αίτια των κρίσεων από τους σύγχρονους αναλυτές. Στην παρούσα εργασία δεν θα αναφερθούμε σε αυτές τις μαρξιστικές προσεγγίσεις. Θα επιχειρήσουμε να αναλύσουμε την οικονομική κρίση από τη σκοπιά της μαρξιστικής θεωρίας, ως κρίση υπερσυσσώρευσης κεφαλαίου ως έκφραση του νόμου της πτωτικής τάσης του μέσου ποσοστού κέρδους. Παραθέτουμε όμως ένα απόσπασμα από το **άρθρο του Μηλιού Γιάννη «Η ιστορική μαρξιστική συζήτηση για τις οικονομικές κρίσεις (1900-1935) και η σημασία της» από το περιοδικό Θέσεις, τεύχος 41,1992, http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=393&Itemid=29**

«Στη διάρκεια του 19ου αιώνα, και όσο ζούσε ο Μαρξ (1818-1883) καταγράφονται έξι οικονομικές κρίσεις: κατά τα έτη 1825, 1836, 1847, 1857, 1866 και 1874 (Engels 1976, σελ. 219). Ο Μαρξ, λοιπόν, στην εποχή της θεωρητικής και συγγραφικής ωριμότητας του, είχε την ευκαιρία να μελετήσει άμεσα τις αλληπάλλληλες συγκυρίες οικονομικής κρίσης της εποχής. Με την έκδοση του τρίτου τόμου του «Κεφαλαίου» (1894) και των «θεωριών για την Υπεραξία» (1905-1910) δημοσιοποιούνται πλέον οι θέσεις και αναλύσεις του Μαρξ σχετικά με τις οικονομικές κρίσεις.

Οι θέσεις και οι αναλύσεις αυτές αποτελούν αναμφίβολα ένα πλούσιο θεωρητικό υλικό: από τη μια καταγράφουν τα ουσιώδη τυπικά χαρακτηριστικά εκδήλωσης της κρίσης και από την άλλη θέτουν τις προϋποθέσεις για τη θεωρητική κατανόηση και ερμηνεία τους.

Εντούτοις οι θεωρητικές αυτές θέσεις του Μαρξ σχετικά με τις οικονομικές κρίσεις δεν διατυπώνονται σε τέτοια αναπτυγμένη μορφή ώστε να συνιστούν μια γενική θεωρία των οικονομικών κρίσεων του καπιταλισμού, κατ' αναλογία π.χ. με τη θεωρία του εμπορεύματος, της καπιταλιστικής συσσώρευσης ή της αναπαραγωγής του κοινωνικού κεφαλαίου. Η θεωρία των κρίσεων βρίσκεται «αναμειγμένη» με άλλες θεωρητικές αναπτύξεις.

Το γεγονός αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να διατυπωθούν από τους μετά τον Μαρξ μαρξιστές θεωρητικούς και οικονομολόγους διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις και ερμηνείες για τις οικονομικές κρίσεις, παρότι όλοι τους (οι μαρξιστές στους οποίους αναφερόμαστε) εκκινούν από το ίδιο θεωρητικό έδαφος θέσεων και διατυπώσεων: Αυτών που περιέχονται στα έργα της θεωρητικής ωριμότητας του Μαρξ, «Το Κεφάλαιο», τις «θεωρίες για την Υπεραξία» κ.λπ. Όπως παρατηρούσε το 1935 η Ναταλί Μοσκόβσκα, αναφερόμενη στους μαρξιστές οικονομολόγους, «σε κανένα πεδίο της πολιτικής οικονομίας δεν κυριαρχεί μια τόσο μεγάλη διάσταση απόψεων, όσο σ' αυτό της διερεύνησης των οικονομικών κρίσεων» (Μοσκόβσκα 1988, σελ. 37).

Οι θέσεις, τα ζητήματα και οι αντιπαραθέσεις που προέκυψαν κατά την ιστορική μαρξιστική συζήτηση για τις οικονομικές κρίσεις, κατά τις τρεις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, αποτέλεσαν τον κοινό θεωρητικό τόπο και των μετέπειτα μαρξιστικών προσεγγίσεων (και αντιπαραθέσεων) μέχρι σήμερα. Πρόκειται δηλαδή για μαρξιστικές προσεγγίσεις οι οποίες επιδεικνύουν μια αξιοσημείωτη αντοχή στο χρόνο και επανέρχονται ως ερμηνευτικά σχήματα κάθε φορά που ο καπιταλισμός πλήττεται από οικονομική κρίση.

Η θεωρία των οικονομικών κρίσεων αποτέλεσε, λοιπόν, και αποτελεί ακόμα και σήμερα ανοικτό θεωρητικό ζήτημα για τους μαρξιστές. Μάλιστα, το θεωρητικό έργο του Μαρξ σχετικά με τις οικονομικές κρίσεις δεν είναι πλέον δυνατόν να διαβαστεί ερήμην της μαρξιστικής συζήτησης για τις κρίσεις που διεξήχθη στο μεταξύ, ακριβώς γιατί η συζήτηση αυτή διεξήχθη, όπως είπαμε, σε αναφορά με τις θεωρητικές έννοιες και κατηγορίες που ανέπτυξε ο Μαρξ: Οι διαφορετικές μαρξιστικές θεωρητικές προσεγγίσεις διατυπώθηκαν κατά κανόνα ως ερμηνείες των μαρξικών θέσεων».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

2 Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

2.1 Η εκδήλωση της κρίσης στις ΗΠΑ

Η οικονομική κρίση που ξεκίνησε στις ΗΠΑ, στην πιο ανεπτυγμένη οικονομικά χώρα και στη συνέχεια επεκτάθηκε στην Ευρωζώνη και σε όλες τις ανεπτυγμένες οικονομίες, η έναρξή της καθορίστηκε το έτος 2008 με την κατάρρευση του χρηματοπιστωτικού Ιδρύματος Lehman Brothers και χαρακτηρίζεται από πολλούς οικονομικούς αναλυτές ως εφάμιλλη της μεγάλης παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του 1929. Ξεκινώντας την ανάλυση της διεθνούς οικονομικής κρίσης παραθέτουμε στοιχεία από τη Βικιπαίδεια για το χρονικό της εκδήλωσης της κρίσης στις ΗΠΑ.

«Στα τέλη του καλοκαιριού του 2006 έσκασε η φούσκα των ακινήτων στις ΗΠΑ, γεγονός που οδήγησε σε μεγάλο αριθμό χρεοκοπιών στεγαστικών δανείων που μεταφέρθηκε στην αγορά των εταιρικών ομολόγων μειωμένης εξασφάλισης που είχαν εκδοθεί για τη χρηματοδότηση των τιτλοποιημένων στεγαστικών δανείων. Το ποσοστό των τιτλοποιημένων δανείων ανήρχετο στο 75% εκ του συνόλου των 12 τρισεκατομμυρίων δολαρίων.

Στις αρχές του 2007 επικρατούσε έντονη φημολογία γύρω από τη στεγαστική αγορά των ΗΠΑ που παρουσίαζε σημάδια κόπωσης. Αναλυτές εξέφραζαν σε στήλες του οικονομικού τύπου την ανησυχία τους για μια επερχόμενη κρίση. Παράλληλα η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα προέβαινε διαρκώς σε σταδιακές αυξήσεις του ευρωεπιτοκίου ώστε να αντιμετωπίσει τις πληθωριστικές πιέσεις που ταλάνιζαν την ευρωπαϊκή οικονομία. Έντονα πλήττονταν οι δανειολήπτες, ενώ παράγοντες στην τραπεζική αγορά συνιστούσαν στα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα να είναι πιο φειδωλά στη χορήγηση δανείων. Την ίδια στιγμή το δολάριο εξακολουθούσε να υποχωρεί έναντι του ευρώ. Επιχειρήσεις μετέφεραν τα εργοστάσιά τους στην Αμερική και η ανεργία στην Ευρώπη αυξανόταν, ενώ πλήττονταν παράλληλα και οι εξαγωγές. Στην Ελλάδα δημιουργήθηκε τεράστιο απόθεμα νεόδμητων κατοικιών, οι οποίες όμως γίνονταν δυσπρόσιτες λόγω, μεταξύ άλλων, των υψηλών επιτοκίων στα στεγαστικά δάνεια, τη στιγμή που έρευνες έδειχναν στροφή των καταναλωτών σε μικρότερα και μεταχειρισμένα διαμερίσματα.

Κατά το καλοκαίρι του 2007 και ενώ πολλοί επίσημοι παράγοντες της αμερικανικής οικονομίας προσπαθούσαν να καθησυχάσουν τους επενδυτές, κεφάλαια της Bear Stearns πτώχευσαν λόγω κατοχής CDOs που βασιζόνταν σε subprimes στεγαστικά δάνεια και της

υποχρέωσης της τράπεζας να εξυπηρετήσει τις απαιτήσεις των πιστωτών της με ρευστοποίηση των στοιχείων της. Οι οίκοι αξιολόγησης υποβάθμισαν τα CDOs που βασίζονταν σε subprimes και επλήγη η αυτοπεποίθηση της αγοράς για την ασφάλεια στη στεγαστική πίστη.

Η εμπιστοσύνη στη διατραπεζική αγορά κλονίστηκε λόγω της έκθεσης στον κίνδυνο ρευστότητας. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση των διατραπεζικών επιτοκίων.

Στις 9 Αυγούστου του 2007, μεγάλη κρίση ξέσπασε στις ΗΠΑ από την αδυναμία μεγάλων ομάδων του πληθυσμού να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις του για δάνεια subprimes. Οι πλειστηριασμοί διαδέχθηκαν ο ένας τον άλλον και ολόκληρες πόλεις έμειναν στο δρόμο. Οι τράπεζες ξέμειναν από ρευστό και οι καταθέτες έσπευσαν στον γκισέ των τραπεζών για να κάνουν ανάληψη των χρημάτων τους. Άλλοι προέβησαν σε μαζικές ηλεκτρονικές αναλήψεις των λογαριασμών τους στη Βρετανία. Η αδυναμία είσπραξης των απαιτήσεων των αμερικανικών τραπεζών από τους δανειολήπτες των subprimes, συνεπάχθηκε και την αδυναμία πληρωμής των υποχρεώσεων σε τοκομερίδια και αξίες ομολόγων και CDOs (ομόλογα β' γενιάς) στα οποία είχαν επενδύσει πολλές ευρωπαϊκές τράπεζες, την ίδια στιγμή που πλήθαιναν οι αναλήψεις πανικού. Τα ομόλογα που κατείχαν οι τελευταίες δεν είχαν αντίκρουσμα, ενώ το πρόβλημα ρευστότητας προκάλεσε δυσπιστία στη δυνατότητα αποπληρωμής σε περίπτωση δανεισμού μιας τράπεζας από μια άλλη, με αποτέλεσμα να αυξηθούν τα επιτόκια της διατραπεζικής αγοράς. Το γεγονός αυτό έκανε δύσκολη και κοστοβόρα μια πιθανή αίτηση δανειοδότησης μιας ελληνικής τράπεζας από μία άλλη (ελληνική ή ευρωπαϊκή), κόστος που μετακυλήθηκε στους πελάτες, παράλληλα με τις αυξήσεις του ευρωεπιτοκίου.

Τον Σεπτέμβριο του 2008, μετά την πώληση της Bear Stearns σε εξευτελιστική τιμή στην J.P. Morgan το Μάρτιο του 2008, η διεθνής αγορά έδειχνε να έχει μπει σε μια δίνη της οικονομικής κρίσης. Το Σεπτέμβριο του 2008, η αμερικανική κεντρική τράπεζα προσέφερε έκτακτη οικονομική ενίσχυση 85 δισεκατομμυρίων δολαρίων στην ασφαλιστική εταιρεία AIG, προκειμένου να αποτρέψει την κατάρρευσή της.

Στις 15 Σεπτεμβρίου 2008 το χρηματοπιστωτικό ίδρυμα Lehman Brothers καταθέτει αίτηση πτώχευσης. Παραμένει η μεγαλύτερη κατάθεση πτώχευσης στο ιστορικό των ΗΠΑ. Στο ύψος της κρίσης των στεγαστικών δανείων, ήταν εξαιρετικά ευάλωτη σε κάθε κάμψη των τιμών των ακινήτων καθώς είχε υποθηκεύσει τόσα ακίνητα που είχε καταλήξει κτηματομεσιτικό γραφείο.

Η Lehman Brothers μεταμορφώθηκε σε ένα fund ακίνητης περιουσίας που συγκαλύφθηκε ως επενδυτική τράπεζα. Μέχρι το 2008 η Lehman Brothers διέθετε περιουσιακά στοιχεία ύψους 680 δισεκατομμυρίων δολαρίων, τα οποία στηρίζονταν μόνον σε κεφάλαια ύψους 22,5 δις δολαρίων. Από μια μετοχική θέση, οι επικίνδυνες εμπορικές ακίνητες περιουσίες της ήταν τριάντα φορές μεγαλύτερες από το κεφάλαιο.

Η χρεοκοπία προκάλεσε ημερήσια πτώση του Dow Jones της τάξεως του 4,5%, τη μεγαλύτερη πτώση μετά τις επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001.

Τα χρηματιστήρια αντικατόπτρισαν την απαισιοδοξία της αγοράς στους δείκτες τους, σημειώνοντας πτώση.

Η κρίση μετά το πέρασμα του Ατλαντικού, πλησίασε όλο και νοτιότερα την Ευρώπη, καθώς μετά την κρατικοποίηση της Bradford and Bingley από τη βρετανική κυβέρνηση, πραγματοποιήθηκε μερική κρατικοποίηση του ευρωπαϊκού κολοσσού Fortis από το Βέλγιο, το Λουξεμβούργο και την Ολλανδία».

(Βικιπαίδεια,

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%94%CE%B9%CE%B5%CE%B8%CE%BD%CE%AE%CF%82_%CF%87%CF%81%CE%B7%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%80%CE%B9%CF%83%CF%84%CF%89%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%BA%CF%81%CE%AF%CF%83%CE%B7_2007-2008).

Η παγκόσμια ύφεση που ακολούθησε είχε ως αποτέλεσμα την απότομη πτώση του διεθνούς εμπορίου, την αύξηση της ανεργίας και την πτώση των τιμών των βασικών εμπορευμάτων.

Τα στοιχεία είναι αποκαλυπτικά για την καταστροφή τόσο πλασματικού κεφαλαίου αλλά πραγματικού, αμέσως μετά το ξέσπασμα της κρίσης.

«Ογδόντα χρόνια από το κραχ του '29 ουδείς αμφισβητεί πλέον ότι ο παγκόσμιος καπιταλισμός βιώνει μια από τις βαθύτερες και μεγαλύτερες κρίσεις του. Τα στοιχεία είναι αποκαλυπτικά: «Μόνο το 2008 τα κεφάλαια που «εξανεμίστηκαν», λόγω της καθίζησης των χρηματιστηρίων, ξεπέρασαν τα 25 τρις δολάρια, ποσό που ξεπέρασε το 43% του παγκόσμιου ΑΕΠ και υπερέβη όλο μαζί το άθροισμα των ΑΕΠ των ΗΠΑ, της Ιαπωνίας, της Γερμανίας και της Κίνας. Έως το Μάρτη του 2009 τα ποσά που χάθηκαν είχαν εκτιναχθεί στο 58% του παγκόσμιου ΑΕΠ, ξεπερνώντας ακόμα και την κατρακύλα των χρηματιστηρίων την περίοδο του κραχ του '29, όταν το ποσοστό των απωλειών ήταν 54%». Wall Street Journal, 7.12.2009» (Μπογιόπουλος Νίκος «Είναι ο καπιταλισμός ηλίθιος», Αθήνα, 2018, σελ. 88)

«Το 2008 έκλεισε με επιβράδυνση της διευρυμένης καπιταλιστικής αναπαραγωγής στα πιο ισχυρά καπιταλιστικά κέντρα, με ρυθμό μεταβολής του Ακαθάριστου Προϊόντος 0,9% για το σύνολο των κρατών-μελών του ΟΟΣΑ, ενώ το Παγκόσμιο Ακαθάριστο Προϊόν σημείωσε σημαντική επιβράδυνση με μεταβολή 3,2% έναντι 5,2% το 2007».

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
ΕΤΗΣΙΟΣ % ΡΥΘΜΟΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΑΕΠ*

	Μ.Ο. 1991-2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2014
ΣΥΝΟΛΟ ΚΟΣΜΟΣ	3,1	2,2	2,8	3,6	4,9	4,5	5,1	5,2	3,2	-1,3	1,9	4,8
ΑΝΑΠΤΥΓΜΕΝΕΣ ΧΩΡΕΣ	2,8	1,2	1,6	1,9	3,2	2,6	3,0	2,7	0,9	-3,8	0,0	2,6
ΗΠΑ	3,3	0,8	1,6	2,5	3,6	2,9	2,8	2,0	1,1	-2,8	0,0	2,4
ΖΩΝΗ ΕΥΡΩ		1,9	0,9	0,8	2,2	1,7	2,9	2,7	0,9	-4,2	-0,4	2,3
ΕΛΛΑΔΑ	2,3	4,2	3,4	5,6	4,9	2,9	4,5	4,0	2,9	-0,2	-0,6	2,5
ΙΑΠΩΝΙΑ	1,3	0,2	0,3	1,4	2,7	1,9	2,0	2,4	-0,6	-6,2	0,5	2,5
ΡΩΣΙΑ		5,1	4,7	7,3	7,2	6,4	7,7	8,1	5,6	-6,0	0,5	5,0
ΚΙΝΑ	10,4	8,3	9,1	10,0	10,1	10,4	11,6	13,0	9,0	6,5	7,5	10,0
ΙΝΔΙΑ	5,6	3,9	4,6	6,9	7,9	9,2	9,8	9,3	7,3	4,5	5,6	8,0

ΠΗΓΗ: ΔΝΤ, *World Economic Outlook*, ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2009

*Για τα έτη 2009 - 2010 - 2014 τα στοιχεία αποτελούν πρόβλεψη

(Μπέλλου Ελένη, Άρθρο «Η διεθνής οικονομική κρίση και η ταξική πάλη», ΚΟΜΕΠ Τεύχος: 3, 2009)

2.2 Κρίση στην Ευρωζώνη

Η κρίση που ξέσπασε στις ΗΠΑ, με γοργούς ρυθμούς, από τις αρχές του 2009 επηρέασε όλες τις χώρες της Ευρώπης, ακόμη και την Ρωσία, τις 27 χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τις χώρες της Ευρωζώνης στις οποίες ο ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ το 2009 ήταν -4,2%. Τα τεράστια τοξικά επενδυτικά προϊόντα που δημιούργησαν οι χρηματοπιστωτικοί κολοσσοί των ΗΠΑ μέσω του χρηματοπιστωτικού συστήματος μεταφέρθηκαν στο χρηματοπιστωτικό σύστημα όλων των αναπτυγμένων οικονομιών. Έτσι η εκδήλωση της κρίσης στις χώρες της Ε.Ε. ήταν αναπόφευκτη.

«Το ΑΕΠ στη ζώνη του ευρώ για το σύνολο του 2009 εκτιμάται ότι σημείωσε τη μεγαλύτερη πτώση μετά το Β΄ παγκόσμιο πόλεμο (- 4,1% το 2009 από +0,6% το 2008) Στην πτώση αυτή συνέβαλαν τόσο η υποχώρηση της τελικής εγχώριας ζήτησης (αρνητική συμβολή κατά 2,4

μονάδες, έναντι θετικής συμβολής κατά 0,4% της εκατοστιαίας μονάδας το 2008) και των αποθεμάτων (-0,6 έναντι +0,1) όσο και οι καθαρές εξαγωγές (-0,9 έναντι 0 το 2008). Μεγαλύτερη ύφεση αντιμετώπισαν το 2009 η Φιλανδία (με πτώση του ΑΕΠ κατά 7,8%, η Σλοβενία (-7,3%) η Ιρλανδία (-7,1%), η Ιταλία και η Γερμανία (-5,05%) και η Σλοβακία (-4,7%) ενώ η μικρότερη μείωση του ΑΕΠ καταγράφηκε στην Κύπρο (-1,7%) τη Μάλτα (-1,9%) και την Ελλάδα (-2,0%)». **(Εκθεση του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδας για το 2009, σελίδα 49).**

«Ο στρατηγικός σχεδιασμός της Ευρωζώνης δεν περιλάμβανε καν την πιθανότητα μιας οικονομικής κρίσης, ακριβώς γιατί απηχούσε την επιστημολογική ανεπάρκεια και το ιδεολόγημα της κυρίαρχης οικονομικής σκέψης των προηγούμενων δεκαετιών περί αέναης ανάπτυξης.

Η υποδεέστερη θέση στον παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας του ευρωπαϊκού κεφαλαίου σε σχέση με το αμερικανικό και η συνακόλουθη πρωτοκαθεδρία του δολαρίου ως παγκόσμιου αποθεματικού νομίσματος οδήγησαν αναγκαστικά στην υιοθέτηση της λιτότητας ως μηχανισμού αντιμετώπισης της κρίσης μέσω της εσωτερικής υποτίμησης. Εξάλλου, η θεσμική υλικότητα της Ευρωζώνης έχει εγγεγραμμένη την εσωτερική υποτίμηση ως εργαλείο μετάθεσης της κρίσης στις εργαζόμενες τάξεις. Ο «νεοκείνσιανισμός» των ΗΠΑ εδράζεται, κυρίως, στην ικανότητα εξαγωγής δολαρίων σε όλο τον πλανήτη και όχι σε κάποιο ουσιαστικά διαφορετικό μείγμα οικονομικής πολιτικής. Η ποσοτική χαλάρωση του δολαρίου έπληξε, κυρίως, τις γερμανικές εξαγωγές στο πλαίσιο ενός ακήρυκτου νομισματικού πολέμου και σε συνθήκες πτώσης του διεθνούς εμπορίου κατά 30% (Χάρβεϊ, 2011: 18).

Πέρα από τους γεωπολιτικούς ανταγωνισμούς, είναι οι δομικές αντιφάσεις της ΕΕ και της Ευρωζώνης που τις κατέστησαν ευάλωτες στην καπιταλιστική κρίση. Η ενοποίηση οικονομικών διαφορετικής παραγωγικότητας και ο έλεγχος της νομισματικής πολιτικής από την ΕΚΤ, δίχως αντίστοιχης έκτασης θεσμούς πολιτικής ενοποίησης, λειτούργησαν ως καταλύτες για την ανισόμετρα επέκταση της κρίσης στο εσωτερικό των εθνικών κοινωνικών σχηματισμών.

Η ανάδειξη της ΕΕ και της Ευρωζώνης σε αδύναμο κρίκο οφείλεται και σε δύο ακόμα παράγοντες που ορίζονται από τη συνθήκη του Μάαστριχτ. Πρώτον, στην αδυναμία της ΕΚΤ να λειτουργήσει ως ύστατος δανειστής (δηλαδή να εκτυπώσει χρήμα σε αντίθεση με τη FED) και των εθνικών κεντρικών τραπεζών να χρηματοδοτήσουν κρατικά ελλείμματα λόγω των κριτηρίων του Συμφώνου Σταθερότητας. Δεύτερον, στη λεγόμενη ρήτρα μη διάσωσης, η οποία ορίζει πως ούτε η ΕΚΤ ούτε και γενικά τα κράτη-μέλη μπορούν να θεωρηθούν υπεύθυνα για

τις οικονομικές υποχρεώσεις άλλου μέλους (Van Overveldt, 2012: 65). Το ότι η ΕΚΤ δεν λειτουργεί ως ύστατος δανειστής (και αυτό εγγράφεται θεσμικά στην ΕΕ) σημαίνει πως εξαρχής τα κράτη- μέλη υπάγονται αναφορικά με τη χρηματοδότησή τους στον χρηματοπιστωτικό κίνδυνο μιας κακής αξιολόγησης από τις αγορές, υπάγονται δηλαδή στον υλικό χώρο και χρόνο των αδιαμεσολάβητων επιταγών του κεφαλαίου (ως δανειστή). Τα κράτη συμμετέχουν άμεσα στη διευρυμένη καπιταλιστική αναπαραγωγή ως κόμβοι μεταφοράς υπεραξίας. Με άλλα λόγια, οι αγορές ανάγονται σε φύσει και θέσει επιβλέπουσες των κρατικών πολιτικών, δηλαδή η οικονομική πολιτική των κρατών-μελών εξαρχής οριοθετείται θεσμικά και υλικά από το συμφέρον των αγορών.

Η συντονισμένη αντιμετώπιση της κρίσης και η επίκληση της αφηρημένης ευρωπαϊκής αλληλεγγύης ναρκοθετήθηκαν εξαρχής από αυτούς τους περιορισμούς, αναγκάζοντας το πολιτικό προσωπικό του ευρωπαϊκού κεφαλαίου να συγκροτήσει, με χρονική καθυστέρηση, ad hoc μηχανισμούς «διάσωσης» κρατών και τραπεζών. Ταυτόχρονα, αυτό το θεσμικό κενό είχε ως συνέπεια η αντιμετώπιση της κρίσης να αποτελέσει πεδίο και εργαλείο ενδοαστικών ανταγωνισμών και οι μηχανισμοί «διάσωσης» να συμπυκνώσουν τους δομικούς αλλά και συγκυριακούς ενδοκρατικούς συσχετισμούς δύναμης». (Τζαρέλλας Διονύσης, Άρθρο «Η κρίση και οι μετασχηματισμοί στο ευρωπαϊκό εποικοδόμημα», Τετράδια Μαρξισμού, τεύχος 2, 2016)

2.3 Οι πολιτικές αντιμετώπισης της κρίσης στην Ευρωζώνη και τις ΗΠΑ

Παρά τους ισχυρισμούς των Ευρωπαίων ηγετών ότι η κρίση δεν θα άγγιζε την Ευρώπη και ότι οι ευρωπαϊκές τράπεζες δεν ήταν εκτεθειμένες σε τοξικά τραπεζικά προϊόντα, έγινε σύντομα φανερό ότι ίσχυε ακριβώς το αντίθετο. Τότε, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και τα κράτη - μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης διοχέτευσαν στα τραπεζικά Ιδρύματα τεράστιες ποσότητες δημόσιου χρήματος, για την προστασία τους από την κατάρρευση.

«Η έκθεση των ευρωπαϊκών τραπεζών σε τοξικά προϊόντα και η γενικευμένη κρίση φερεγγυότητάς τους οδήγησαν αφενός στον περιορισμό του δανεισμού των τραπεζών στις πιο ευάλωτες οικονομίες της περιφέρειας, αφετέρου στην αύξηση του δημόσιου χρέους. (Το δημόσιο χρέος των χωρών της Ευρωζώνης από 80% του ΑΕΠ το 2008 έφτασε το 100% το 2014) για τη στήριξη των πρακτικά χρεοκοπημένων τραπεζών. Η μετατροπή του χρέους των τραπεζών σε δημόσιο χρέος αποτελεί κύριο χαρακτηριστικό του ρόλου του αστικού κράτους τη στιγμή της κρίσης, που πιστοποιεί την ταξικότητα της οικονομικής του πολιτικής. (Ενδεικτικό

είναι πως το δημόσιο χρέος της Ελλάδας μετατράπηκε με το PSI (Φεβρουάριος-Μάρτιος 2012) από χρέος προς ιδιώτες σε διακρατικό).

Η αύξηση του δημόσιου χρέους και η έκδοση νέων κρατικών ομολόγων αύξησε τις αποδόσεις τους (spreads), ειδικά εκείνων των κρατών που αξιολογήθηκαν από τις αγορές ως ανίκανα να αποπληρώσουν το χρέος τους. Την ίδια στιγμή, επέτρεψε στη Γερμανία και στις χώρες του βορρά να δανείζονται με αρνητικά επιτόκια, εφόσον τα ομόλογά τους θεωρήθηκαν ασφαλής επένδυση, και άρα να αντλήσουν υψηλά ποσοστά κέρδους από την κρίση χρέους της Ευρωζώνης.

Ο μηχανισμός πειθάρχησης των κρατών από το κεφάλαιο και τις οικονομικές δομές του (αγορές, οίκοι αξιολόγησης) μέσω των οποίων υπαγορεύονται και οι οικονομικές πολιτικές αποτελεί επίσης κύριο χαρακτηριστικό της διαλεκτικής σχέσης οικονομίας-πολιτικής. Οι αγορές, με αυτή την έννοια, δεν είναι τίποτα περισσότερο από το πεδίο εντός του οποίου το διεθνές κεφάλαιο (και μάλιστα το ηγεμονικό του τμήμα) διατυπώνει την πολιτική του πρόταση και επιβάλλει αδιαμεσολάβητα τα συμφέροντά του.

Εντέλει, η Ελλάδα το 2010 (το Μάρτιο και στη συνέχεια το Μάιο), αδυνατώντας να αναχρηματοδοτήσει μέσω των αγορών το χρέος της, κατέθεσε αίτημα στήριξης, εγκαινιάζοντας έτσι τους μηχανισμούς διάσωσης και τις δέσμες μέτρων λιτότητας και αναδιαρθρώσεων που τους συνόδευαν. Πρόκειται για την πρώτη στιγμή στην άσκηση πολιτικών υπέρβασης της κρίσης από τη σκοπιά του κεφαλαίου σε πανευρωπαϊκό επίπεδο (Η πρώτη αυτή στιγμή παρήγαγε και τους μηχανισμούς «διάσωσης»: την ίδρυση του ESM (Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας) με δύο μέρη: το EFSF (Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας), που αντικαταστάθηκε από το μόνιμο EMS, και το EFSM (Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Χρηματοπιστωτικής Σταθεροποίησης).

Η αντιμετώπιση της κρίσης από τις συνασπισμένες ευρωπαϊκές αστικές τάξεις είχε (έχει) τρεις στόχους-άξονες:

A) Την προσπάθεια των ισχυρότερων πολιτικά και οικονομικά καπιταλισμών του κέντρου να θωρακίσουν τις τράπεζές τους, και γενικότερα να μετακυλίσουν τις επιπτώσεις της κρίσης στις χώρες της περιφέρειας. Το γεγονός αυτό πιστοποιεί πως η ΕΕ και η Ευρωζώνη οικοδομήθηκαν εξαρχής με ιεραρχικό-ανισόμετρο τρόπο, εφόσον η ΕΕ αποτελεί ένωση ξεχωριστών εθνών-κρατών και όχι υπέρβαση του έθνους-κράτους (αλλά των θεσμών δημοκρατικής κυριαρχίας) και πως κάθε απόπειρα πολιτικής ενοποίησης προϋποθέτει μια ηγεμονική-κυρίαρχη δύναμη και όχι σχέσεις αμοιβαιότητας και ισοτιμίας.

Β) Την επιβολή, στο σύνολο του ευρωπαϊκού χώρου, μέτρων λιτότητας και πολιτικών εσωτερικής υποτίμησης, νέων επικαιροποιημένων εργασιακών σχέσεων, τη μείωση και υποτίμηση της αξίας της εργασιακής δύναμης, ακόμα και με μεθόδους αύξησης της απόλυτης υπεραξίας (μείωση μισθών και διάλυση του κράτους πρόνοιας). Η πολιτική αυτή μετακύλισης της κρίσης στις υποτελείς τάξεις αποτελεί τυπολογία των αστικών πολιτικών υπέρβασης της κρίσης. Το κεφάλαιο ενοποιείται ταξικά και συγκροτείται ως πολιτικό υποκείμενο και δρώσα δύναμη μέσω αυτών των ταξικών πολιτικών.

Γ) Την οργάνωση της καταστροφής των μη ανταγωνιστικών κεφαλαίων, με τρόπο που αποτυπώνει την ιεραρχική συγκρότηση του κεφαλαίου ως τάξης και εξασφαλίζει το γενικό συμφέρον των αστικών τάξεων.

Ο πρόδηλος στόχος των αστικών πολιτικών είναι η αύξηση του ποσοστού κέρδους και η περαιτέρω θωράκιση του ευρωπαϊκού πλαισίου από την πάλη των τάξεων, ώστε τα πλεονάζοντα κεφάλαια να επενδυθούν εκ νέου στην παραγωγή – με εφάμιλλο ή αποδοτικότερο ποσοστό κέρδους από εκείνο της χρηματοπιστωτικής σφαίρας – και να πραγματοποιηθεί έτσι η μετάβαση σε ένα νέο μοντέλο κοινωνικής αναπαραγωγής και καπιταλιστικής συσσώρευσης. Με τη σειρά τους, οι πολιτικές υπέρβασης της κρίσης παράγουν και ένα νέο μοντέλο λειτουργίας των αστικοδημοκρατικών θεσμών, σε εθνικό και διακρατικό επίπεδο, μια νέα μορφή ευρωπαϊκής ενοποίησης, που (θα) εκφράζει πολιτικά τη λογική των οικονομικών μονοδρόμων». **(Τζαρέλλας Διονύσης, Άρθρο «Η κρίση και οι μετασχηματισμοί στο ευρωπαϊκό εποικοδόμημα», Τετράδια Μαρξισμού, τεύχος 2, 2016)**

Τα στοιχεία που ήρθαν στο φως της δημοσιότητας για τις τεράστιες ποσότητες χρήματος που διοχετεύτηκαν από τα κράτη στις τράπεζες και τους μονοπωλιακούς ομίλους μετά το ξέσπασμα της κρίσης, καθώς και τα προγράμματα σκληρής λιτότητας που επιβλήθηκαν για τους εργαζόμενους, είναι αποκαλυπτικά. Παραθέτουμε στη συνέχεια μερικά στοιχεία για τα άμεσα μέτρα των κρατών σε ΗΠΑ και Ευρωζώνη κατά την εκδήλωση της κρίσης, **από το βιβλίο του Μπογιόπουλου Νίκου, «Είναι ο καπιταλισμός ηλίθιος», Αθήνα 2018.**

«Τα μέτρα που λαμβάνονται από το 2008 αφορούν την υλοποίηση πακέτων στήριξης των τραπεζικών ιδρυμάτων, με έναν πακτωλό χρημάτων τα οποία απέσπασαν είτε από κρατικά κονδύλια, είτε τυπώνοντας επιπλέον χρήματα όπως έπραξαν οι ΗΠΑ, είτε εκδίδοντας ομόλογα, όπως έκανε η ΕΕ. Τα τραπεζικά ιδρύματα διασώθηκαν μεν, αλλά τα δημόσια χρέη και τα ελλείμματα των αναπτυσσόμενων καπιταλιστικά χωρών εκτινάχθηκαν και έκτοτε βαίνουν συνεχώς αυξανόμενα. Η νέα απάντηση εκ μέρους της πολιτικής εξουσίας του

κεφαλαίου ήταν σκληρά και πρωτοφανή προγράμματα λιτότητας εναντίων των λαών που καλούνται να πληρώσουν, για πολλοστή φορά τη διάσωση του κεφαλαίου, μέσω περικοπών των μισθών, των εργασιακών δικαιωμάτων, των κοινωνικών δαπανών, της αύξησης των τιμών προϊόντων και υπηρεσιών κ.λ.π.

Σύμφωνα με το ΔΝΤ, τα χρήματα που οι χώρες του G-20 χορήγησαν για την ενίσχυση του τραπεζικού συστήματος και τα οποία την τριετία 2008-2010 ανήλθαν κατά μέσο όρο στο 17,5% του ΑΕΠ τους, ήταν κατά 3.500% περισσότερα από τα χρήματα που δόθηκαν από τις κυβερνήσεις για κοινωνικές επιδοτήσεις, οι οποίες το 2010 δεν ξεπέρασαν το 1% του ΑΕΠ τους. Μόνο από την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων τα κονδύλια που διατέθηκαν το 2010 ως χορηγήσεις σε μονοπωλιακούς ομίλους της ΕΕ ανήλθαν στα 72 δις ευρώ. Στην Ελλάδα οι μονοπωλιακοί όμιλοι εισέπραξαν την ίδια χρονιά 3,2 δις και συνολικά την τριετία 2008-2010 το ποσό που διοχετεύτηκε σε ελληνικών συμφερόντων μονοπώλια και ισχυρούς επιχειρηματικούς ομίλους ανήλθε στα 6 δις ευρώ.

Επίσης όπως ανακοίνωσε στις αρχές Δεκέμβρη του 2010 ο αρμόδιος επίτροπος της Κομισιόν Χοακίν Αλμουνία, από τον Οκτώβρη του 2008 έως και τον Οκτώβρη του 2010, το ποσό που είχε διατεθεί στις ευρωπαϊκές τράπεζες για την ενίσχυσή τους με τη μορφή των κρατικών επιχορηγήσεων και εγγυήσεων έφτασε τα 4,6 τρισεκατομμύρια ευρώ! Ταυτόχρονα δίπλα σε αυτά τα 4,6 τρις ευρώ θα πρέπει να προστεθούν τα ακόμα 4 τρις ευρώ που θα διατεθούν στις τράπεζες εντός του 2011, αφού η ενημέρωση του Αλμουνία έγινε στο πλαίσιο της απόφασης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για παράταση των εν λόγω ενισχύσεων για ακόμη δώδεκα μήνες.

Την ίδια μέρα που η Κομισιόν έκανε το δικό της απολογισμό για τον πακτωλό που διανεμήθηκε στις ευρωπαϊκές τράπεζες, η Ομοσπονδιακή Τράπεζα των ΗΠΑ (FED) ανακοίνωσε ότι την αντίστοιχη περίοδο της κρίσης (Οκτώβρης 2008 – Οκτώβρης 2010) στις ΗΠΑ το ποσό που από τις τσέπες των φορολογούμενων μεταφέρθηκε στα ταμεία των αμερικανικών τραπεζών ξεπέρασε τα 3,3 τρις δολάρια!

Επιπλέον, παράλληλα με τις ανακοινώσεις της Κομισιόν και της FED, όπως δημοσιεύτηκε το Δεκέμβριο του 2010, μέχρι εκείνη τη στιγμή σε όλο τον κόσμο οι πολυεθνικοί όμιλοι – χωρίς να συμπεριλαμβάνονται οι όμιλοι του χρηματοπιστωτικού τομέα – είχαν σημειώσει μία απίθανη υπερσυσσώρευση κεφαλαίου. Διέθεταν σε ρευστό χρήμα ένα ποσό που ανερχόταν στα 4,3 τρις δολάρια, με το 1,17 τρις από αυτά να βρίσκονται σε ευρωπαϊκές εταιρείες. Μάλιστα το οικονομικό πρακτορείο Thomson Reuters, τόνιζε με έμφαση πως «τα

συγκεκριμένα ποσά αναλογούν στο μεγαλύτερο ποσοστό επί του συνολικού ενεργητικού των εταιρειών της τελευταίας 20ετίας».

Κι ενώ ο πακτωλός χρημάτων των κρατών διοχετευόταν στις τράπεζες και στους πολυεθνικούς ομίλους, στην άλλη πλευρά των εργαζόμενων ανθρώπων με το ξέσπασμα της κρίσης καταγράφονται τα εξής στοιχεία, από το βιβλίο του Μπογιόπουλου Νίκου, «Είναι ο καπιταλισμός ηλίθιε», Αθήνα 2018:

- «Τις τρεις πρώτες βδομάδες από την κατάρρευση της Lehman Brothers στις 16 Σεπτέμβρη 2008, περίπου 2,5 εκατομμύρια Αμερικανοί είχαν χάσει τα σπίτια τους, αδυνατώντας να ξεπληρώσουν τα στεγαστικά δάνεια που έλαβαν. Καθ' όλη τη διάρκεια του 2007 ο αριθμός των κατασχέσεων ήταν 1,2 εκατομμύρια, ενώ το 2010 ο αριθμός των φακέλων που συμπληρώθηκαν από τις τράπεζες για να προχωρήσει η διαδικασία κατάσχεσης ανήλθε στα 2,9 εκατομμύρια.
- Τον πρώτο χρόνο της οικονομικής κρίσης 170 εκατομμύρια άνθρωποι – ένας αριθμός που αντιστοιχεί στο ήμισυ των κατοίκων των κρατών της ΕΕ – προστέθηκαν στις στρατιές των ανά τον κόσμο υποσιτιζόμενων.
- Μόνο στις ΗΠΑ υπολογίζεται ότι τα ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά ταμεία των εργαζόμενων είχαν χάσει στο χρηματιστηριακό τζόγο περίπου 2 τρισεκατομμύρια δολάρια
- Από τον Οκτώβριο του 2007 έως και το πρώτο τρίμηνο του 2009 η πτώση των μετοχών στα διεθνή χρηματιστήρια ξεπέρασε ακόμη και εκείνη του 1929 με συνέπεια να χαθούν πάνω από 42 τρις δολάρια, ποσό που αντιστοιχούσε εκείνη τη στιγμή στο 75% του παγκόσμιου ΑΕΠ.
- Στις ΗΠΑ το 2009 έκλεισε με απώλεια 7,5 εκατομμυρίων θέσεων εργασίας. Στα 33 κράτη μέλη του ΟΟΣΑ από τον Ιούλιο του 2008 μέχρι τον Ιούλιο του 2010 οι άνεργοι είχαν αυξηθεί κατά 13,4 εκατομμύρια, φτάνοντας τα 45,5 εκατομμύρια.
- Σύμφωνα με τις ανακοινώσεις της Παγκόσμιας Τράπεζας επιπλέον 68 εκατομμύρια άνθρωποι είχαν βυθιστεί έως το τέλος του 2010 σε συνθήκες απόλυτης φτώχειας. Κατά τις εκτιμήσεις της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας τα 218 εκατομμύρια των παιδιών που το 2009 υποβάλλονταν παγκοσμίως σε καταναγκαστική εργασία, τα επόμενα χρόνια και ως συνέπεια της κρίσης θα πολλαπλασιαστούν.
- Σύμφωνα με το Διεθνές Ινστιτούτο Έρευνας και Διατροφικής Πολιτικής:

1. Η πείνα, σε σύνολο 122 αναπτυσσόμενων κρατών, να θεωρείται καθημερινό φαινόμενο.
2. Σε 30 χώρες η πείνα να παίρνει «ανησυχητικές διαστάσεις».
3. Σε 25 χώρες το πρόβλημα να αγγίζει τα όρια του «συναγερμού».
4. Σε 4 χώρες να χαρακτηρίζεται «άκρως ανησυχητικό»

Την ίδια ώρα που πολυεθνικές, μονοπώλια, τράπεζες, χρηματιστικοί όμιλοι επιχορηγούνται – λόγω κρίσης – με τρισεκατομμύρια επί τρισεκατομμυρίων, πάνω από τις μισές χώρες του ΟΗΕ πεινάνε! Εκατομμύρια κάτοικοι των χωρών του λεγόμενου «Τρίτου Κόσμου» υποφέρουν. Αλλά η πείνα δε γνωρίζει σύνορα και ηπείρους. Οι συνέπειες από τη λειτουργία της αγαθής αγοράς εκδηλώνονται και μέσα στις ίδιες τις μητροπόλεις του καπιταλισμού. Είναι χαρακτηριστικό ότι στις ΗΠΑ, την πρώτη χώρα σε εξαγωγές αγροτικών προϊόντων, το Υπουργείο Γεωργίας ανακοίνωσε το Φεβρουάριο του 2010 το μεγαλύτερο από κάθε άλλη φορά αριθμό εγγεγραμμένων στο πρόγραμμα παροχής δελτίων σίτισης. Σημειωτέον ότι από το 1991, που διανεμήθηκαν στις ΗΠΑ κουπόνια για προμήθεια τροφίμων σε 23.570.000 εξαθλιωμένους – πέντε εκατομμύρια περισσότερους από ότι το 1989- μια εικοσαετία μετά τα κουπόνια τροφίμων έχουν υπερδιπλασιαστεί και διανέμονται σε περίπου 50 εκατομμύρια ανθρώπους. Σε αυτούς δεν υπολογίζονται οι 2 στους 10 Αμερικανούς που καταφεύγουν στα λαϊκά συσσίτια, τη «λαϊκή σούπα» όπως έμεινε γνωστή από την εποχή της Μεγάλης Ύφεσης τη δεκαετία του '30 και συνεχίζει σήμερα να αποτελεί τη μόνη πηγή τροφής για εκατομμύρια. Στην πραγματικότητα μάλιστα, η κατάσταση είναι ακόμη χειρότερη: σύμφωνα με το αμερικανικό Κέντρο έρευνας Τροφίμων και Δράσης, «ένας στους τρεις ανθρώπους που θα έπρεπε να λαμβάνουν συσσίτιο δεν το κάνουν».

- Στις 16.10.2009, ανήμερα της Παγκόσμιας Ημέρας Επισιτισμού, δόθηκαν από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τροφίμων και Γεωργίας του ΟΗΕ (FAD) στη δημοσιότητα τα επίσημα στοιχεία:
 1. Σε μια εποχή που – όπως ο ίδιος ο Πρόεδρος της Οργάνωσης παραδέχθηκε – «έχουμε τα οικονομικά και τεχνικά μέσα για να εξαφανίσουμε την πείνα, αλλά μας λείπει η πολιτική βούληση», πάνω από 1 δισεκατομμύριο άνθρωποι στον πλανήτη υποσιτίζονται.
 2. Κάπου στη Γη κάθε 3 δευτερόλεπτα ένα παιδί πεθαίνει από την πείνα, την έλλειψη πρόσβασης στο νερό και από ασθένειες ιάσιμες στον αναπτυσσόμενο κόσμο.
 3. Πάνω από 30 εκατομμύρια άνθρωποι πεθαίνουν κάθε χρόνο από αστία.

4. Ενώ μέχρι το 2008 ο αριθμός των ανθρώπων που υποσιτίζονταν αύξανε κατά μέσο όρο 4 εκατομμύρια το χρόνο, το 2009 η αύξηση αυτή έφτασε τα 100 εκατομμύρια.

Αυτός είναι ο καπιταλιστικός κόσμος. Ένας κόσμος που λόγω της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και βάσει των επιτευγμάτων της επιστήμης και της τεχνολογίας, είναι σε θέση - όπως ομολογεί ο Πρόεδρος της FAD – να «εξαφανίσει» την πείνα και να απαλλάξει τον παγκόσμιο πληθυσμό από το πρόβλημα του υποσιτισμού. Αυτή η γενοκτονία συντελείται ως απόρροια ενός παγκόσμιου καθεστώτος όπου οι πωλήσεις των 200 μεγαλύτερων πολυεθνικών και μονοπωλίων, μεταξύ των οποίων οι πολυεθνικές που ελέγχουν την παραγωγή και τις τιμές των τροφίμων, το 2000 υπολογίστηκε ότι υπερέβαιναν σε αξία το ΑΕΠ των 4/5 των χωρών του πλανήτη.

Η αιτία αυτής της πρωτοφανούς ανθρωπιστικής καταστροφής είναι η φύση ενός συστήματος οικοδομημένου στη σκλαβιά της εκμετάλλευσης, ενός συστήματος που προκαλεί την πείνα και που κερδοσκοπεί πάνω στην πείνα που το ίδιο προκαλεί». (Μπογιόπουλος Νίκος, «Είναι ο καπιταλισμός ηλίθιος», Αθήνα 2018).

Και τέλος παραθέτουμε από την ιστοσελίδα της Ναυτεμπορικής (<https://www.naftemporiki.gr/finance/story/1546432/i-periousia-ton-plousioteron-tou-planiti-auksithike-kata-12-tris-dol-to-2019>) της 27ης Δεκεμβρίου 2019, τα εξής στοιχεία:

«Το 2019 ήταν άκρως προσοδοφόρα χρονιά για τους πλουσιότερους ανθρώπους του πλανήτη. Σύμφωνα με τον σχετικό δείκτη του Bloomberg οι 500 πλουσιότεροι άνθρωποι του πλανήτη πρόσθεσαν 1,2 τρις δολάρια στην περιουσία τους, ανεβάζοντάς την στα 5,9 τρις δολάρια. Πρόκειται για αύξηση της τάξης του 25%. Τα κέρδη αυτά έρχονται να δώσουν νέα τροφή για τη συζήτηση που βρίσκεται σε εξέλιξη σε ΗΠΑ και Ευρώπη σχετικά με την όξυνση των εισοδηματικών ανισοτήτων και τις επιπτώσεις της σε κοινωνία και πολιτική»

2.4 Ερμηνεία της κρίσης

Η διεθνής οικονομική κρίση του 2008 ξέσπασε αρχικά στο χρηματοπιστωτικό σύστημα των ΗΠΑ και αγκάλιασε όλες τις οικονομίες των αναπτυγμένων καπιταλιστών χωρών. Τα αίτια της οικονομικής κρίσης θα αναζητηθούν πιο βαθιά, μελετώντας τη σφαίρα της παραγωγής. Η λειτουργία του διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος είναι σύμπτωμα της κρίσης κι όχι η αιτία εμφάνισής της. Με βάση την πλούσια βιβλιογραφία και αρθρογραφία που αναπτύχθηκε και η οποία περιλαμβάνει στοιχεία αλλά και αναλύσεις για

τα αίτια της οικονομικής κρίσης, θα επιχειρήσουμε να δώσουμε ερμηνεία της κρίσης με βάση τη Μαρξιστική θεωρία, με βάση όσα παρατέθηκαν στο Κεφάλαιο 1^ο της εργασίας. Παραθέτουμε στη συνέχεια την ερμηνεία της κρίσης ως κρίση υπερσυσσώρευσης κεφαλαίου, που βασίζεται **στο βιβλίο του Μπογιόπουλου Νίκου, «Είναι ο καπιταλισμός ηλίθιε», Αθήνα 2018.**

«Ο σχηματισμός μιας υπερτροφικής και αεικίνητης μάζας χρηματικού κεφαλαίου, η επακόλουθη κερδοσκοπία στις χρηματιστηριακές αγορές, οι κυκλικές κρίσεις που διαδέχονται η μία την άλλη και εκδηλώνονται αρχικά με την απαξίωση αυτών των εικονικών χάρτινων αξιών, δεν είναι τίποτε άλλο παρά συνέπειες της ανεπαρκούς δυνατότητας αναπαραγωγής του κεφαλαίου στη σφαίρα της παραγωγής.

Εξαιτίας της αυξανόμενης δυσκολίας αξιοποίησης του κεφαλαίου που δεν επενδύεται στη σφαίρα της παραγωγής, όλο και πιο επιτακτική καθίσταται η μετάβασή του στη σφαίρα του χρηματιστικού και κερδοσκοπικού τομέα, όπου η τοποθέτησή του εκεί παράγει «αξίες από το πουθενά» και ως εκ τούτου είναι πιο επικερδής. Πρόκειται για μια διαδικασία η οποία ακτινογραφείται στη διαυγή ανάλυση του Μαρξ για το «πλασματικό κεφάλαιο».

Με άλλα λόγια εκείνο που παρουσιάζεται ως ένα από τα «νέα» και βασικότερα χαρακτηριστικά του «καπιταλισμού της παγκοσμιοποίησης», του «καζινοκαπιταλισμού» του «αντιπαραγωγικού καπιταλισμού» δεν είναι παρά μόνιμη ροπή του καπιταλισμού από συστάσεώς του.

Το λεγόμενο «αντιπαραγωγικό κεφάλαιο» δηλαδή, δεν είναι παρά ένα συνεπές με τον εαυτό του κεφάλαιο, ένα συσσωρευμένο κεφάλαιο που τρέχει να αναζητά διεξόδους για επίτευξη υψηλότερων ποσοστών κέρδους μέσα από τη χρηματοπιστωτική σφαίρα, δημιουργώντας έτσι τη φαινομενική αίσθηση (και μόνο φαινομενική) ότι κινείται «ανεξάρτητα» από το λεγόμενο «παραγωγικό» καπιταλισμό».

Όμως το φαινόμενο της υπερεπέκτασης του χρηματοπιστωτικού τομέα δε συνιστά παρά τη συμπληρωματική λειτουργία του κεφαλαίου στο πλαίσιο του καπιταλιστικού καταμερισμού.

Συνεπώς το «πλασματικό χρήμα» προκύπτει και διογκώνεται κάθε άλλο παρά ανεξάρτητα από τη λεγόμενη πραγματική οικονομία. Αντίθετα γεννιέται και αναπαράγεται σε πλήρη εξάρτηση και «αρμονία» με την πραγματική οικονομία, εμφανίζεται ως συνέχεια και ως ευθεία προέκταση των δικών της αδιεξόδων. Το πλασματικό κεφάλαιο είναι το πραγματικό εκείνο κεφάλαιο που επιλέγει να πολλαπλασιαστεί μέσα από την Πίστη και το

Χρήμα. Το πλασματικό κεφάλαιο και η εικονική οικονομία είναι η άλλη όψη του ίδιου καπιταλιστικού νομίσματος. Γεννιέται και πεθαίνει μέσα από μια σχέση εξάρτησης, τελικά, από το πραγματικό κεφάλαιο και την πραγματική οικονομία..

Πρόκειται τελικά, για το μονόδρομο που είναι υποχρεωμένο να ακολουθήσει το κεφάλαιο, ειδικά σε συνθήκες υπερσυσσώρευσης, δεδομένου, όπως παρατηρεί ο Μαρξ, ότι «με την ανάπτυξη του τοκοφόρου κεφαλαίου και του πιστωτικού συστήματος φαίνεται σαν να διπλασιάζεται όλο το κεφάλαιο και, πού και πού, να τριπλασιάζεται...». Αυτή η αναγκαστική λειτουργία του υπερσυσσωρευμένου κεφαλαίου, στη φάση του ιμπεριαλισμού, παίρνει ακραίες διαστάσεις, που εκδηλώνονται με «φρανκενσταϊνικές» τερατογενέσεις και με πελώριες ανισότητες τόσο στις σχέσεις μεταξύ πλούσιων και φτωχών χωρών όσο και στο εσωτερικό των χωρών.

Συμπερασματικά: στο πλαίσιο της παραγωγικής διαδικασίας, θεμελιώδης νόμος της λειτουργίας του καπιταλισμού είναι ο νόμος της αξίας, που απαιτεί ορισμένη ποσότητα εργασίας να ανταλλάσσεται με την ίδια ποσότητα άλλης εργασίας και η ανταλλαγή των εμπορευμάτων να συντελείται με βάση τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας. Το κεφάλαιο αδυνατώντας να καταργήσει «το νόμο που το θρέφει», προσπαθεί – κατά τη διατύπωση του Χρ. Τσουκαλά – να «παρακάμψει» να «ξεγελάσει», να «ντριπλάρει» το νόμο και να αναπαραχθεί εκτός και «ανεξαρτήτως» της παραγωγικής διαδικασίας.. Ένας τέτοιος τρόπος «παράκαμψης» του νόμου της αξίας είναι ο χρηματιστικός τζόγος, οι αγορές παραγών, οι χρηματιστηριακές συναλλαγές, το εμπόριο χρήματος και ο τόκος, οι προθεσμιακές αγορές, τα συμβόλαια μελλοντικής εκπλήρωσης, τα δομημένα ομόλογα, κ.λ.π. Έτσι διογκώνεται ένας τομέας της οικονομίας που χαρακτηρίζεται από ιλιγγιώδη ποσοστά κέρδους, αλλά και από απροσδιόριστα μεγέθη ζημιάς και καταστροφής. Αυτή η ασυδοσία του καπιταλισμού, που σύμφωνα με τον Λένιν «άρχισε την ανάπτυξή του από το μικρό τοκογλυφικό κεφάλαιο και τελειώνει την ανάπτυξή του με το γιγάντιο τοκογλυφικό κεφάλαιο», δε σημαίνει τίποτε λιγότερο από το εξής φαινόμενο:

Εκείνη τη στιγμή, τη στιγμή της επαπειλούμενης κατάρρευσης, όταν η κρίση υπερσυσσώρευσης μετατρέπεται σε κρίση αναπαραγωγής του κεφαλαίου, στη φάση που η κρίση απαιτεί την αναπόφευκτη καταστροφή μεγάλου μέρους του υπερσυσσωρευμένου κεφαλαίου, επιστρατεύεται το μακρύ χέρι του καπιταλιστικού κράτους, για να επέμβει ως δήθεν «ανορθωτικός» και «εξισορροπητικός» παράγοντας.

Στο εσωτερικό του παγκόσμιου ιμπεριαλιστικού συστήματος εκδηλώνονται ανελέητες αντιθέσεις, με τον κάθε κρατικομονοπωλιακό καπιταλισμό να προσπαθεί να φορτώσει τα βάρη της κρίσης στους ανταγωνιστές του, να τα επιμερίσει στους πιο αδύνατους παίκτες της ιμπεριαλιστικής αλυσίδας για να βγει ο ίδιος αλώβητος και ενισχυμένος από την κρίση. Τέτοια είναι η τακτική της Γερμανίας εντός της ΕΕ, η θέση της για «ελεγχόμενη χρεοκοπία» μελών της Ευρωζώνης και η στάση της απέναντι στην Ελλάδα, Ιρλανδία, Πορτογαλία κ.λ.π. Φυσικά ποτέ σε αυτή τους την αντιπαράθεση οι ιμπεριαλιστές δεν αποσπώνται από το κύριο που είναι η ενότητά τους απέναντι στα λαϊκά στρώματα..

Άλλωστε δεν πέρασαν παρά λίγες μόνο βδομάδες από την κατάρρευση της Lehman Brothers όταν τρισεκατομμύρια δολάρια και ευρώ σε ΗΠΑ και ΕΕ άρχισαν να αφαιρούνται από τα λαϊκά στρώματα και τους κρατικούς προϋπολογισμούς για την επιβίωση των μονοπωλιακών ομίλων.

Συνεπώς είναι προφανές ότι:

Το πρόβλημα της κρίσης που εκδηλώθηκε το 2008 με την έκρηξη της χρηματοπιστωτικής «φούσκας» και ό, τι ακολούθως βαφτίστηκε «κρίση χρέους» δεν είναι το αποτέλεσμα κάποιων παρεκκλίσεων που, εφόσον αντιμετωπιστούν, ο καπιταλισμός θα «διορθωθεί». Πρόκειται για καθολική καπιταλιστική κρίση του ενός και μοναδικού καπιταλισμού που μπορεί να υπάρξει, του καπιταλισμού που ήταν, είναι και θα είναι συνυφασμένος με την κρίση, «καθώς το αναπόφευκτο των κρίσεων βρίσκεται στο DNA του καπιταλισμού. Βρίσκεται στον αντιφατικό εμπορευματικό χαρακτήρα της καπιταλιστικής παραγωγής, στην αναρχία και ανισομετρία της, στην τάση να εξασφαλίζεται αρχικά το πρόσθετο καπιταλιστικό κέρδος με την εισαγωγή νέων μηχανημάτων πιο παραγωγικών, αλλά και με την εξαγωγή βιομηχανικού κεφαλαίου σε χώρες με φθηνότερη εργατική δύναμη, παράγοντες που οξύνουν την αντίθεση κεφαλαίου – εργατικής δύναμης, την αντίθεση ανάμεσα στον κοινωνικό χαρακτήρα της παραγωγής και την ατομική ιδιοποίηση των αποτελεσμάτων της, λόγω της ατομικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής. Το ίδιο το κινήγι του πρόσθετου κέρδους διαμορφώνει την τάση μείωσης του μέσου ποσοστού κέρδους.

Καπιταλιστική οικονομία σημαίνει κίνητρο να σπρωχθεί η καπιταλιστική αναπαραγωγή στα άκρα της, να συσσωρευτούν αμύθητα κέρδη, δηλαδή να πάρει χρηματική κερδοσκοπική μορφή η απομύζηση της υπεραξίας από την εργατική τάξη. Σημαίνει ότι τα αμύθητα κέρδη, εκφρασμένα σε διάφορες μορφές κεφαλαίου και μάλιστα στη σφαίρα της

κυκλοφορίας του (αμοιβαία κεφάλαια, ομόλογα, μετοχές σε χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς και χρηματοδοτικές εταιρείες διαχείρισης κεφαλαίων, Hedges Funds), για να αναπαραχθούν ως κεφάλαιο, ως αυτοαυξανόμενη αξία, πρέπει να ξαναμπούν στην παραγωγική διαδικασία: να ρουφήξουν, ως ο βρυκόλακας, νέα απλήρωτη εργασία, να τη μετατρέψουν σε εμπόρευμα, που με την πώλησή του θα εκφραστεί σε νέο κέρδος. **(Υλικά της ημερίδας της ΚΕ του ΚΚΕ (14.5.2009) «Η διεθνής οικονομική κρίση, η θέση της Ελλάδας και οι θέσεις του ΚΚΕ», Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή).**

Δεν ήταν επομένως κάποια «έξωθεν δύναμη» που έστρεψε το σύστημα σε αυτό που συνήθως περιγράφεται ως «καπιταλισμός του τζόγου». Καπιταλιστική οικονομία σημαίνει ότι τα τεράστια καπιταλιστικά κέρδη που δημιουργούνται στην παραγωγική διαδικασία με όρους ταξικής εκμετάλλευσης επενδύονται σε διάφορες μορφές κεφαλαίου, σε χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς, σε εταιρείες διαχείρισης χρήματος, με τη μορφή αμοιβαίων κεφαλαίων, μετοχών, δανείων, εγγυήσεων, ομολόγων και με τον ίδιο πάντα σκοπό: να φέρουν νέο κέρδος που θα μοιραστεί μεταξύ διαφορετικών καπιταλιστών-εισοδηματιών, που με τη σειρά του θα γίνει εκ νέου κεφάλαιο, ώστε μέσω της παραγωγικής διαδικασίας να αποσπάσει νέα υπεραξία και ούτω καθεξής.

Αυτή η εκτός παραγωγικής σφαίρας κίνηση του κεφαλαίου, η «κερδοσκοπική» του παριπλάνηση ανά τον κόσμο, ούτε καινοφανής είναι, ούτε και συνιστά κάποια «νέα εκδοχή» του καπιταλισμού. Πρόκειται για συμπληρωματική και μόνιμη συμπεριφορά του κεφαλαίου, το οποίο μετακινείται σαν περιπλανώμενο αρπακτικό στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα και πάντα στο πλαίσιο του ενός, ενιαίου και αδιαίρετου καπιταλισμού. Η κερδοσκοπία δεν προέκυψε λόγω κάποιων «ασυνείδητων» παραγόντων της αγοράς, αλλά ως το απολύτως ενσυνείδητο αποτέλεσμα της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής. Η πηγή της κρίσης δεν βρίσκεται στη σφαίρα της κυκλοφορίας, αλλά στη σφαίρα της καπιταλιστικής παραγωγής. Είναι οι αντιφάσεις, οι δυσλειτουργίες και οι αντινομίες της καπιταλιστικής παραγωγής που εκδηλώνονται στη σφαίρα της κυκλοφορίας του χρήματος και όχι το αντίθετο.

Ο Έγκελς εξηγώντας τα χαρακτηριστικά της καπιταλιστικής κρίσης στα μέσα του 19^{ου} αιώνα σε ένα έξοχο κείμενό του έγραψε: «Τα έτη 1843 - 1845 ήταν έτη βιομηχανικής και εμπορικής ευημερίας, ως αναγκαία συνέπεια της σχεδόν αδιάκοπης ύφεσης της βιομηχανίας της περιόδου 1837-1842. Όπως πάντα η ευημερία τροφοδότησε πολύ γρήγορα την κερδοσκοπία. Η κερδοσκοπία επέρχεται κανονικά σε περιόδους στις οποίες η υπερπαραγωγή βρίσκεται ήδη σε πλήρη ανάπτυξη. Προσφέρει στην υπερπαραγωγή τα

προσωρινά κανάλια διοχέτευσής της, ενώ με αυτό τον τρόπο επιταχύνει την εκδήλωση της κρίσης και εντείνει την ορμή της. Η ίδια η κρίση ξεσπάει αρχικά στο πεδίο της κερδοσκοπίας και αγκαλιάζει αργότερα την παραγωγή. Όχι η υπερπαραγωγή, αλλά η υπερκερδοσκοπία – η οποία αποτελεί μόνο ένα σύμπτωμα της υπερπαραγωγής – εμφανίζεται, λοιπόν, στην επιφανειακή προσέγγιση ως αιτία της κρίσης. Ο μεταγενέστερος κλονισμός της παραγωγής δεν εμφανίζεται μόνο ως αναγκαίο αποτέλεσμα της ίδιας της προηγηθείσας έξαψής της, αλλά ως απλή συνέπεια της κατάρρευσης της κερδοσκοπίας» **(Εγκελς Φρίντριχ, Κείμενα για την Οικονομία και την Πολιτική, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή).**

Η κερδοσκοπία με άλλα λόγια δεν είναι αυτή που προκαλεί την κρίση. Είναι το αρχικό μόνο πεδίο πάνω στο οποίο εκδηλώνεται η κρίση του υπερσυσσωρευμένου κεφαλαίου. Η κερδοσκοπία δε συνιστά μια «παρά φύσιν» λειτουργία στο πλαίσιο του καπιταλισμού. Πρόκειται για εκδήλωση της ίδιας της φύσης και της νομοτελειακής λειτουργίας ενός συστήματος που όπως τόνιζε ο Μαρξ είναι «συνεπές μονάχα στην απληστία του για πλούτη και στο μίσος του ενάντια στους ανθρώπους που τα παράγουν». Πρόκειται για ένα σύστημα που όσο μεγαλύτερη είναι η εκμετάλλευση και η δυστυχία που προκαλεί, τόσο περισσότερο χρησιμοποιεί τη φτώχεια που προκάλεσε ως πηγή προσπορισμού ακόμη μεγαλύτερου πλούτου για τους ισχυρούς.

Εν κατακλείδι, η κρίση δεν είναι παρά η εκδήλωση της αναπόφευκτης αναντιστοιχίας μεταξύ των παραγωγικών δυνάμεων με τις παραγωγικές σχέσεις, από τη στιγμή που με την ανάπτυξη τους οι πρώτες «δε χωρούν» στις δεύτερες. Η ροπή του καπιταλισμού προς τις κρίσεις υπερπαραγωγής και υπερσυσσώρευσης είναι καταγραμμένη στο DNA του.

Όταν μιλάμε για κρίση υπερσυσσώρευσης κεφαλαίου εννοούμε την ύπαρξη και τη διόγκωση του κεφαλαίου σε τέτοιες ποσότητες που ξεπερνούν τις δεδομένες δυνατότητες αξιοποίησής του. Πρόκειται δηλαδή για παραπανίσιο κεφάλαιο που η παραγωγική του τοποθέτηση δεν επιφέρει αύξηση του ποσοστού του κέρδους. Καταδεικτικό του χαρακτήρα της παρούσας κρίσης ως κρίσης υπερσυσσώρευσης είναι τα στοιχεία των Ηνωμένων Εθνών που αφορούν το Εμπόριο και την Ανάπτυξη και καταγράφονται στις ετήσιες εκθέσεις του ΟΗΕ: «Το 1982 με το παγκόσμιο ΑΕΠ στα 12 τρις δολάρια, τα συνολικά πάγια των ξένων θυγατρικών των πολυεθνικών ομίλων ήταν 2,2 τρις δολάρια, δηλαδή αντιστοιχούσαν στο 18,3% του παγκόσμιου ΑΕΠ. Το 1990 με παγκόσμιο ΑΕΠ στα 22 τρις δολάρια, τα πάγια έφτασαν στα 6 τρις ποσοστό 27,2%. Το 2000 με παγκόσμιο ΑΕΠ στα 31,9 τρις δολάρια, τα πάγια ανήλθαν στα 21 τρις ποσοστό 65,8%. Και το 2007,

με παγκόσμιο ΑΕΠ στα 54,6 τρις δολάρια, τα πάγια είχαν εκτιναχθεί στα 68,7 τρις, δηλ. αντιστοιχούσαν στο 125,8 % του παγκόσμιου ΑΕΠ! Με άλλα λόγια, ακόμα και το συνολικό παγκόσμιο ΑΕΠ είναι πλέον μικρότερο από το υπερσυσσωρευμένο κεφάλαιο των θυγατρικών των πολυεθνικών, με συνέπεια το υπερπαραγώμενο κεφάλαιο που «περισσεύει» και το οποίο έχει επεκταθεί πέραν των ορίων ολόκληρης της παγκόσμιας οικονομίας να μην μπορεί πλέον να αξιοποιηθεί.

Αποκαλυπτικό στοιχείο όσον αφορά το χαρακτήρα της κρίσης ως κρίσης υπερσυσσώρευσης είναι το γεγονός ότι το 2006, παραμονές εκδήλωσης των πρόδρομων φαινομένων της παγκόσμιας καπιταλιστικής κρίσης, οι πολυεθνικές πραγματοποίησαν ξένες επενδύσεις ύψους 1,3 τρις δολαρίων που ήταν αυξημένες έναντι της προηγούμενης χρονιάς κατά 38%, ποσοστό μεγαλύτερο από το 2000 και μετά.

Ο Μαρξ μισό αιώνα πριν από το κραχ του 1929 και 150 χρόνια πριν από την κατάρρευση της Lehman Brothers τόνιζε ότι η αστική πολιτική επιδεικνύει μια απολογητική για το καπιταλιστικό σύστημα «επιδερμικότητα», καθώς πάντα επιδιώκει να εμφανίζει το σύμπτωμα της κρίσης του συστήματος σαν να ήταν η αιτία της κρίσης. Το ζούμε και σήμερα. Τόνοι μελάνι χύνονται από το Σεπτέμβριο του 2008 με το που έσκασε η φούσκα για να εξηγηθεί, είτε με όρους «τοξικών αποβλήτων» είτε με όρους δευτερογενών και τριτογενών τραπεζικών προϊόντων, είτε με όρους «καζινοκαπιταλισμού» η ευρείας κλίμακας κρίση. Μόνο που η «φούσκα» και το αναπόφευκτο σκάσιμό της είναι το σύμπτωμα. Η αιτία βρίσκεται αλλού: στην ίδια τη φύση των νόμων κίνησης της καπιταλιστικής οικονομίας. Για την ακρίβεια στον υπέρτατο νόμο της, που δεν είναι άλλος από το κέρδος» (Μπογιόπουλος Νίκος, «Είναι ο καπιταλισμός ηλίθιος», Αθήνα 2018).

Ας δούμε μερικά ακόμη στοιχεία από το βιβλίο του Μπογιόπουλου Νίκου, «Είναι ο καπιταλισμός ηλίθιος», Αθήνα 2018, για τη διόγκωση του χρηματιστικού κεφαλαίου σε παγκόσμιο επίπεδο, στοιχεία που προκαλούν ζάλη, όπως αναφέρει ο Μπογιόπουλος:

«Το 1980 η αξία των παγκόσμιων χρηματοοικονομικών περιουσιακών στοιχείων ήταν 12 τρις δολάρια ή περίπου 100% του παγκόσμιου ΑΕΠ. Το 1995 είχε ήδη φτάσει στα 64 τρις δολάρια ή περίπου στο 200% του παγκόσμιου ΑΕΠ. Το 2005 είχε εκτιναχθεί στα 140 τρις δολάρια ή πάνω από 300% του παγκόσμιου ΑΕΠ και το 2007 στο 350% του παγκόσμιου ΑΕΠ! Σε διάστημα λιγότερο της τριακονταετίας, δηλαδή, τα περιουσιακά στοιχεία που με τη μορφή μετοχών, ομολόγων κλπ κατείχαν στα χέρια τους τραπεζίτες και κάθε λογής κεφαλαιούχοι και ιδιώτες, αυξήθηκαν κατά 1.500%! Στο σημείο αυτό λόγω ότι τα

παραπάνω νούμερα είναι εξωφρενικά, είναι απαραίτητο να υπενθυμίσουμε: όλη αυτή η «φούσκα» (για να πάρουμε και πάλι ως παράδειγμα τη μητρόπολη του καπιταλισμού στήθηκε στο έδαφος μιας πραγματικής οικονομίας, όπου τα χρέη του κάθε μέσου αμερικανικού νοικοκυριού κατά την έναρξη της κρίσης το 2007, αντιστοιχούσαν στο 133% του διαθέσιμου εισοδήματός του.

Το φαινόμενο της χρηματοπιστωτικής ασυδοσίας δεν είναι το αποτέλεσμα κάποιων παρεκκλίσεων από το «συνετό» καπιταλισμό ή της δράσης κάποιων «ασυνείδητων» παραγόντων που κινήθηκαν κατά παράβαση των δήθεν «καπιταλιστικών κανόνων». Ό,τι ορίζεται ως «κερδοσκοπία» δεν είναι παρά η τυπική λειτουργία του καπιταλισμού. «Κερδοσκοπία» η οποία μετά το πέρασμα στο ιμπεριαλιστικό στάδιο παίρνει αστρονομικές διαστάσεις, καθώς «οι τράπεζες μετεξελίσσονται από το μετριόφρονα ρόλο των μεσολαβητών σε πανίσχυρους μονοπωλητές, που διαθέτουν σχεδόν όλο το χρηματικό κεφάλαιο του συνόλου των καπιταλιστών και των μικρονοικοκυραίων, καθώς και το μεγαλύτερο μέρος των μέσων παραγωγής και των πηγών πρώτων υλών σε μια δοσμένη χώρα ή σε μια ολόκληρη σειρά χωρών». (Λένιν, Άπαντα, τόμος 27, σελ. 332, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή).

Οι καπιταλιστές είναι φυσικά αυτοί που διαφεντεύουν. Ελέγχουν τα μέσα παραγωγής. Καθορίζουν την παραγωγή και τη ροή του χρήματος. Και διατηρώντας τον απόλυτο έλεγχο του χρήματος προσπαθούν να αντισταθμίσουν τη «χασούρα» που προκαλείται λόγω της πτώσης του μέσου ποσοστού κέρδους.

Το χρήμα μέσω της ασύλληπτης ταχύτητας της κυκλοφορίας του σε συνθήκες πληροφορικής επανάστασης και επικοινωνιακής έκρηξης έχει μετατραπεί σε «πυρηνικό όπλο». Ένα «όπλο» που μέσα σε κλάσματα του δευτερολέπτου από το παράγγελμα του χρηματιστή μπορεί να πετά και να εκρήγνυται σε οποιοδήποτε σημείο του κόσμου. Να επομένως η βάση πάνω στην οποία δημιουργείται η χρηματιστική φούσκα και η διόγκωση του χρηματοπιστωτικού τομέα. Να πως εξηγείται το γεγονός ότι:

1. Ο όγκος των συναλλαγών που αφορά την πραγματική οικονομία δεν αντιπροσωπεύει παρά μόνο το 2% του συνόλου των χρηματικών συναλλαγών.
2. Το Ενεργητικό των τραπεζών τη στιγμή της εκδήλωσης της κρίσης ήταν τριπλάσιο από το παγκόσμιο ΑΕΠ και η αξία των παραγώγων 14 φορές το παγκόσμιο ΑΕΠ.

3. Ενώ το 2006 το παγκόσμιο ΑΕΠ ήταν 47 τρις δολάρια, η αξία των μετοχών ήταν 51 τρις δολάρια, των ομολόγων 68 τρις δολάρια και των παραγώγων... 473 τρισεκατομμύρια.
4. Σε κάθε κράτος της Ευρώπης ο κύκλος εργασιών των τραπεζών που δραστηριοποιούνται στο έδαφός του υπερβαίνει κατά πολύ το ΑΕΠ της χώρας – π.χ. ο κύκλος εργασιών των τραπεζών στην Ιρλανδία ανέρχεται στο 700% του ΑΕΠ, στην Ελβετία στο 650% στη Γαλλία στο 320%, στη Γερμανία στο 280%.
5. Στην Ευρωζώνη όπου το ΑΕΠ των χωρών που την απαρτίζουν κινείται στα 10 τρις ευρώ, το Ενεργητικό των τραπεζών ήταν το 2010 πάνω από 43 τρις ευρώ.
6. Κάθε δευτερόλεπτο στο σύγχρονο κόσμο διακινούνται με ηλεκτρονική μορφή στην παγκόσμια αγορά χρήματος περί τα 320 δις δολάρια.
7. Το 2008 τα παράγωγα διεθνώς αναλογούσαν στο 976% του Παγκόσμιου Ακαθάριστου Προϊόντος! **(Υλικά της ημερίδας της ΚΕ του ΚΚΕ (14.5.2009) «Η διεθνής οικονομική κρίση, η θέση της Ελλάδας και οι θέσεις του ΚΚΕ, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή»)**

Όλα αυτά τα στοιχεία επικυρώνουν την ανάλυση του Μαρξ για το πλασματικό κεφάλαιο, ότι δηλ. «Με την ανάπτυξη του τοκοφόρου κεφαλαίου και του πιστωτικού συστήματος φαίνεται σα να διπλασιάζεται όλο το κεφάλαιο και, πού και πού, να τριπλασιάζεται από τον διαφορετικό τρόπο, με τον οποίο το ίδιο κεφάλαιο ή ακόμα η ίδια μόνο χρεωστική απαίτηση εμφανίζεται σε διάφορα χέρια με διάφορες μορφές. Το μεγαλύτερο μέρος αυτού του «χρηματικού κεφαλαίου» είναι καθαρά πλασματικό». **(Μαρξ Κ. Το Κεφάλαιο, τόμος 3^{ος} σελ. 594).**

Παραθέτουμε στη συνέχεια την ερμηνεία της οικονομικής κρίσης **από το άρθρο του Μανιάτη Θανάση: «Όψεις της κρίσης της ελληνικής οικονομίας»**

«Η οικονομία των ΗΠΑ στη μεταπολεμική περίοδο: «χρυσή εποχή», στασιμοπληθωρισμός, νεοφιλελευθερισμός, κρίση.

Όπως φαίνεται στο διάγραμμα 1 και στον πίνακα 1 (ο οποίος περιλαμβάνει στοιχεία και για άλλες αναπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες) οι διαφορετικές φάσεις της μεταπολεμικής ιστορίας της οικονομίας των ΗΠΑ προβάλλουν ανάγλυφα από τη διαχρονική συμπεριφορά του ποσοστού κέρδους είτε στον συνολικό ιδιωτικό τομέα (private sector) είτε στον εταιρικό τομέα (corporate sector). Η πρώτη περίοδος, αυτή της

«χρυσής εποχής» χαρακτηρίστηκε από μεγάλα ποσοστά κέρδους, και μεγάλους ρυθμούς αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας και ρυθμούς αύξησης του ΑΕΠ κατά κεφαλή. Η συσσώρευση κεφαλαίου κατά τη διάρκεια της «χρυσής εποχής» οδήγησε από ένα σημείο και έπειτα στην ραγδαία άνοδο της οργανικής ή υλοποιημένης σύνθεσης κεφαλαίου (K/Y), (βλέπε διάγραμμα 2) το βασικό στοιχείο πίσω από την κρίση σύμφωνα με το νόμο της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους. Σε συνδυασμό με τη μείωση του μεριδίου των κερδών (όπως φαίνεται στο διάγραμμα 3, το ποσοστό υπεραξίας ήταν σταθερό, η μείωση οφειλόταν στην αύξηση της μη παραγωγικής εργασίας που μειώνει την υπεραξία σε σχέση με τα κέρδη) το αποτέλεσμα ήταν ότι το ποσοστό κέρδους μειώθηκε σημαντικά κατά την περίοδο της κρίσης 1966-1982. Η κρίση κερδοφορίας εκτός από τα συνηθισμένα επακόλουθα κρισιακά φαινόμενα όπως μείωση των επενδύσεων, στασιμότητα και ύφεση στην παραγωγή, αύξηση της ανεργίας, συνοδεύθηκε και από σοβαρές πληθωριστικές πιέσεις, δηλαδή στασιμοπληθωρισμό.

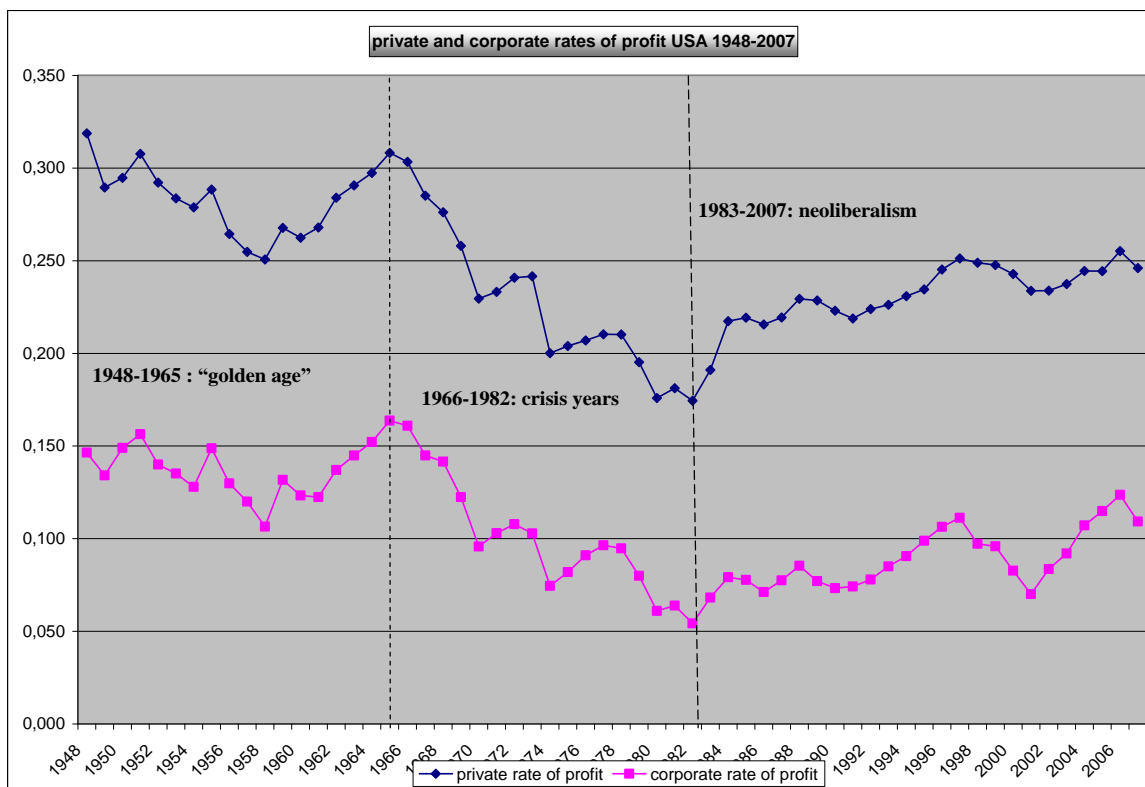
Πίνακας 1: Μέσοι ετήσιοι ρυθμοί μεταβολής παραγωγικότητας εργασίας (y) και ΑΕΠ κατά κεφαλή.

<i>ΑΕΠ κατά κεφαλή</i>	<i>1960-69</i>	<i>1970-80</i>	<i>1980-90</i>	<i>1990-2000</i>	<i>2000-2005</i>	<i>2000-2010</i>
ΗΠΑ	3.3	2.4	2.6	2.2	1.5	0.8
Ιαπωνία	9.0	2.8	3.9	0.8	1.2	0.8
Γερμανία	3.5	2.8	2.0	1.3	0.4	1.0
G-7	3.8	2.1	1.9	1.4	1.2	0.7
Αναπτυγμένες οικονομίες (Ευρώπη)	---	2.7	2.2	1.8	1.4	1.1
Αναπτυγμένες οικονομίες	----	2.6	2.6	1.9	1.5	1.0
<i>Παραγωγικότητα εργασίας (y=ΑΕΠ/L)</i>	<i>1960-69</i>	<i>1970-80</i>	<i>1980-90</i>	<i>1990-2000</i>	<i>2001-2007</i>	<i>2007-2009</i>
ΗΠΑ	2.4	1.6	1.45	1.8	2.0	1.4
Ιαπωνία	8.6	4.3	4.1	2.1	2.1	-0.9
Γερμανία	4.2	3.8	2.35	2.15	1.6	-1.3
ΕΕ-12	5.1	2.9	2.1	2.0	1.3	-0.1
G-7	4.8	2.9	2.25	2.1	1.8	0.1

Πηγή: UNCTAD, Brenner, 2006: OECD Stats

Αυτό συνέβη καθώς το κράτος σε πρώτη φάση προσπάθησε να καταπολεμήσει την κρίση με επεκτατική δημοσιονομική και νομισματική πολιτική, αλλά επειδή το πρόβλημα δεν είχε να κάνει με έλλειψη ενεργού ζήτησης, η αύξηση της τελευταίας οδήγησε σε αύξηση των τιμών.

Διάγραμμα 1: Καθαρό ποσοστό κέρδους (r) στην ιδιωτική οικονομία και στον εταιρικό τομέα, ΗΠΑ 1948-2007

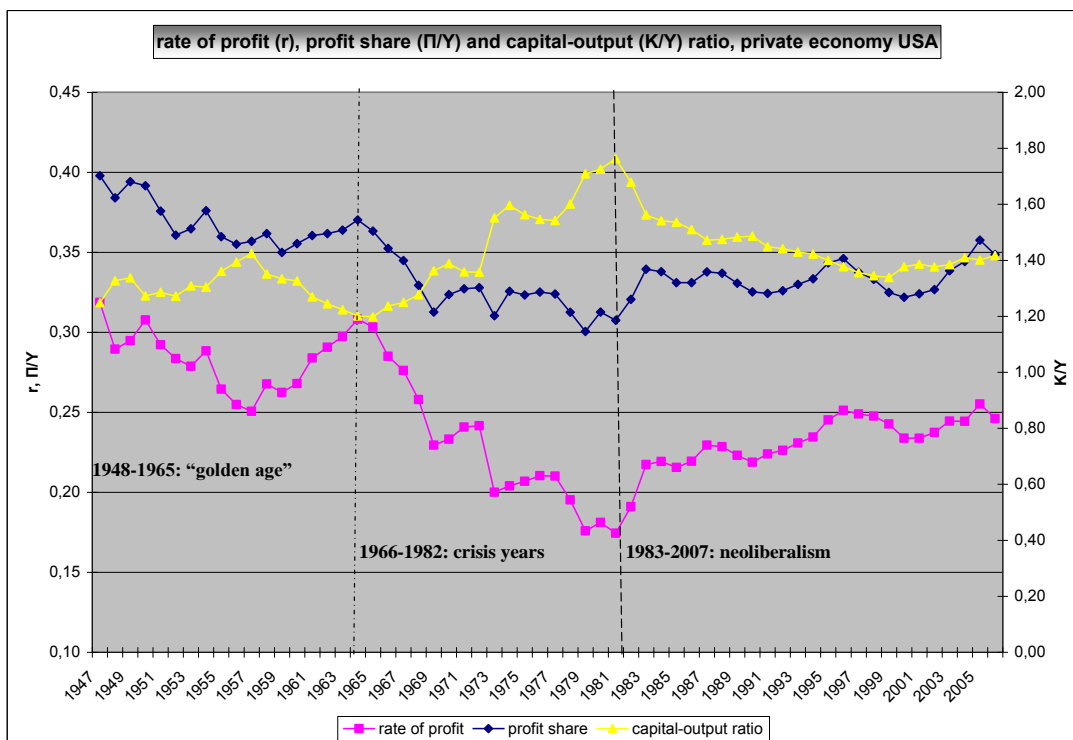
Πηγή: Maniatis (2012)

Η απάντηση του συστήματος στην κρίση εγκαινίασε την περίοδο του νεοφιλελευθερισμού με την ολόπλευρη επίθεση του κεφαλαίου και του κράτους στο εισόδημα, τις κοινωνικές παροχές, την απασχόληση και τις εργασιακές συνθήκες της εργατικής τάξης. Όμως, η (σημαντική έστω) αύξηση του ποσοστού εκμετάλλευσης είναι μόνο η μια από τις δυο συνθήκες που πρέπει να πληρούνται για το οριστικό ξεπέρασμα μιας βαθιάς κρίσης και την έναρξη μιας νέας περιόδου ικανοποιητικής ανάπτυξης. Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, η άλλη συνθήκη, η καταστροφή ή απαξίωση μεγάλου μέρους του αποθέματος του παγίου κεφαλαίου κρίθηκε ότι ήταν αδύνατη καθώς το σύστημα δεν μπορούσε πολιτικά να ανταπεξέλθει σε οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες παρόμοιες με αυτές της Μεγάλης Ύφεσης, όταν μεγάλες μάζες αμφισβήτησαν την αποτελεσματικότητα και εν τέλει τη χρησιμότητα και τη βιωσιμότητα του καπιταλιστικού συστήματος συνολικά.

Έτσι, όπως φαίνεται στα διαγράμματα 2 και 3, η θεαματική άνοδος του ποσοστού υπεραξίας (S/V) (και του λόγου κερδών-μισθών, Π/W) δεν ήταν αρκετή για να εξασφαλίσει την πλήρη ανάκαμψη του ποσοστού κέρδους, καθώς ο λόγος κεφαλαίου-

προϊόντος (K/Y) μειώθηκε μεν αλλά όχι σε επίπεδα που θα επέτρεπαν την επαναφορά της κερδοφορίας του κεφαλαίου στα επίπεδα της «χρυσής εποχής».

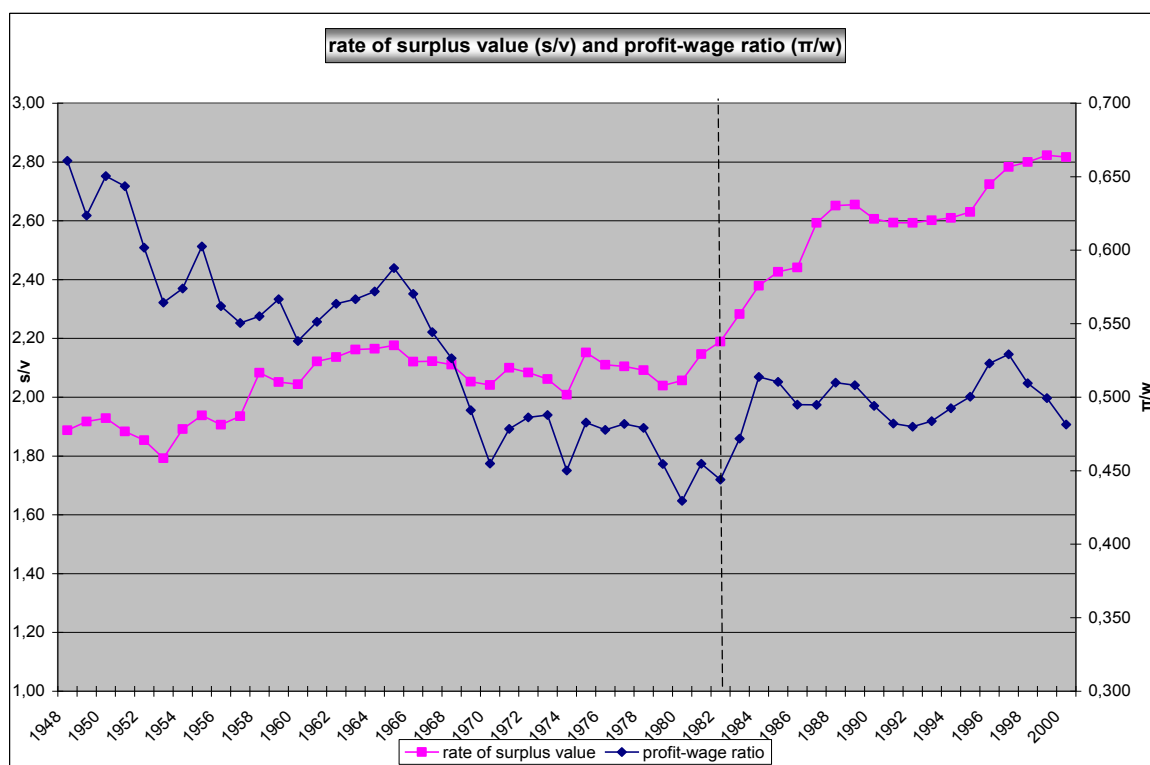
Διάγραμμα 2: Μερίδιο κερδών (Π/Y), οργανική σύνθεση κεφαλαίου (K/Y) και ποσοστό κέρδους (r), ΗΠΑ 1948-2007

Πηγή: Maniatis (2012)

Η μερική μόνο ανάκαμψη του ποσοστού κέρδους βασισμένη μάλιστα σχεδόν αποκλειστικά στην αύξηση του ποσοστού υπεραξίας είναι το κλειδί για την κατανόηση και την αποτίμηση της περιόδου του νεοφιλελευθερισμού (1983-2007). Όπως έγκαιρα είχε υποστηρίξει ο Brenner (1998, 2006) πριν από την εκδήλωση της τρέχουσας κρίσης η περίοδος αυτή («long downturn» ή «μεγάλη κάμψη») χαρακτηρίστηκε από χαμηλά/ανεπαρκή ποσοστά κέρδους στη μεταποίηση και στο σύνολο της οικονομίας, χαμηλή επενδυτική δραστηριότητα και συσσώρευση κεφαλαίου, επομένως και χαμηλούς ρυθμούς αύξησης της παραγωγικότητας, οικονομική στασιμότητα, στάσιμους ή και μειούμενους πραγματικούς μισθούς, και διατήρηση των ποσοστών ανεργίας σε ψηλά επίπεδα.

Διάγραμμα 3: Ποσοστό υπεραξίας (S/V) και λόγος κερδών-μισθών (Π/W), ΗΠΑ 1948-2007

Πηγή: Maniatis (2012)

Γενικά, οι οικονομικές επιδόσεις της περιόδου του νεοφιλελευθερισμού ήταν σαφώς κατώτερες των αντίστοιχων της «χρυσής εποχής». Όμως παρά το εμφανές αυτό γεγονός, η σημαντική συγκέντρωση πλούτου στα πολύ ψηλά εισοδηματικά κλιμάκια και η έξαρση της πολυτελούς κατανάλωσης (αλλά και η κατάρρευση των οικονομιών του «υπαρκτού σοσιαλισμού») οδήγησαν την αριστερά και αρκετούς ριζοσπάστες οικονομολόγους να θεωρήσουν ότι οι οικονομικές επιδόσεις του συστήματος στην περίοδο του νεοφιλελευθερισμού ήταν ικανοποιητικές. Σύμφωνα με αυτήν τη θεώρηση, το μόνο σημαντικό μειονέκτημα του οικονομικού υποδείγματος αυτής της περιόδου ήταν η απουσία μιας “δίκαιης” διανομής του προϊόντος. Υποστηρίχθηκε μάλιστα για αρκετό καιρό ότι η αναδιανομή σε όφελος της εργασίας (που θα ήταν το τελικό αποτέλεσμα της υιοθέτησης επεκτατικής νομισματικής κυρίως αλλά και δημοσιονομικής πολιτικής για την αύξηση της απασχόλησης) θα ήταν ευεργετική για την πιο αποδοτική λειτουργία της οικονομίας (αν και όχι πάντα διατυπωμένο ρητά, το επιχείρημα ήταν ότι η συνεργασία των “κοινωνικών εταίρων” θα ενίσχυε σημαντικά το ρυθμό αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας) ωφελώντας τελικά όλες τις κοινωνικές τάξεις.

Χρηματιστικοποίηση, «φούσκες» και επιδράσεις πλούτου: Μια από τις συνέπειες της χαμηλής κερδοφορίας ήταν η στροφή του κεφαλαίου από το χώρο της παραγωγής ολοένα και περισσότερο προς τις χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες. Η τάση αυτή ήταν ήδη εμφανής από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 ενισχύθηκε όμως σημαντικά από τη νομισματική επέκταση και τις ρυθμίσεις που αύξησαν τη δυνατότητα δανεισμού (easy credit) που εντάθηκαν μετά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1990, καθώς η προηγούμενη πενταετία παρουσίασε απογοητευτικές οικονομικές επιδόσεις. Ήδη όμως το ποσοστό κέρδους είχε αρχίσει να μειώνεται και πάλι μετά το 1997 με αποτέλεσμα η διόγκωση του πλασματικού κεφαλαίου (fictitious capital) και η προσωρινή αυτονόμησή του από το πραγματικό κεφάλαιο και τα κέρδη που αυτό δημιουργούσε να οδηγήσει στη δημιουργία της «φούσκας» του χρηματιστηρίου και της «νέας οικονομίας» αρχικά (dot.com bubble), και μετά το 2001 στη «φούσκα» του τομέα των κατοικιών. Έτσι στην πράξη, επειδή η χαμηλή κερδοφορία σήμαινε χαμηλές επενδύσεις, η μόνη θετική επίδραση στη συνολική ζήτηση ήταν η αύξηση της καταναλωτικής ζήτησης που προήλθε από τις προσωρινές και πλασματικές «επιδράσεις πλούτου» (“wealth effects”) που δημιούργησαν οι χρηματοπιστωτικές «φούσκες». Όταν οι τελευταίες εξαερώθηκαν καθώς το πλασματικό κεφάλαιο διέρρηξε τα όρια της σχέσης του με το πραγματικό κεφάλαιο, τότε η μοναδική αιτία της αναιμικής έστω ανάκαμψης εξέλιπε, η συνολική ζήτηση μειώθηκε, και η κερδοφορία του κεφαλαίου μειώθηκε ραγδαία εγκαινιάζοντας τη νέα περίοδο της κρίσης που διαρκεί μέχρι σήμερα. Ουσιαστικά όμως πρόκειται για την επανεμφάνιση της προηγούμενης κρίσης καθώς έχει προκληθεί από τις ίδιες θεμελιώδεις αιτίες με αυτήν (δηλαδή την ανεπαρκή κερδοφορία σε σχέση με το συνολικό επενδυμένο κεφάλαιο)».

(Μανιάτης Θανάση: Άρθρο «Όψεις της κρίσης της ελληνικής οικονομίας»)

2.5 Το παγκόσμιο χρέος

Το παγκόσμιο χρέος (δημόσιο και ιδιωτικό) συνεχίζει την αυξητική πορεία του με γρήγορους ρυθμούς από το 2007, δημιουργώντας προβλήματα στην παγκόσμια ανάπτυξη, στασιμότητα και ανησυχία για μελλοντικές κρίσεις.

«Το παγκόσμιο χρέος (δημόσιο και ιδιωτικό) αυξήθηκε κατά 57 τρισεκατομμύρια δολάρια (από 142 σε 199 τρις δολάρια) και καμία σημαντική οικονομία δεν μείωσε τον λόγο του χρέους προς το ΑΕΠ από το 2007. Το υψηλό δημόσιο χρέος στις προηγμένες οικονομίες, το αυξανόμενο χρέος των νοικοκυριών και η ταχεία άνοδος του χρέους της Κίνας αποτελούν περιοχές με πιθανή ανησυχία..... Το δημόσιο χρέος είναι μη βιώσιμο σε ορισμένες χώρες. Από το 2007, το δημόσιο χρέος αυξήθηκε κατά 25 τρισεκατομμύρια δολάρια. Θα συνεχίσει να αυξάνεται σε πολλές χώρες, λαμβανομένων υπόψη των σημερινών οικονομικών μεγεθών. Ορισμένα από αυτά τα χρέη, τα οποία προκλήθηκαν με την ενθάρρυνση των ηγετών παγκοσμίως να χρηματοδοτήσουν προγράμματα διάσωσης και τόνωσης, προέρχονται από την κρίση. Το χρέος αυξήθηκε επίσης ως αποτέλεσμα της ύφεσης και της αδύναμης ανάκαμψης. Στην πραγματικότητα, αντί να μειώνεται το χρέος ή η απομόχλευση, όλες οι μεγάλες οικονομίες σήμερα έχουν υψηλότερα επίπεδα δανεισμού σε σχέση με το ΑΕΠ από ό, τι το 2007. Το παγκόσμιο χρέος σε αυτά τα χρόνια αυξήθηκε κατά 57 τρισεκατομμύρια δολάρια, αυξάνοντας την αναλογία του χρέους στο ΑΕΠ κατά 17 ποσοστιαίες μονάδες σημεία. Αυτό δημιουργεί νέους κινδύνους για τη χρηματοπιστωτική σταθερότητα και μπορεί να υπονομεύσει την παγκόσμια οικονομική ανάπτυξη». **(Στοιχεία από τη μελέτη της McKinsey, Debt and (not much) deleveraging, Φεβρουάριος 2015, <https://www.mckinsey.com/featured-insights/employment-and-growth/debt-and-not-much-deleveraging>).**

«Το παγκόσμιο χρέος δεν σταματά να ανεβαίνει, μια δεκαετία μετά την παγκόσμια πιστωτική ασφυξία και την κρίση χρέους της Ευρωζώνης. Νέα έκθεση του Διεθνούς Χρηματοπιστωτικού Ινστιτούτου (IIF) αναφέρει ότι το χρέος διεθνώς αναμένεται φέτος να σπάσει το προηγούμενο ρεκόρ των 255 τρις δολαρίων. Αυτό αντιστοιχεί σε επιβάρυνση σχεδόν 32.500 δολαρίων για κάθε έναν από τους 7,7 δισ. ανθρώπους στον πλανήτη.

Το ποσό, που είναι επίσης τρεις φορές υψηλότερο του παγκόσμιου ΑΕΠ, έχει φουσκώσει αισθητά το πρώτο εξάμηνο του 2019 και φαίνεται να αυξάνεται με τους ίδιους ρυθμούς και στο υπόλοιπο του έτους. Συγκεκριμένα η αύξηση στο πρώτο εξάμηνο ήταν 7,5 τρις δολάρια, με το 60% αυτής να οφείλεται στις ΗΠΑ και την Κίνα.

Μόνο το χρέος των κυβερνήσεων φέτος αναμένεται να υπερβεί τα 70 τρις δολάρια, ενώ ανάλογο είναι και το συνολικό ύψος (δημόσιο, εταιρικό, χρέος νοικοκυριών και χρέος τραπεζικού τομέα) στις αναδυόμενες αγορές. Τα κρατικά χρέη παρουσίασαν τη μεγαλύτερη αύξηση το πρώτο εξάμηνο και σε ποσοστό (1,5%), με το εταιρικό χρέος να ακολουθεί με αύξηση 1%.

Ξεχωριστή ανάλυση της Bank of America Merrill Lynch εν τω μεταξύ υπολογίζει ότι από την κατάρρευση της Lehman Brothers και έπειτα, οι κυβερνήσεις έχουν δανειστεί περί τα 30 τρις δολάρια, οι εταιρείες περί τα 25 τρις δολάρια, τα νοικοκυριά περίπου 9 τρις δολάρια και οι τράπεζες άλλα 2 τρις δολάρια.

Η αξία της παγκόσμιας αγοράς ομολόγων έχει αυξηθεί από τα 87 τρις δολάρια το 2009 σε πάνω από 115 τρις δολάρια. Τα κρατικά ομόλογα πλέον καλύπτουν το 47% της αγοράς έναντι του 40% το 2009. Τα τραπεζικά ομόλογα έχουν υποχωρήσει σε κάτω από 40% από πάνω από 50% το 2009». **(naftemporiki.gr με πληροφορίες από Reuters, Παρασκευή, 15 Νοεμβρίου 2019, <https://www.naftemporiki.gr/finance/story/1533473/pagkosmio-xreos-spaei-to-fragma-ton-255-tris-dolarion>).**

Συμπερασματικά για την ερμηνεία της διεθνούς οικονομικής κρίσης του 2008 αναφέρουμε τα εξής: Είναι μια βαθιά δομική κρίση του καπιταλιστικού συστήματος, η οποία παρόλο που εκδηλώθηκε στη σφαίρα της κυκλοφορίας του κεφαλαίου, όπως όλες οι μεγάλες οικονομικές κρίσεις, τα αίτιά της βρίσκονται στη σφαίρα της καπιταλιστικής παραγωγής. Οι ρίζες της βρίσκονται στην προηγούμενη μεγάλη κρίση της δεκαετίας του 1970, η οποία ήταν μια κρίση υπερσυσσώρευσης του κεφαλαίου. Ξεκίνησε από την πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους λόγω της ανοδικής τάσης της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου που οδήγησε στην υπερσυσσώρευση, δηλαδή στην αδυναμία επαρκώς κερδοφόρας επένδυσης του πρόσθετου κεφαλαίου. Οι νεοφιλελεύθερες καπιταλιστικές αναδιαρθρώσεις που ακολούθησαν είχαν στόχο την ανάσχεση της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους μέσω της εφαρμογής όλων των παραγόντων που δρουν ενάντια στο νόμο. Η απάντηση του παγκόσμιου κεφαλαίου, εκδηλώθηκε με τις πολιτικές του νεοφιλελευθερισμού που είχαν σκοπό την ανάταξη του ποσοστού κέρδους: το άνοιγμα των εθνικών αγορών (μείωση δασμών, διεθνοποίηση του κεφαλαίου, μεταφορά κεφαλαίων σε χώρες με φθηνό εργασιακό κόστος), ενδυνάμωση του χρηματιστικού συστήματος, που οδήγησε και στην επέκταση του πλασματικού κεφαλαίου και απελευθέρωση της αγοράς εργασίας με την

κατάργηση κάθε μέτρου προστασίας των εργαζομένων (ελαστικές σχέσεις εργασίας, ιδιωτικοποιήσεις, απελευθέρωση απολύσεων, εντατικοποίηση και επιμήκυνση του χρόνου εργασίας, κλπ). Οι πολιτικές αυτές κατάφεραν για κάποιο διάστημα να ανατάξουν το ποσοστό κέρδους μερικώς, βασισμένο μάλιστα σχεδόν αποκλειστικά στην αύξηση του ποσοστού υπεραξίας, δίχως την απαιτούμενη απαξίωση του υπερσυσσωρευμένου κεφαλαίου, αλλά γρήγορα άρχισαν να ασθμαίνουν κατά τη δεκαετία του '90. Η τοκογλυφία και η πιστωτική επέκταση, έγινε πολύ γρήγορα η διέξοδος για τα πλεονάζοντα κεφάλαια.

Η αύξηση της πίστωσης και του πλασματικού κεφαλαίου (όπως αποκαλούσε ο Μαρξ τις κερδοσκοπικές επενδύσεις σε μετοχές, ομόλογα και άλλες μορφές χρηματικού ενεργητικού) είναι μια τακτική των καπιταλιστών να αντισταθμίσουν την καθοδική πίεση που ασκείται στην κερδοφορία της συσσώρευσης πραγματικού κεφαλαίου. Ως αποτέλεσμα της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους, οι καπιταλιστές τοποθετούν τα χρήματά τους σε κερδοσκοπικές επενδύσεις σε μετοχές, ομόλογα και άλλα χρηματιστηριακά προϊόντα. Αυτό οδηγεί τις τιμές τους σε άνοδο και δημιουργεί φούσκες, όπως αυτή στην αγορά ακινήτων. Αργά ή γρήγορα, η αξία αυτών των μορφών ενεργητικού ανεβαίνει περισσότερο από όσο η αξία απόκτησής τους και όλοι αρχίζουν να πουλάνε, δηλαδή η φούσκα σπάει δημιουργώντας πιο έντονα προβλήματα από ότι πριν τη δημιουργία της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

3 Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

3.1 Η εκδήλωση της κρίσης στην ελληνική οικονομία

Η κρίση στην ελληνική οικονομία εκδηλώθηκε το 2009, ήταν μια βαθιά δομική κρίση με πολλές διαστάσεις, είχε και συνεχίζει να έχει μεγάλες αρνητικές επιπτώσεις σε ολόκληρη την οικονομία, το κράτος και την ελληνική κοινωνία. Σύμφωνα με στοιχεία από την **έκθεση του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδας για το 2009**, «οι βασικοί οικονομικοί δείκτες και οι αντίστοιχες προβλέψεις αναδεικνύουν την πολύπλευρη κρίση της ελληνικής οικονομίας. Μετά από μια δεκαετία θετικών επιδόσεων το ΑΕΠ το 2009 μειώθηκε κατά 2% επηρεαζόμενο κυρίως από τη μεγάλη πτώση των επενδύσεων αλλά και της ιδιωτικής κατανάλωσης και των εξαγωγών. Η μείωση θα ήταν μεγαλύτερη αν η δημόσια κατανάλωση δεν εμφάνιζε έντονη άνοδο.

Η ύφεση στην ελληνική οικονομία επεκτάθηκε σε όλους τους παραγωγικούς τομείς, επηρέασε αρνητικά την απασχόληση και διεύρυνε την ανεργία. Το 2009 η συνολική απασχόληση μειώθηκε κατά 1,1%, ο αριθμός των απασχολούμενων μισθωτών μειώθηκε κατά 1,6% και το ποσοστό ανεργίας αυξήθηκε στο 9,5%.

Το 2009 το έλλειμμα της γενικής κυβέρνησης διαμορφώθηκε σε διψήφιο ποσοστό (12,9% σύμφωνα με τα στοιχεία που υποβλήθηκαν στη Eurostat στις 21.10.2009 και τελικά 13,6% σύμφωνα με τα αναθεωρημένα στοιχεία που δημοσιεύθηκαν από τη Eurostat στις 22.4.2010) ενώ το δημόσιο χρέος έφτασε το 115,1% του ΑΕΠ. Τον Απρίλιο του 2009 η Ελλάδα υπήχθη στη διαδικασία υπερβολικού ελλείμματος καθώς τα ελλείμματα του 2007 και του 2008 υπερέβαιναν την τιμή αναφοράς της Συνθήκης.

Η κρισιμότητα της δημοσιονομικής κατάστασης οδήγησε σε συνεχείς υποβαθμίσεις της πιστοληπτικής ικανότητας και των προοπτικών της χώρας από τους διεθνείς οίκους αξιολόγησης και σε μεγάλη και απότομη διεύρυνση της διαφοράς αποδόσεων μεταξύ των ελληνικών και των γερμανικών κρατικών ομολόγων από τα τέλη του 2009 και κατά τη διάρκεια του 2010».

Στις 23 Απριλίου 2010 ανακοινώθηκε η προσφυγή της Ελλάδας στο μηχανισμό στήριξης που συγκροτήθηκε από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (Δ.Ν.Τ.) την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (Ε.Ε.) και την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (Ε.Κ.Τ.) Η χρηματοδότηση της

Ελλάδας από το μηχανισμό στήριξης γινόταν σταδιακά, με δυσβάσταχτους όρους μετά την υπογραφή των γνωστών «μνημονίων», τα οποία βύθισαν την ελληνική κοινωνία σε μεγάλη φτώχεια και εξαθλίωση, αύξησαν την ανεργία στο 25,14% (ιστορικό υψηλό 27,9% τον Ιούλιο 2013), αύξησαν το δημόσιο χρέος στο 181,1%, μείωσαν το ΑΕΠ της χώρας περίπου κατά 25%. Αναλυτικότερα θα αναπτύξουμε πως διαμορφώθηκε η κατάσταση στην επόμενη ενότητα.

Παραθέτουμε στη συνέχεια στοιχεία που δείχνουν την κατάσταση της ελληνικής οικονομίας λίγο πριν το ξέσπασμα της κρίσης.

«Η Βιομηχανία (Ορυχεία - Λατομεία, Μεταποίηση, Ηλεκτρισμός, Παροχή Νερού κατά την κατάταξη της ΕΣΥΕ) είχε ετήσια μεταβολή -4% το 2008/2007, αντιπροσωπεύοντας το 99,3% της βιομηχανικής παραγωγής του 2005. Η αρνητική μεταβολή αφορούσε: Ορυχεία – Λατομεία: -4,8%, Μεταποίηση: -4,6%, Ηλεκτρισμός: -2,8%, ενώ η Ύδρευση ήταν: 2,5%.

Αναλυτικότερα, όλοι οι κλάδοι της Μεταποίησης είχαν αρνητική μεταβολή (συρρίκνωση), με εξαίρεση τον κλάδο Τροφίμων με αύξηση 1,2%.

Ως προς την κατανομή των βιομηχανικών προϊόντων σε βασικές ομάδες, οι μεταβολές έχουν ως εξής:

Ενέργεια: -2,4% (αντιπροσωπεύοντας το 100,4% του 2005), ενδιάμεσα εμπορεύματα: -7,2% (96,1% του 2005), κεφαλαιουχικά εμπορεύματα: -6,8% (94,3% του 2005), διαρκή καταναλωτικά προϊόντα: -4,6% (97,2% του 2005), μη διαρκή καταναλωτικά: -1,6% (103,4% του 2005).

Ο κατασκευαστικός κλάδος σημείωσε μεγάλη συρρίκνωση (μειώθηκε κατά -9,4% η προστιθέμενη αξία του σε σύγκριση με εκείνη του 2007). Το μεγαλύτερο μέρος της είχαν οι χερσαίες μεταφορές με μεταβολή 5,1% το 2008 έναντι 18,2% το 2007 μείωσης προήλθε από τις κατασκευές σε κατοικίες.

Το 2008 σημειώθηκε συρρίκνωση κατά -1,4% στον όγκο του λιανικού εμπορίου (εκτός καυσίμων και λιπαντικών), με πολύ μεγαλύτερη συρρίκνωση σε είδη λαϊκής κατανάλωσης, όπως -5,5% στα είδη ένδυσης-υπόδησης **(Εκθεση του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος για το 2008, σελ. 79).**

Συρρίκνωση κατά -2,3% εμφάνισε και ο κλάδος εμπορίας αυτοκινήτων, της πληροφορικής -1%, των χιλιομετρικών επιβατών ΟΑ -8,6 (σε αντίθεση με τη μικρή επιβράδυνση αλλά αυξητική μεταβολή της Aegean Airlines 21,1%), ενώ συνολικά οι εναέριες μεταφορές

αυξήθηκαν κατά 6,5% το 2008 έναντι 7% το 2007. Σημειωτέον ότι σημαντική επιβράδυνση είχαν οι χερσαίες μεταφορές με μεταβολή 5,1% το 2008 έναντι 18,2% το 2007.

Στην παραγωγή των κυριότερων αγροτικών προϊόντων υπήρξε αύξηση σε όγκο το 2008 σε σχέση με το 2007 για το μαλακό και σκληρό σιτάρι, τον αραβόσιτο, τον καπνό, τα ζαχαρότευτλα, το συνολικό κρέας και μείωση για το βαμβάκι, τις τομάτες βιομηχανίας, το ελαιόλαδο, τα λεμόνια - πορτοκάλια - μήλα - ροδάκινα, συνολικό γάλα.

Όμως για την περίοδο 2002-2008 η τάση είναι σημαντική συρρίκνωση της παραγωγής για τα περισσότερα από αυτά, με εξαίρεση το μαλακό σιτάρι, τον αραβόσιτο και τα ροδάκινα.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Eurostat, το πραγματικό αγροτικό εισόδημα επιδεινώθηκε και το 2008 κατά -7,1%, αφού οι απολαμβανόμενες τιμές των παραγωγών (τιμές εκροών) αυξήθηκαν κατά 1% (μέσος όρος φυτικών - κτηνοτροφικών προϊόντων), ενώ οι καταβαλλόμενες τιμές (τιμές εισροών) αυξήθηκαν κατά 12,1% (μέσος όρος τιμών αναλώσιμων μέσων - πάγιου κεφαλαίου).

Το καθαρό αγροτικό εισόδημα ως συσχετισμός της καθαρής προστιθέμενης αξίας σε σχέση με το κόστος συρρικνώθηκε το 2008 στο 80,1% εκείνου του 2000 (=100) (Eurostat Statistics in Focus, 18/2009).

Στο 2008 σημειώθηκε μεγάλη πτώση τιμών στο Χρηματιστήριο Αθηνών, η συνολική χρηματιστηριακή αξία του οποίου ως ποσοστό του ΑΕΠ διαμορφώθηκε στο τέλος του 2008 στο 1/3 περίπου εκείνης του τέλους του 2007 (Δεκέμβριος 2008: 28%, Δεκέμβριος 2007: 86%). **(Εκθεση του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδας για το 2008, σελ. 36).** Σημαντικό μέρος αυτής της πτώσης οφείλεται στη μαζική αποχώρηση ξένων επενδυτών τον Οκτώβριο του 2008».

Το γεγονός ότι η ελληνική οικονομία είναι εκτεθειμένη σε άλλες οικονομίες που βρίσκονται στα πρόθυρα ή είναι ήδη σε κρίση, τα δημοσιονομικά ελλείμματα, καθώς και χρόνια «διαρθρωτικά» προβλήματα της ελληνικής οικονομίας που οξύνθηκαν στην περίοδο συμμετοχής της στην Ευρωζώνη, δείχνουν ότι θα είναι βαθιά η εκδήλωση της κρίσης στην ελληνική οικονομία.

Θα οξύνει τις υπάρχουσες κοινωνικές αντιθέσεις με αύξηση της ανεργίας και της μερικής απασχόλησης. Σύμφωνα με πρόσφατα στοιχεία της ΕΣΥΕ, του Ιανουαρίου 2009, οι καταγεγραμμένοι άνεργοι ήταν 465.692 ενώ τον Ιανουάριο του 2008 ήταν 390.210 (αύξηση 19,3%). Τα στοιχεία δίνουν επίσης επέκταση των ευέλικτων σχέσεων. Αξίζει να σημειωθεί

ότι ορισμένοι δείκτες της αστικής στατιστικής, όπως της φτώχειας και του χάσματος φτώχειας, κάνουν ιδιαίτερα ανήσυχους και τους διαχειριστές του συστήματος, επειδή φοβούνται την όξυνση της ταξικής πάλης. Έτσι και η Έκθεση του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδας επισημαίνει το μεγάλο ποσοστό, 23% το 2007, της παιδικής φτώχειας (για παιδιά έως 15 χρονών), ενώ το 2005 ήταν 19%. Επίσης, σχεδόν το 1/4 των ατόμων ηλικίας 18-24, το 24%, χαρακτηρίζονται ως φτωχά.

Βεβαίως οι δείκτες της φτώχειας είναι σχετικοί. Το ουσιαστικό είναι ότι οι μισθοί και τα ημερομίσθια υπολείπονται της αυξητικής ανόδου του ΑΕΠ και της παραγωγικότητας για όλη την περίοδο της ανοδικής φάσης του καπιταλιστικού κύκλου στην Ελλάδα». **(Μπέλλου Ελένη, Άρθρο «Η διεθνής οικονομική κρίση και η ταξική πάλη», ΚΟΜΕΠ Τεύχος: 3, 2009).**

Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα επιδεινώθηκε λόγω της ενσωμάτωσής της στην ΕΕ - Ευρωζώνη, η οποία όξυνε τις βαθιές ανισομετρίες στην ανάπτυξη/διάρθρωση των βιομηχανικών κλάδων και συνέβαλε στην απώλεια ανταγωνιστικότητας της ελληνικής μεταποίησης, στην αύξηση των εισαγωγών, στη διόγκωση του εμπορικού ελλείμματος και του δημόσιου χρέους.

Σύμφωνα με τις θέσεις της ΚΕ του ΚΚΕ για το 19ο Συνέδριο – Απρίλιος 2013, για τη θέση της Ελλάδας στο ιμπεριαλιστικό σύστημα: «Στο πλαίσιο της ανισόμετρης ανάπτυξης η Ελλάδα, με στοιχεία υποχώρησης, παραμένει σε ενδιάμεση θέση στη διεθνή ιμπεριαλιστική πυραμίδα, με εξαρτήσεις απ' τις ΗΠΑ και την ΕΕ.

Στο εσωτερικό της Ευρωζώνης, η Ελλάδα αποτελεί τον πιο αδύναμο κρίκο, παραμένοντας σε βαθιά κρίση, με υστέρηση στη βιομηχανική παραγωγή, αρνητικό ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών και υψηλό δημόσιο χρέος.

Διευρύνθηκε η απόσταση της Ελλάδας από τις ισχυρές καπιταλιστικές οικονομίες της Ευρωζώνης. Συμπεριλαμβάνεται στους πιο αδύναμους κρίκους σε περίπτωση ανασύνθεσής της. Αν και η θέση της Ελλάδας στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου παραμένει σημαντική, εξασθενεί συγκριτικά με τη θέση της Τουρκίας και του Ισραήλ. Στη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας καταγράφεται απώλεια της καπιταλιστικής ανταγωνιστικής θέσης της, μεγάλη συρρίκνωση της παραγωγής, κυρίως στη μεταποίηση και τις κατασκευές και λιγότερο στην αγροτική παραγωγή, ενώ ο κλάδος της ναυτιλίας διατηρεί τον πρωταγωνιστικό ρόλο του στη διεθνή καπιταλιστική αγορά (ο ελληνόκτητος

στόλος είναι 2η δύναμη παγκοσμίως και 1η δύναμη στην ΕΕ, ενώ ο στόλος υπό ελληνική σημαία είναι 6η δύναμη παγκοσμίως). Ο ελληνικός στόλος διακινούσε και εξακολουθεί να διακινεί σημαντικό μέρος των θαλάσσιων μεταφορών εμπορευμάτων και πετρελαίου προς τις ΗΠΑ. Αποτελεί το μοναδικό τμήμα του εγχώριου κεφαλαίου που διαπραγματεύεται από θέση ισχύος μέσα στην ΕΕ.

Οι πραγματικές αιτίες της θέσης της Ελλάδας βρίσκονται στις πολύμορφες συνέπειες της ανισόμετρης ανάπτυξης ως αποτέλεσμα και της πορείας ενσωμάτωσης στην ΕΕ - Ευρωζώνη και γενικότερα στο διεθνές καπιταλιστικό σύστημα. Η οικονομική καπιταλιστική κρίση όξυνε ακόμα περισσότερο αυτήν την πραγματικότητα».

3.2 Αστική ερμηνεία της ελληνικής οικονομικής κρίσης

Από το 2009 που εκδηλώνεται στην ελληνική οικονομία η βαθιά και μεγάλη σε διάρκεια κρίση, ξεκίνησε από τα αστικά κόμματα, συστηματική προσπάθεια παραπληροφόρησης, συσκότισης, προκειμένου να συγκαλυφθούν οι πραγματικές αιτίες και οι παράγοντες της κρίσης, προκειμένου να τρομοκρατηθούν οι εργαζόμενοι και να επιβληθούν πιο εύκολα τα δυσβάσταχτα μέτρα των μνημονίων. Προβλήθηκαν θεωρίες περί «καζινοκαπιταλισμού», περί κρίσης που οφείλεται αποκλειστικά και μόνο στο χρηματοπιστωτικό σύστημα, στο κακό δημόσιο και τους μισθούς των δημοσίων υπαλλήλων, στην τεμπελιά και τη διαφθορά των εργαζόμενων, της υπερκατανάλωσης των εργαζόμενων κλπ.

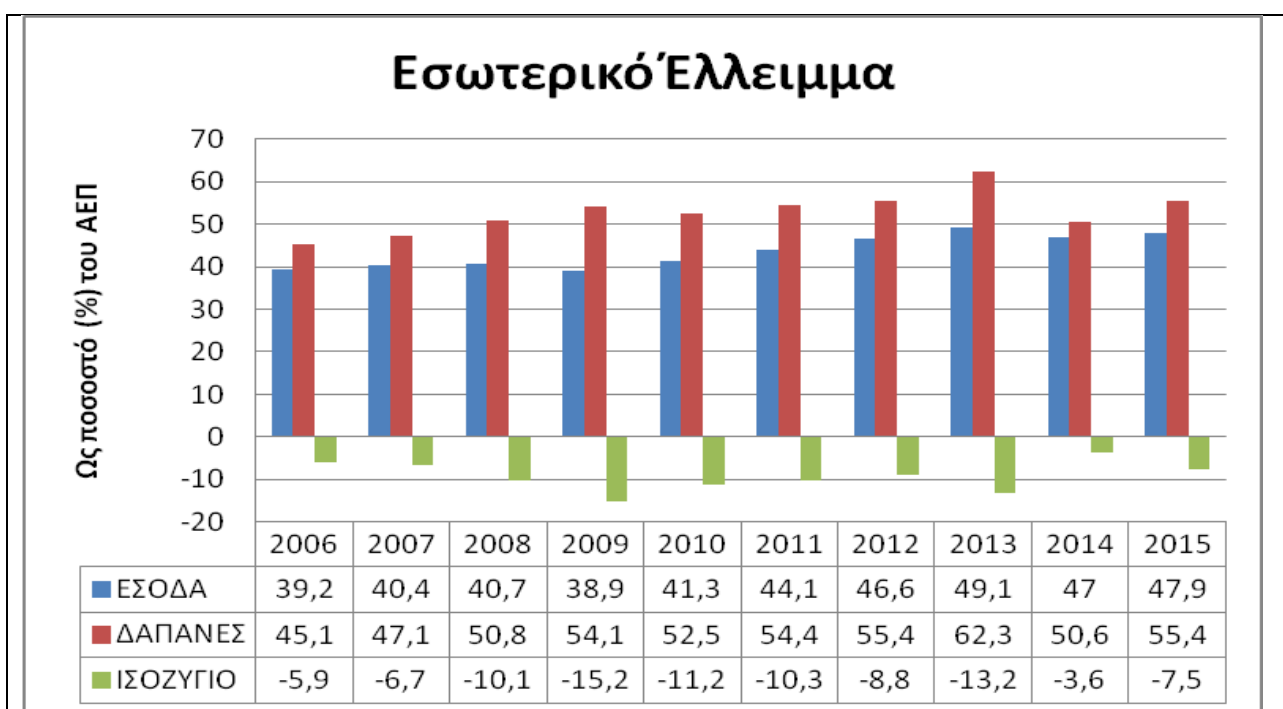
Για ένα μεγάλο διάστημα, η κυρίαρχη αστική ερμηνεία για την κρίση του ελληνικού καπιταλισμού, ήταν ότι για την κρίση φταίει το κράτος με την πελατειακή του δομή και διαφθορά, τα ισχυρά συνδικάτα (οι «συντεχνίες»), ιδιαίτερα στο δημόσιο τομέα που προστατεύουν τα «προνόμιά» τους, τις γραφειοκρατικές διαδικασίες κ.λ.π. Οπότε το κράτος είναι υπεύθυνο για την τροφοδότηση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και ταυτόχρονα δεν ευνοούσε την πρωτοβουλία του ιδιωτικού τομέα, οξύνοντας το πρόβλημα του εξωτερικού ελλείμματος.

Σκοπός αυτής της θεωρίας είναι να δικαιολογήσει την πολιτική λιτότητας (μείωση μισθών στο δημόσιο, περιστολή των δαπανών κλπ). Ταυτόχρονα, περιορίζεται η εξήγηση της κρίσης σε θεσμικούς παράγοντες (το κακό δημόσιο και η διαφθορά), χωρίς να συνδέεται με προβλήματα στην καπιταλιστική παραγωγή ή με την παγκόσμια κρίση του καπιταλισμού.

Η βάση αυτής της ερμηνείας είναι τα δίδυμα ελλείμματα, δηλαδή, το εσωτερικό δημοσιονομικό έλλειμμα στον προϋπολογισμό της Γενικής Κυβέρνησης (περισσότερες δαπάνες από έσοδα) και το εξωτερικό έλλειμμα στο ισοζύγιο εξωτερικών συναλλαγών (περισσότερες εισαγωγές από εξαγωγές). Για την κάλυψη των ελλειμμάτων απαιτείται δανεισμός, με αποτέλεσμα την αύξηση του χρέους.

Τα ελλείμματα και το χρέος είναι πραγματικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας, όμως δεν είναι οι αιτίες της κρίσης. Είναι αποτελέσματα πολιτικών που ασκήθηκαν από τις ελληνικές κυβερνήσεις στα πλαίσια της ενσωμάτωσης και της πορείας της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και στην Ευρωζώνη. Και οι πολιτικές αυτές ήταν σύμφωνες με τις συνθήκες και πολιτικές που επιβαλλόταν από την Ευρωπαϊκή Ένωση και ακολουθούσαν όλα τα κράτη μέλη της απαρέγκλιτα.

Παραθέτουμε στη συνέχεια διαγράμματα που δείχνουν τα ελλείμματα και το χρέος της Ελλάδας την περίοδο 2005-2015.

Εσωτερικό Έλλειμμα (2006-2015)

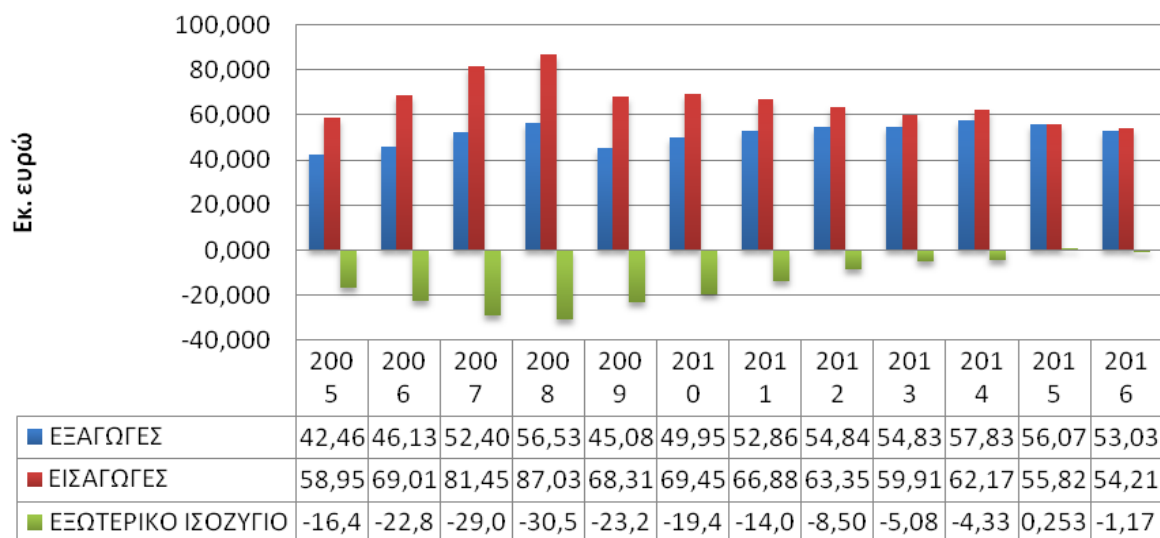
Μπλε γραμμή: σύνολο εσόδων Γενικής Κυβέρνησης ως ποσοστό του ΑΕΠ

Κόκκινη γραμμή: σύνολο δαπανών Γενικής Κυβέρνησης ως ποσοστό του ΑΕΠ

Πράσινη γραμμή: έλλειμμα ή πλεόνασμα Γενικής Κυβέρνησης ως ποσοστό του ΑΕΠ

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Η Ελληνική Οικονομία Μάρτιος 2017

Εξωτερικό Έλλειμμα

Εξωτερικό έλλειμμα (2005-2016)

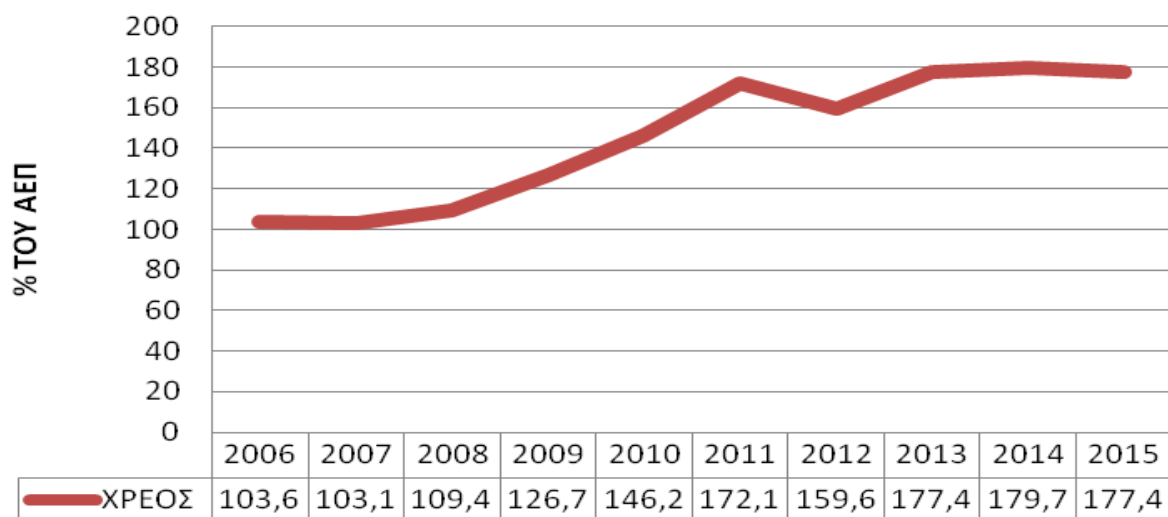
Μπλε γραμμή: εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών σε εκ. ευρώ, τιμές αγοράς

Κόκκινη γραμμή: εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών σε εκ. ευρώ, τιμές αγοράς

Πράσινη γραμμή: Εξωτερικό Ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών σε εκ. ευρώ, τιμές αγοράς

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Η Ελληνική Οικονομία, Μάρτιος 2017

ΧΡΕΟΣ

Χρέος Γενικής Κυβέρνησης (κατά Μάαστριχτ) ως ποσοστό του ΑΕΠ

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Η Ελληνική Οικονομία, Μάρτιος 2017.

Με την αποτυχία του πρώτου μνημονίου, αναγνωρίζεται ότι υπάρχει πρόβλημα και στην παραγωγική δομή του ελληνικού καπιταλισμού και στην ανταγωνιστικότητά του, μόνο που φταίνε οι εργαζόμενοι (γιατί έχουν υψηλούς μισθούς) ή η ανελαστική δομή της ελληνικής αγοράς («ανελαστικοί» όροι εργασίας –όπως η πλήρη απασχόληση, οι συλλογικές διαπραγματεύσεις, η ασφάλιση, η προστασία από μαζικές απολύσεις, οι αποζημιώσεις, κ.τ.λ., ενώ υπάρχουν επίσης «κλειστά» επαγγέλματα, δηλαδή, προστατεύονται οι μικροαστοί), οπότε παίρνονται μέτρα στην κατεύθυνση της φιλελευθεροποίησης της αγοράς, δηλαδή, της μεγαλύτερης ασυδοσίας του μεγάλου κεφαλαίου.

Σκοπός όλων αυτών των μέτρων φιλελευθεροποίησης της αγοράς είναι η μείωση του κόστους για να γίνει η ελληνική οικονομία πιο «ανταγωνιστική». Όπως θα δούμε, η ουσία αυτών των μέτρων είναι ότι αυξάνει τα κέρδη των καπιταλιστών σε βάρος της εργατικής τάξης.

3.3 Αποτελέσματα εφαρμογής των προγραμμάτων λιτότητας των μνημονίων

Παρουσιάζουμε στοιχεία για το πώς διαμορφώθηκε η κατάσταση στην ελληνική κοινωνία από την εφαρμογή των προγραμμάτων των μνημονίων από την **Ετήσια έκθεση 2019 του ΙΝΕ – ΓΣΕΕ**.

Α. Μισθοί και κατώτατος μισθός στην ελληνική οικονομία: Μια βασική πλευρά των πολιτικών που εφαρμόστηκαν κατά τα χρόνια των προγραμμάτων των μνημονίων ήταν η συνεχής και βίαιη απορρύθμιση της αγοράς εργασίας. Στο πλαίσιο αυτό ως εμβληματική πολιτική για την τόνωση της ανταγωνιστικότητας και της εξωστρέφειας της ελληνικής οικονομίας παρουσιάστηκε η μείωση του κατώτατου μισθού το 2012 από 751,39 ευρώ μικτά σε 586,06 ευρώ μικτά ή κατά 22% και η θεσμοθέτηση υποκατώτατου μισθού για τους νέους κάτω των 25 ετών μειωμένου κατά 32% αντίστοιχα. Εξετάζοντας τις αποδοχές των εργαζομένων στον ιδιωτικό τομέα κατά το 2018 (Ιούνιος) με βάση τα στοιχεία του ΕΦΚΑ, παρατηρούμε ότι επί συνόλου 2.396.602 εργαζομένων οι μέσες τακτικές αποδοχές ανέρχονται σε 898,59 ευρώ. Ειδικότερα το 29% των εργαζομένων στον ιδιωτικό τομέα (696.825 άτομα) είχε σχέση μερικής απασχόλησης με μέσο μισθό 375,53 ευρώ, ενώ το 71% (1.702.675 άτομα) είχε σχέση πλήρους απασχόλησης με μέσο μισθό 1.111,09 ευρώ. Συγκρίνοντας τα στοιχεία των αποδοχών των εργαζομένων στον ιδιωτικό τομέα ανάμεσα στα έτη 2018 και 2010, γίνεται εμφανές το μέγεθος της προσαρμογής των αμοιβών. Πιο

συγκεκριμένα, κατά το 2010 οι μέσες μηνιαίες τακτικές αποδοχές ανέρχονταν σε 1.247 ευρώ, υποδεικνύοντας κατ' αυτό τον τρόπο ότι οι μειώσεις στους μισθούς ξεπερνούν το 28%.

Πέρα από τη σύγκριση των επιπέδων του μέσου μισθού, ειδική σημασία έχει η εξέταση της κατανομής των μηνιαίων αποδοχών. Πιο συγκεκριμένα, κατά το 2018 το 50% των εργαζομένων (1.127.233 άτομα) λαμβάνει μισθό κάτω των 793 ευρώ, ενώ αντίστοιχα κατά το 2010 ο διάμεσος μισθός ανερχόταν σε 1.140,02, γεγονός που επιβεβαιώνει μια μείωση της τάξης του 30% περίπου στα εισοδήματα των εργαζομένων κατά την περίοδο 2010- 2018. Αντίστοιχα, έχει σημασία να σημειώσουμε ότι κατά το 2015 ο διάμεσος μισθός ανερχόταν σε 838,35 ευρώ. Εξετάζοντας τις περιπτώσεις των εργαζομένων που εργάζονται με ιδιαίτερα χαμηλές αμοιβές, σημειώνουμε ότι στον ιδιωτικό τομέα το 25,3% των εργαζομένων (571 χιλιάδες άτομα) αμείβεται με μισθό κάτω των 500 ευρώ, ενώ μισθό κάτω των 250 ευρώ λαμβάνει το 11,1% ή 251 χιλιάδες άτομα. Τα στοιχεία αυτά δείχνουν την τεράστια συμπίεση που έχουν υποστεί οι μισθοί των εργαζομένων κατά τα προηγούμενα έτη, αφού ενδεικτικά κατά το 2010 μισθό κάτω των 500 ευρώ λάμβαναν το 11,3% ή 205 χιλιάδες άτομα, ενώ μισθό κάτω των 250 ευρώ λάμβαναν το 3,5% ή 64 χιλιάδες άτομα. Πρέπει να σημειωθεί ότι σημαντική αύξηση του αριθμού των εργαζομένων με μισθό κάτω των 700 ευρώ έχει συντελεστεί μετά το 2015. (σελίδες 73,74)

B. Δημόσιες Επενδύσεις – κοινωνικές παροχές

- Σοβαρή υποχώρηση της τάξης των 2.254 εκατ. ευρώ σημείωσε το 2018 ο ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου της Γενικής Κυβέρνησης. Συνολικά, την περίοδο 2009-2018 οι δημόσιες επενδύσεις στην Ελλάδα έχουν σημειώσει πτώση 58,7%, τη μεγαλύτερη μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωζώνης. Η διατήρηση αυτής της επιλογής υπονομεύει την αναπτυξιακή δυναμική της οικονομίας και, συνεπώς, την πιστοληπτική της αξιοπιστία.
- Μείωση κατά 130 εκατ. ευρώ κατέγραψαν το 2018 και οι κοινωνικές παροχές. Συγκριτικά με το 2009 οι κοινωνικές παροχές έχουν υποχωρήσει κατά 21,7%. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την πτώση των δημόσιων επενδύσεων, δημιουργεί σοβαρές αναπτυξιακές εμπλοκές.
- Οι πολιτικές λιτότητας και υπερπλεονασμάτων έχουν επιβαρύνει σημαντικά το προσαρμοσμένο ακαθάριστο διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών, το οποίο την περίοδο

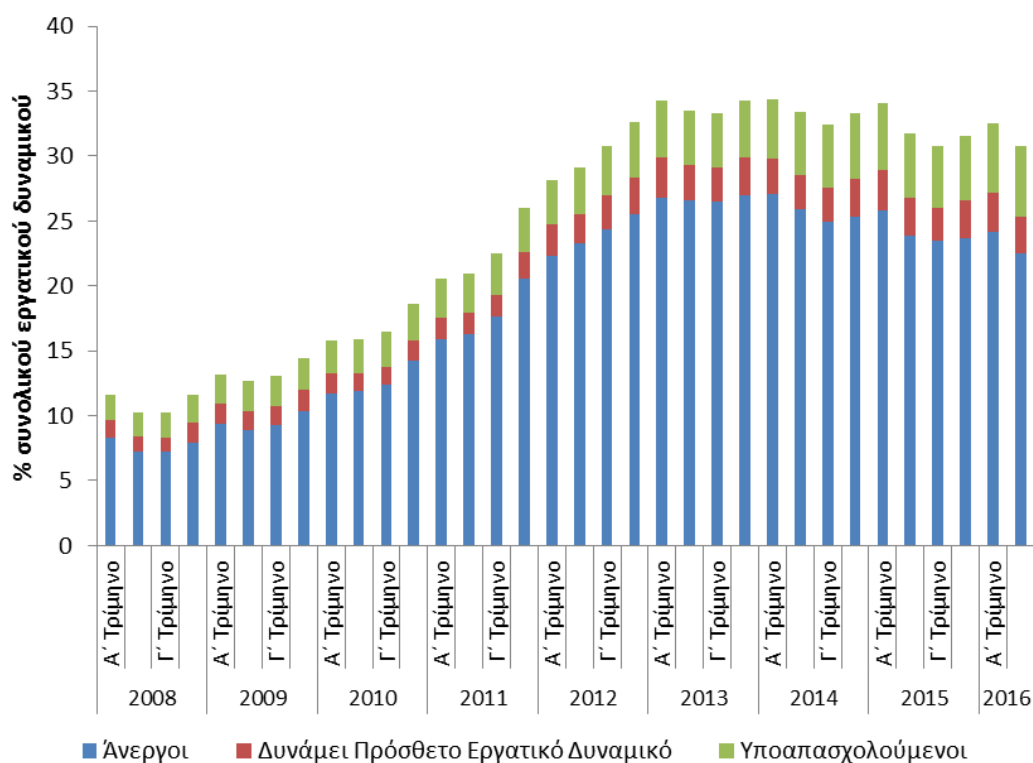
2009-2017 σημείωσε πτώση 33,7%, διαταράσσοντας τη μακροοικονομική και τη χρηματοπιστωτική συνοχή της οικονομίας.

- Η περίοδος 2009-2017 συνοδεύτηκε από ιδιαίτερα αρνητικές κοινωνικές επιπτώσεις, όπως εκφράζονται από τους σχετικούς δείκτες φτώχειας και ανισότητας. Ταυτόχρονα, η εξέλιξη των εν λόγω δεικτών εμφανίζεται να ακολουθεί τις μεταβολές του οικονομικού κύκλου και ιδίως της ανεργίας στην ελληνική οικονομία κατά την περίοδο εφαρμογής των πολιτικών λιτότητας, καθώς οι αρνητικές τους επιδόσεις προσεγγίζουν το μέγιστο επίπεδο κατά την περίοδο 2013-2014. Ωστόσο, από το 2014 και μετά οι δείκτες φτώχειας και οικονομικής ανισότητας σημειώνουν βελτίωση. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι ο δείκτης φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού εμφανίζει σταθερή υποχώρηση επί τρία συναπτά από 36% το 2014 σε 34,8% το 2017. (σελίδα 21)

Γ. Ευέλικτες μορφές απασχόλησης: Οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης, δηλαδή οι προσλήψεις μερικής απασχόλησης και εκ περιτροπής εργασίας, σταθεροποιούνται στις προτιμήσεις των εργοδοτών και των επιχειρήσεων, μιας και καταλαμβάνουν ποσοστιαία αναλογία πάνω από το 50% τα 5 τελευταία έτη (2014-2018). Αντίστοιχα οι προσλήψεις με πλήρη απασχόληση υποχωρούν σταθερά, αφού μειώνεται η ποσοστιαία αναλογία τους από 79% το 2009 σε 45% το 2018. Το ίδιο διάστημα η ποσοστιαία αναλογία των νέων προσλήψεων με ευέλικτες μορφές απασχόλησης μεταξύ 2009 και 2018 υπερδιπλασιάζεται. Ενώ το 2009 οι προσλήψεις με ευέλικτες μορφές εργασίας αντιστοιχούσαν στο 21% του συνόλου των προσλήψεων, το 2018 αντιστοιχούν στο 54,3%. (σελίδα 94). Ο αριθμός των μετατροπών των ατομικών συμβάσεων από συμβάσεις πλήρους απασχόλησης σε συμβάσεις μερικής απασχόλησης και εκ περιτροπής εργασίας συνεχίζει να είναι αυξημένος το 2018, πάνω από 200% συγκρινόμενο σε σχέση με το 2009 (2018: 52.833, 2009: 16.977), ενώ το 2012 συνεχίζει να είναι το έτος με το υψηλότερο ποσοστό μεταβολής (398%) σε σχέση με το 2009. (σελίδα 96)

- Σε υψηλά επίπεδα σκαρφάλωσε και παραμένει ως σήμερα η ανεργία, που σύμφωνα με το ΙΝΕ- ΓΣΕΕ, Ετήσια έκθεση 2019, το ποσοστό ανεργίας ανέρχεται σε 25,14% (ιστορικό υψηλό 27,9% τον Ιούλιο 2013),

Διάγραμμα: Πραγματικό ποσοστό (%) ανεργίας στην Ελλάδα
(α' τρίμηνο 2008-β' τρίμηνο 2016, ηλικία 15-74 ετών)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ), ΙΝΕ-ΓΣΕΕ, Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση. Ενδιάμεση Έκθεση, Οκτ. 2016

- Επίσης, κατά την περίοδο της κρίσης, οι εργαζόμενοι στη συντριπτική τους πλειονότητα εργάζονται πέραν του κανονικού τους ωραρίου. Στα επίσημα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, μόνο το 2% των εργαζομένων εμφανίζονταν να εργάζονται περισσότερο από το κανονικό τους ωράριο το 2008. Το ποσοστό αυτό εκτινάσσεται στο 85% το 2015. Πράγμα που σημαίνει αύξηση του εργασίου χρόνου. Ταυτόχρονα, εντατικοποιείται η εργασία. Το ποσοστό των εργαζομένων που εργάζεται σε βάρδιες αυξήθηκε από 19,1% το 2008 σε 25,7% το 2014, το ποσοστό των εργαζομένων που εργάζονται Σάββατα αυξήθηκε από 24,6% σε 31,2%, και για τις Κυριακές από 5,8% σε 12,7% για το ίδιο διάστημα. Το ποσοστό εργαζομένων που εργάζεται νυχτερινές ώρες από 3,7% το 2008 ανήλθε σε 6,3% το 2014.
- Τρόπος μείωσης του μισθού είναι και η φορολόγηση. Για παράδειγμα, το πρώτο τρίμηνο του 2016, οι φόροι συνέβαλαν στη μείωση κατά 1,2% στο εισόδημα, ενώ το δεύτερο τρίμηνο συνέβαλαν στη μείωση του εισοδήματος κατά 0,4%. Το ειρωνικό για το αστικό κράτος είναι ότι, παρόλο που ξεζουμίζει τους εργαζόμενους με τη

φορολογία, τα έσοδα γενικά από τη φορολογία έχουν μειωθεί. Το 2010 τα έσοδα από τους φόρους ήταν συνολικά 51,266 δισ. ευρώ (31,042 δισ. ευρώ άμεσοι φόροι και 20,432 δισ. ευρώ έμμεσοι), ενώ το 2016 ήταν 44,766 ευρώ (24,738 δισ. ευρώ άμεσοι και 20,028 δισ. ευρώ έμμεσοι φόροι). Αυτό είναι αποτέλεσμα της συνολικής μείωσης του διαθέσιμου εισοδήματος προς φορολόγηση καθώς φτωχοποιείται βάνουσα ένα μεγάλο μέρος της εργατικής τάξης και των μικρομεσαίων στρωμάτων.

- Και μια και μιλάμε για φτώχεια: σύμφωνα με τα στοιχεία της Eurostat και της ΓΣΕΕ, η απόλυτη φτώχεια –ποσοστό που προκύπτει αν διατηρήσουμε διαχρονικά αμετάβλητο το όριο φτώχειας βάσει της αγοραστικής δύναμης των εισοδημάτων του 2008– ανέρχεται από 18,9% του πληθυσμού το 2009 σε 48% το 2014, δηλαδή, διπλασιάζεται το ποσοστό των νοικοκυριών που ζουν κάτω από το όριο φτώχειας του 2008. Αύξηση παρουσιάζει ο δείκτης υλικής αποστέρησης που καταγράφει το ποσοστό των ελληνικών νοικοκυριών με δυσκολία κάλυψης συγκεκριμένων αναγκών αξιοπρεπούς διαβίωσης. Για παράδειγμα, το ποσοστό των νοικοκυριών που δυσκολεύεται να πληρώσει εμπρόθεσμα λογαριασμούς αυξήθηκε από 28,7% το 2009 σε 46,4% το 2014. (Στοιχεία INE-ΓΣΕΕ: Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση, Ετήσια Έκθεση 2016).

Βασική πλευρά των μνημονιακών πολιτικών είναι ακριβώς η προσπάθεια να αναταχθεί η κερδοφορία του κεφαλαίου και για αυτόν το λόγο, η λιτότητα παραμένει η καλύτερη πολιτική και επομένως θα συνεχιστεί.

3.4 Ερμηνεία της ελληνικής κρίσης από τη σκοπιά της μαρξιστικής θεωρίας

Αν λάβουμε υπ' όψη τα μέτρα που πάρθηκαν τα τελευταία χρόνια στα πλαίσια των μνημονίων, και τις συνέπειες τους, μέρος των οποίων περιγράψαμε παραπάνω, μπορούμε να καταλάβουμε ότι η αιτία της κρίσης στην Ελλάδα δεν μπορεί να είναι το κακό δημόσιο. Η βασική στρατηγική που εκφράζεται μέσα από τα μνημόνια είναι ακριβώς η προσπάθεια ανάταξης της κερδοφορίας του μεγάλου κεφαλαίου, πράγμα που επιτυγχάνεται με την αύξηση της εκμετάλλευσης της εργατικής τάξης και την καταστροφή των μικρότερων ή λιγότερων κερδοφόρων κεφαλαίων.

Ότι η αιτία της κρίσης έχει ως βάση της τη χαμηλή κερδοφορία αποκαλύπτεται όταν κοιτάξουμε τα στοιχεία.

Τότε, μπορούμε να δούμε, ότι ο ελληνικός καπιταλισμός πάσχει από τη πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους, όπως φαίνεται από τους παρακάτω πίνακες όπου ο υπολογισμός γίνεται από διαφορετικούς αναλυτές (Μάικλ Ρόμπερτς, Μανιάτης-Πασσάς, Μαυρουδέας, Μανιάτης).

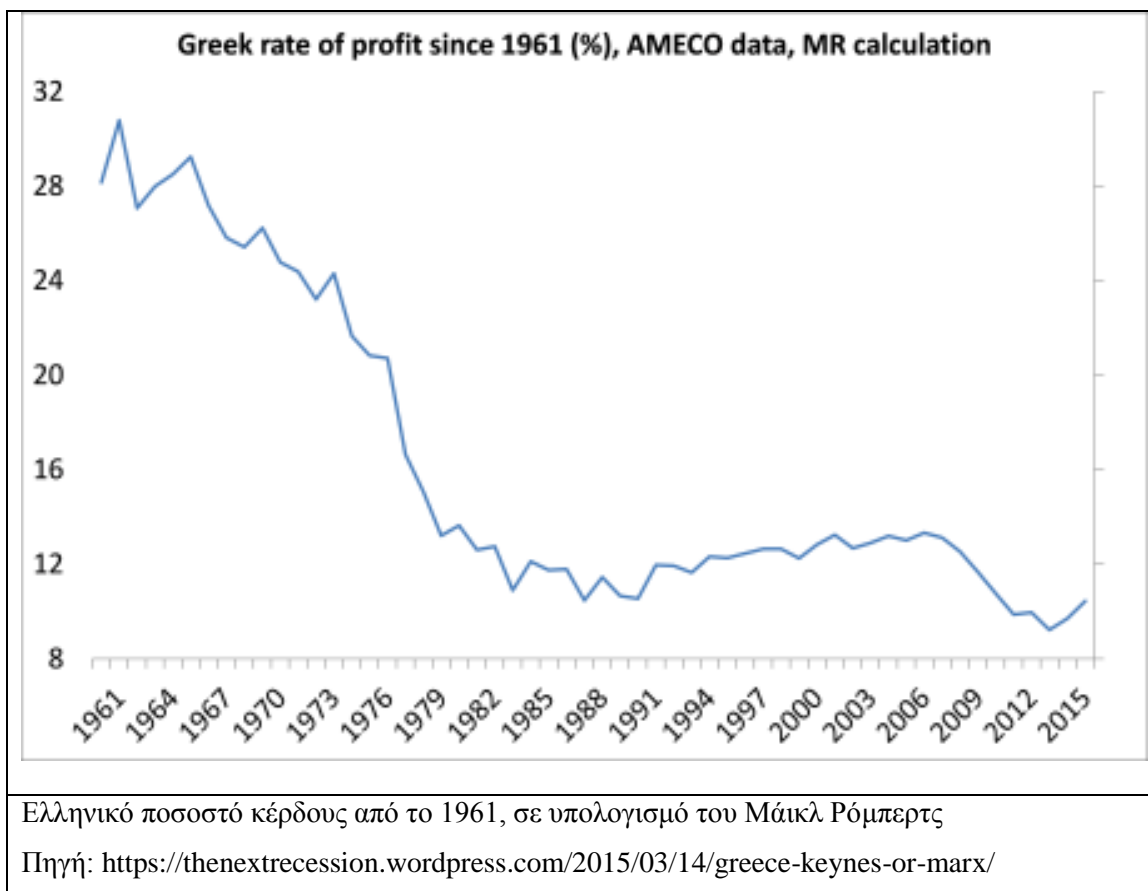

Figure 5. The general rate of profit

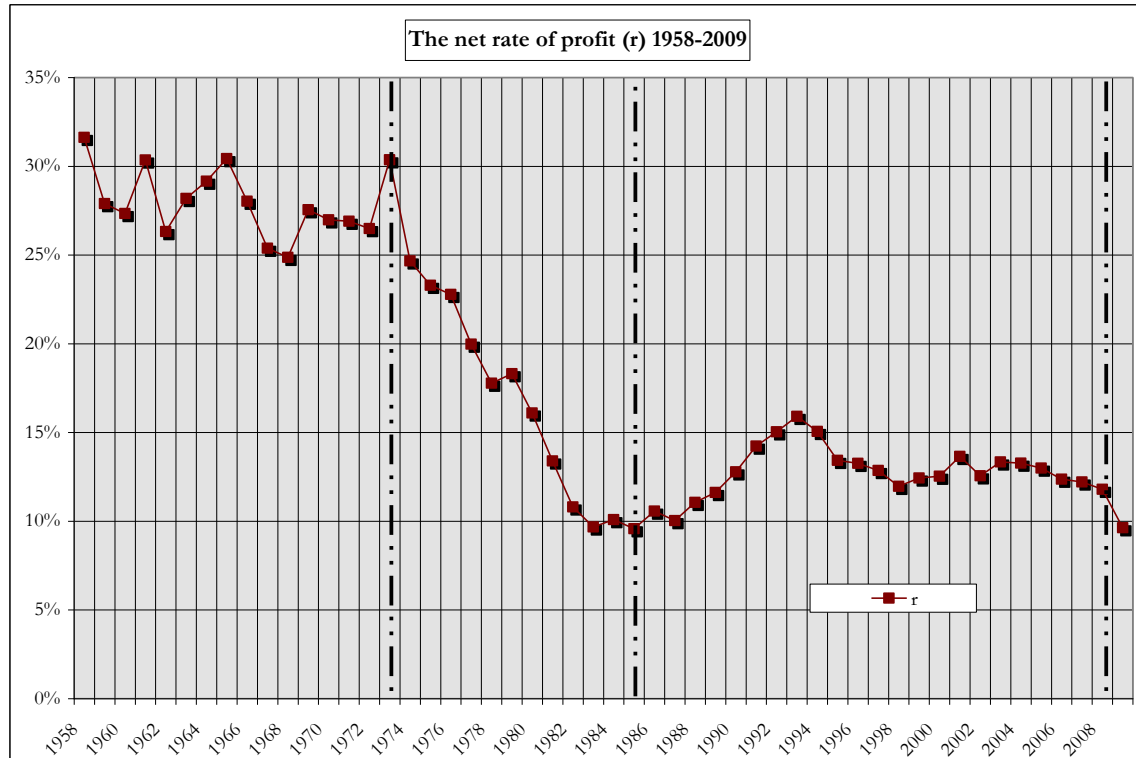

Figure 5 depicts the evolution of the general rate of profit and from its trajectory we can discriminate three phases before the onset of current crisis. The first one is the period 1960 - 1973 where the general rate of profit is at a high level though with a small decline. The second one is the period of crisis (1973 - 1985) when the general rate of profit falls dramatically. The third period is that of neoliberalism (1985 - 2009) when the general rate of profit displays a slight recover and then remains stagnant.

Mavroudeas_Lecture on the Greek economic crisis

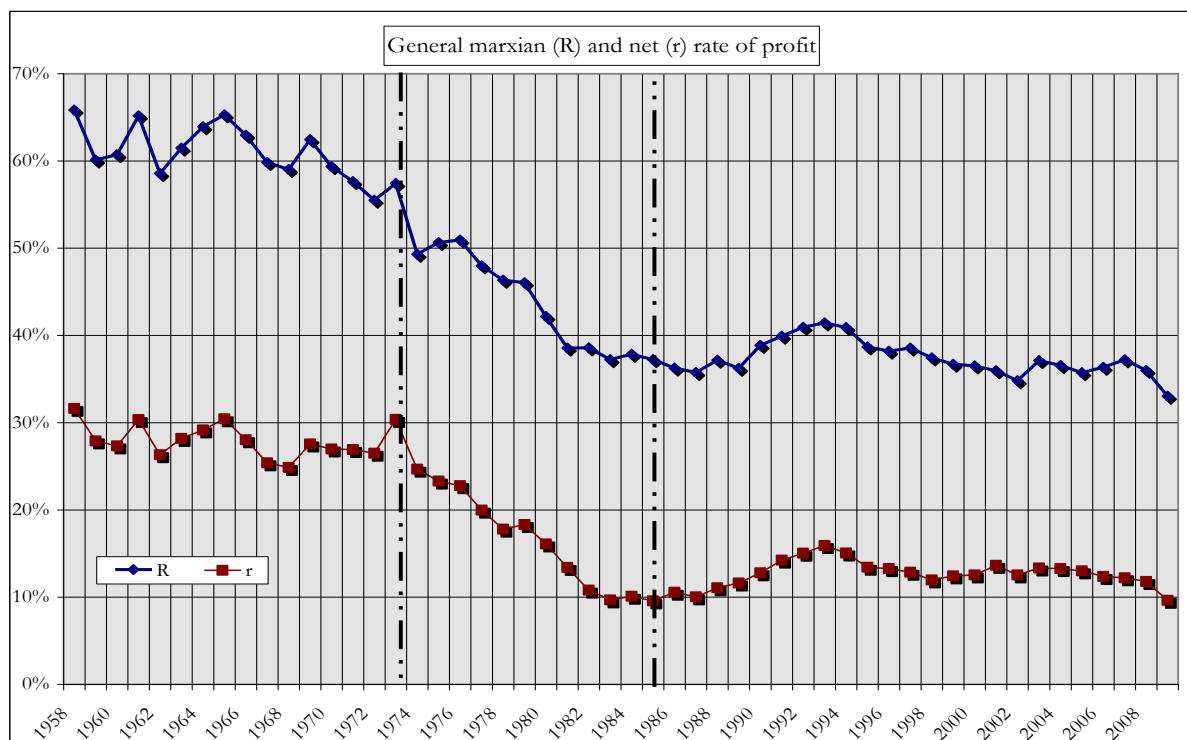
<https://image.slidesharecdn.com/unamlecture-150429005621-conversion-gate02/95/lecture-on-the-greek-economic-crisis-to-unam-and-4-other-latin-american-universities-19-638.jpg?cb=1430269110>

Διάγραμμα : Ποσοστό κέρδους(r) στην ελληνική οικονομία 1958- 2009

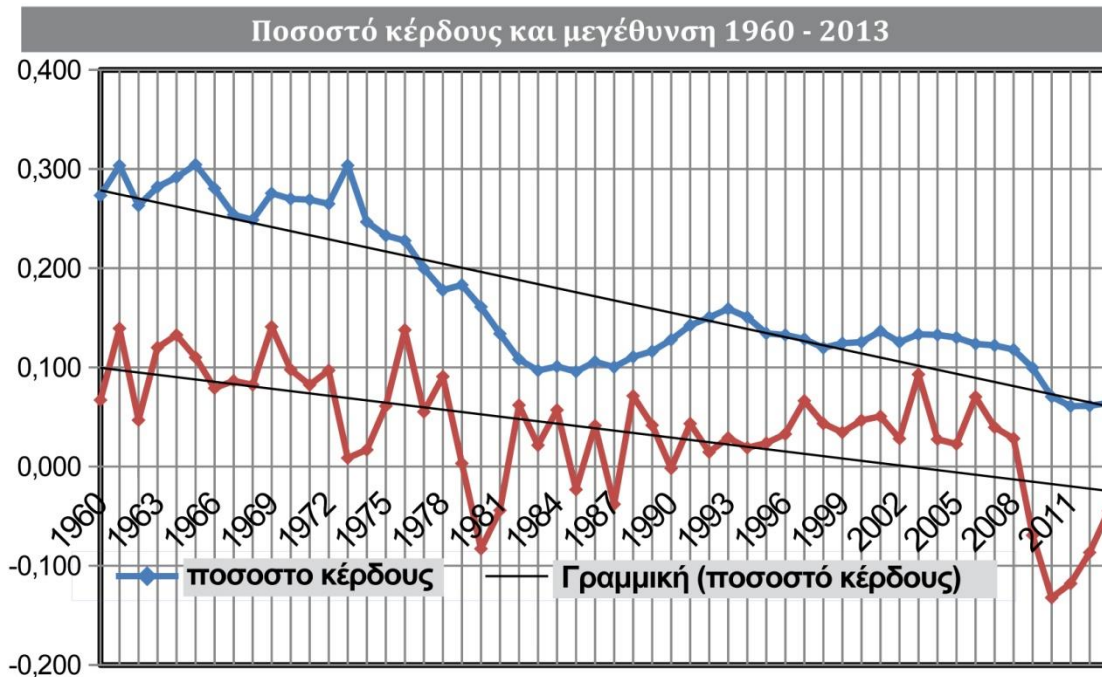
Πηγή: Maniatis and Passas (2012)

Διάγραμμα: Γενικό μαρξικό (R) και καθαρό ποσοστό κέρδους (r) στην ελληνική οικονομία 1958-2009

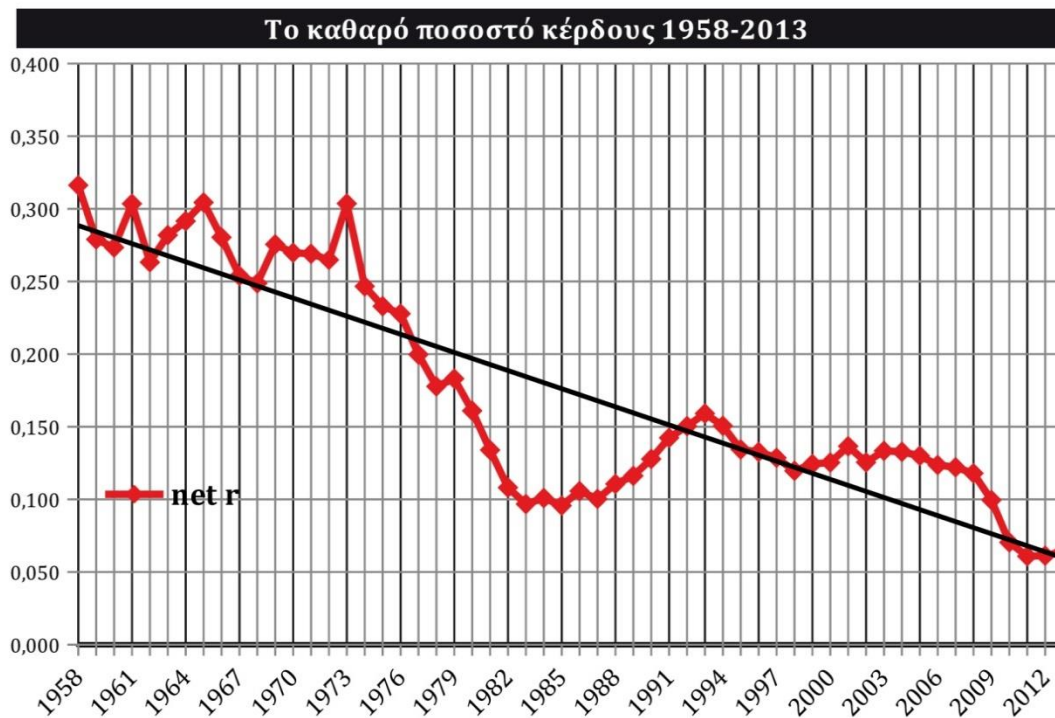
Πηγή: Maniatis and Passas (2012)

Διάγραμμα: Ποσοστό κέρδους και μεγέθυνση 1960- 2013

Πηγή: Άρθρο του Μανιάτη Θανάση στο Ριζοσπάστη, 3/7/2019,
<https://www.rizospastis.gr/story.do?id=10400169>

Διάγραμμα: Κερδοφορία κεφαλαίου, Ελλάδα, 1958 – 2013.

Πηγή: Άρθρο του Μανιάτη Θανάση στο Ριζοσπάστη, 3/7/2019,
<https://www.rizospastis.gr/story.do?id=10400169>

Πίνακας 1: Μέσοι ρυθμοί ετήσιας αύξησης ΑΕΠ κατά κεφαλή 1960-2016						
	1961 - 1970	1971 - 1980	1981 - 1990	1991 - 2000	2001 - 2010	2011 - 2016
Ελλάδα	7,1	3,7	0,15	1,8	1,5	-2,7
ΕΕ	4,3	2,7	2,2	2,0	1,1	0,9
ΗΠΑ	3,2	2,2	2,4	2,2	0,7	1,2
Σύνολο	3,4	2,0	1,4	1,3	1,5	1,4

Πηγή: Άρθρο του Μανιάτη Θανάση στο Ριζοσπάστη, 3/7/2019, <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=10400169>

Ανεξάρτητα από τον τρόπο που ο κάθε οικονομικός αναλυτής υπολογίζει το ποσοστό κέρδους, αυτό που παρατηρούμε είναι ότι τα πράγματα δεν διαφέρουν πολύ από την κατάσταση στον υπόλοιπο αναπτυγμένο καπιταλισμό.

Η γενική εικόνα είναι ότι τη χρυσή περίοδος των δεκαετιών του '50 και του '60, ακολούθησε η περίοδος της χαμηλής κερδοφορίας των δεκαετιών του '70 και του '80, ενώ στη δεκαετία του '90, ο νεοφιλελευθερισμός αποτέλεσε την επιθετική απάντηση του κεφαλαίου στην πτώση του ποσοστού κέρδους, η οποία οδήγησε μόνο σε μια μερική ανάτασή του. Η διαδικασία ανάταξης της κερδοφορίας που ξεκίνησε με την τελευταία νεοφιλελεύθερη φάση, δεν απέφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα.

Παρά την επίθεση, τα ποσοστά κέρδους δεν έφτασαν ποτέ τα αποτελέσματα της «χρυσής περιόδου». Στην Ελλάδα σε μεγάλο βαθμό η ανάπτυξη διατηρήθηκε μέσα από φούσκες, όπως αυτήν του χρηματιστηρίου και της οικοδομής, δηλαδή, μέσω μεγαλύτερης συσσώρευσης κεφαλαίου. Η πιστωτική επέκταση επέτρεψε στα πιο αδύνατα κεφάλαια και στους μικροαστούς να επιβιώσουν. Όταν οι φούσκες έσπασαν και η παγκόσμια οικονομική κρίση έκανε πιο δύσκολο το δανεισμό, η χαμηλή κερδοφορία βγήκε στην επιφάνεια και πλέον δεν υπήρχαν όπλα, όπως η πιστωτική επέκταση και ο δανεισμός, για να αντιμετωπιστεί.

«Με βάση τη διαχρονική συμπεριφορά του ποσοστού κέρδους μπορούμε να διακρίνουμε τρεις φάσεις της μεταπολεμικής διαδικασίας ανάπτυξης και συσσώρευσης κεφαλαίου πριν από την εκδήλωση της τρέχουσας κρίσης: α) την περίοδο 1958-1974 που μπορεί να χαρακτηριστεί ως η «χρυσή εποχή» της καπιταλιστικής συσσώρευσης με υψηλά ποσοστά κέρδους και ρυθμούς μεγέθυνσης του προϊόντος, β) την περίοδο του στασιμοπληθωρισμού 1974-1985 όταν η διεθνής οικονομική κρίση έφτασε και στην Ελλάδα με το ποσοστό κέρδους να μειώνεται σημαντικά και την οικονομική ανάπτυξη να μειώνεται επίσης, παρότι παρέμεινε σε ψηλότερα επίπεδα από αυτά των άλλων αναπτυγμένων χωρών, γ) την περίοδο της νεοφιλελεύθερης διαχείρισης, 1986 -2007 που χαρακτηρίστηκε από την μερική ανάκαμψη

του ποσοστού κέρδους και μέτριους ρυθμούς ανάπτυξης. Η κρίση που εκδηλώθηκε από το 2008 και ήδη διανύει τον πέμπτο χρόνο της έχει οδηγήσει σωρευτικά σε απώλειες του πραγματικού ΑΕΠ πάνω από 15%». **(Μανιάτης Θανάσης: Όψεις της κρίσης της ελληνικής οικονομίας - Από την Ημερίδα του Τμήματος Πολιτικής Οικονομίας του ΟΜΕ, 2013).**

3.5 Η εξωτερική διάσταση της ελληνικής κρίσης

Αν και η βασική αιτία της κρίσης του ελληνικού καπιταλισμού είναι η πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους, λόγω της θέσης του ελληνικού καπιταλισμού στην παγκόσμια ιμπεριαλιστική αλυσίδα, ο εξωτερικός παράγοντας έπαιξε και αυτός το ρόλο του. Κυρίως, γιατί με την είσοδο στην ΕΕ και ιδιαίτερα στην Ευρωζώνη, το ελληνικό κεφάλαιο βρέθηκε να ανταγωνίζεται κεφάλαια υψηλότερης παραγωγικότητας με αποτέλεσμα να υφίσταται ιμπεριαλιστική εκμετάλλευση από αυτά. Αυτή η εκμετάλλευση είναι αποτέλεσμα των νόμων κίνησης του ίδιου του καπιταλισμού.

Στην καπιταλιστική οικονομία, εκείνα τα κεφάλαια που είναι πιο παραγωγικά, παράγουν δηλαδή περισσότερες μονάδες εμπορεύματος με λιγότερο κεφάλαιο (σταθερό και μεταβλητό), ενώ πουλάνε στη βάση της κοινωνικής αξίας της τιμής του προϊόντος, εισπράττουν μεγαλύτερο κέρδος, καθώς, λόγω ακριβώς της μεγαλύτερης παραγωγικότητάς τους, μπορούν να παράγουν κάτω από αυτήν την αξία. Αντιθέτως, τα κεφάλαια με χαμηλότερη παραγωγικότητα αναγκάζονται να πουλάνε εμπορεύματα που η ατομική τους αξία είναι μεγαλύτερη από την κοινωνική αξία που πραγματοποιούν, με αποτέλεσμα να αποφέρουν μειωμένα κέρδη. Τα υπερκέρδη των πιο κερδοφόρων κεφαλαίων μέσα από αυτήν τη διαδικασία προέρχονται από τις απώλειες κερδών των λιγότερο ανταγωνιστικών κεφαλαίων. Ο ανταγωνισμός, με άλλα λόγια, είναι μια διαδικασία μεταφοράς αξίας από τα λιγότερο αποδοτικά κεφάλαια στα περισσότερα αποδοτικά.

Η ίδια αρχή του ανταγωνισμού που ισχύει στο εσωτερικό ενός κλάδου παραγωγής, αλλά και σε μια εθνική οικονομία συνολικά, ισχύει και στο επίπεδο της παγκόσμιας αγοράς και στις ανταλλαγές ανάμεσα στα καπιταλιστικά κράτη.

Όπως ακριβώς η διαδικασία του ανταγωνισμού στην εσωτερική αγορά οδηγεί στην μεταφορά αξίας από τα πιο αδύναμα στα πιο παραγωγικά κεφάλαια, έτσι και στο διεθνές εμπόριο η διαδικασία του ανταγωνισμού οδηγεί στη μεταφορά αξίας από τις πιο αδύναμες και λιγότερο αποδοτικές οικονομίες στις πιο αποδοτικές. «Κεφάλαια, που είναι τοποθετημένα στο

εξωτερικό εμπόριο μπορούν να αποδώσουν υψηλότερο ποσοστό κέρδους, κατά πρώτον, γιατί εδώ γίνεται συναγωνισμός με εμπορεύματα, που παράγονται από χώρες με λιγότερο αναπτυγμένες παραγωγικές εγκαταστάσεις, έτσι που η πιο αναπτυγμένη χώρα πουλάει τα εμπορεύματά της πάνω από την αξία τους, αν και πιο φτηνά από τις ανταγωνίστριες χώρες. Στο βαθμό που η εργασία της πιο αναπτυγμένης χώρας αξιοποιείται εδώ ως εργασία υψηλότερου ειδικού βάρους, το ποσοστό κέρδους αυξάνει, καθώς εργασία που δεν πληρώνεται ως ποιοτικά υψηλότερη πωλείται παρ' όλα αυτά ως τέτοια. Η ίδια σχέση ενδέχεται να ισχύει και σε σχέση με τη χώρα προς την οποία εξάγονται τα αγαθά και από την οποία αγαθά εισάγονται: δηλαδή, μια τέτοια χώρα δίνει περισσότερη αντικειμενοποιημένη εργασία σε είδος από ό,τι παίρνει, παρ' όλο που παίρνει τα εν λόγω αγαθά πιο φτηνά από ό,τι θα μπορούσε να τα παράγει μόνη της. Με το ίδιο τρόπο, ένας εργοστασιάρχης που χρησιμοποιεί μια νέα ανακάλυψη πριν αυτή να γενικευτεί, πουλά πιο φτηνά από ό,τι οι ανταγωνιστές του και όμως πουλά ακόμα πάνω από την ατομική αξία του εμπορεύματος που παράγει, αξιοποιώντας την ειδικά υψηλότερη παραγωγικότητα της εργασίας που απασχολεί ως υπερεργασία. Μ' αυτόν τον τρόπο πραγματοποιεί ένα υπερκέρδος». **(Μαρξ Κ., Κεφάλαιο, τομ. 3^{ος}, κεφ. 14 σελ. 300).**

Αυτό γίνεται πιο εύκολο βέβαια όταν αίρονται όλοι οι περιορισμοί στο διεθνές εμπόριο έτσι ώστε να μην μπορεί μια λιγότερο παραγωγική οικονομία να προστατέψει τα δικά της κεφάλαια με τεχνητούς τρόπους (δασμούς στις εισαγωγές, επιδοτήσεις στα εξαγόμενα εμπορεύματα, υποτιμήσεις του νομίσματος, κ.τ.λ.). Στο πλαίσιο αυτό η είσοδος στην ΕΕ και στην Ευρωζώνη έφερε στην επιφάνεια τη χαμηλή ανταγωνιστικότητα του ελληνικού κεφαλαίου απέναντι στα ευρωπαϊκά κεφάλαια με αποτέλεσμα τη μεταφορά αξίας από την Ελλάδα και τις άλλες αδύναμες χώρες προς τις αναπτυγμένες χώρες της Ευρωζώνης. Για τις αναπτυγμένες χώρες αυτό σημαίνει ότι ένα μέρος της κρίσης τους μεταφέρεται στις λιγότερο αναπτυγμένες. Για τις λιγότερο αναπτυγμένες σημαίνει ότι η κρίση παίρνει οξύτερα χαρακτηριστικά.

Το πρόβλημα της ανταγωνιστικότητας, στα πλαίσια του καπιταλισμού, δεν λύνεται με νομισματική πολιτική αλλά με πιο άγρια εκμετάλλευση της εργατικής τάξης και διαδικασίες ανασυγκρότησης της παραγωγής που γίνονται σε βάρος της. Αντιθέτως, είναι ακριβώς η έξοδος από τα καπιταλιστικά πλαίσια ανάπτυξης που μπορεί να εγγυηθεί ότι η εργατική τάξη της χώρας θα μπορέσει να ζήσει σε καλύτερες συνθήκες και η οικονομία θα εκσυγχρονιστεί ώστε να καλύψει της σύγχρονες ανάγκες της. Επιπλέον, το πρόβλημα της

ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας προϋπήρχε της εισόδου στο ευρώ. Η είσοδος στο ευρώ το όζυνε, δεν το δημιούργησε.

3.6 Το δημόσιο χρέος και οι εξελίξεις γύρω από αυτό

Το δημόσιο χρέος αποτέλεσε κεντρικό πρόβλημα της κρίσης στην ελληνική οικονομία.

«Οι αναλυτές αναλύουν την εξέλιξη του δημόσιου χρέους της Ελλάδας σε τρεις κύριες περιόδους. Η πρώτη περίοδος είναι από το 1981 έως το 1993. Το χρέος της Ελλάδας από 23% του ΑΕΠ (672 δις. δρχ.) το 1981 εκτινάσσεται στο 101% του ΑΕΠ το 1993 (23.000 δις. δρχ ή 68,8 δις ευρώ).

Ακολουθεί η περίοδος της 10-ετίας του '90 από το 1993 έως και το 2007, η οποία περιλαμβάνει την είσοδο της Ελλάδας στην Ευρωζώνη το 2001. Σε αυτή την περίοδο μπορούμε να διακρίνουμε την προσπάθεια του ελληνικού καπιταλισμού να εισέλθει στο ευρώ από το 1993 έως το 2001, η οποία οδήγησε σε περιοριστικές πολιτικές, όπως αποκαλείται ευφημιστικά η λιτότητα σε βάρος των εργαζόμενων, και την πρώτη περίοδο της εισόδου του ευρώ, από το 2001 έως το 2007, όπου οι ρυθμοί ανάπτυξης είναι ιδιαίτερα υψηλοί. Το χρέος αυτή την περίοδο σταθεροποιείται στο ύψος του 100% του ΑΕΠ. Αυτό δεν σημαίνει ότι το χρέος έμεινε στάσιμο. Αντίθετα αυξήθηκε δραστικά σε απόλυτους αριθμούς, αλλά την ίδια στιγμή αυξανόταν και το ΑΕΠ. Το 1993 ήταν 68,8 δις ευρώ αλλά το 2007 το χρέος ανήλθε στα 216,4 δις. Ευρώ. Η αύξηση του ΑΕΠ που την περίοδο 2001-2007 είχε ετήσιο ρυθμό αύξησης 4,2%, απέκρυβε τη διόγκωση του χρέους.

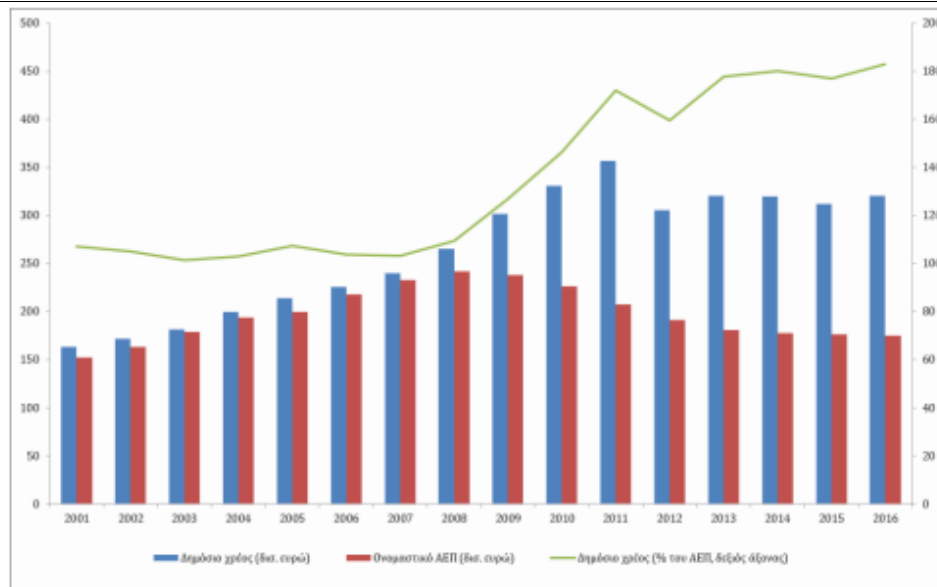
Από το 2007 ξεκινά μια περίοδος κατά την οποία το χρέος αυξάνεται όχι μόνο σε απόλυτους αριθμούς αλλά και ως ποσοστό του ΑΕΠ. Η αύξηση του χρέους που αποκρύπτονταν λόγω της παράλληλης ανόδου του ΑΕΠ, έγινε πλέον ορατή καθώς η άνοδος του ΑΕΠ ανακόπηκε (το 2008 το ΑΕΠ εμφάνισε μείωση 0,8%). Ταυτόχρονα αυξήθηκαν οι δαπάνες. Μεταξύ 2005 και 2009 αυξήθηκαν οι κρατικές δαπάνες από το 44,6% στο 53,9% επί του ΑΕΠ. Τα έσοδα αντίθετα μειώθηκαν το ίδιο διάστημα από το 39% στο 38%. Το χρέος την ίδια περίοδο αυξήθηκε από τα 184 στο 300 δις. ευρώ». **(Κομμουνιστική Οργάνωση Ανασύνταξη, Έντυπο: «Διαγραφή του χρέους»).**

Η εξέλιξη του χρέους από το 2009 μέχρι το 2015 φαίνεται στον παρακάτω πίνακα:

Ενοποιημένο χρέος γενικής κυβέρνησης (σε εκατ. ευρώ)								
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Σύνολο χρέους	301.062	330.570	356.289	305.096	320.511	319.729	311.673	315,4 (εκτίμηση)
Ως ποσοστό του ΑΕΠ	126,7%	146,2%	172,1%	159,6%	177,4%	179,7%	177,4%	180,3% (εκτίμηση)
Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδας, Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2016, σελίδα 164								

«Το 2018 το δημόσιο χρέος της Ελλάδας ανήλθε στα 334,6 δισ. ευρώ, εμφανίζοντας αύξηση 17,1 δισ. ευρώ σε σχέση με το 2017. Συγκριτικά με το 2009, το χρέος της Γενικής Κυβέρνησης έχει καταγράψει άνοδο 33,5 δισ. ευρώ, γεγονός που αναδεικνύει το μέγεθος των χρηματοδοτικών αναγκών της χώρας, αλλά και το προβληματικό πλαίσιο διαχείρισης της κρίσης χρέους. Η επίπτωση αυτή αντικατοπτρίζεται και στην εξέλιξη του ποσοστού του δημόσιου χρέους στο ΑΕΠ. Συγκεκριμένα, παρά τη σχετικά ήπια μεγέθυνση της οικονομίας το 2018, ο λόγος δημόσιο χρέος προς ΑΕΠ κινήθηκε έντονα ανοδικά και ανήλθε στο 181,1% (έναντι 176,2% το 2017). Σημειώνεται ότι από την αρχή της κρίσης το 2009 το ποσοστό του δημόσιου χρέους παρουσιάζει αύξηση 54,4 ποσοστιαίων μονάδων». (INE – ΓΣΕΕ Ετήσια Έκθεση 2019, σελίδα 43, https://www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2019/08/Ethsia_Ekthesi_2019.pdf)

Από τα στοιχεία φαίνεται ότι το χρέος δεν έχει μειωθεί ούτε ως απόλυτος αριθμός αλλά ούτε και ως ποσοστό του ΑΕΠ (ως ποσοστό του ΑΕΠ μεγαλώνει καθώς το ΑΕΠ έχει συρρικνωθεί στα χρόνια της εφαρμογής των μνημονίων).

Πηγή: AMECO

Το χρέος (μπλε στήλες, σε δισ. ευρώ, μετρημένο στον αριστερό άξονα) παραμένει σχετικά σταθερό. Όμως, το ΑΕΠ (κόκκινες στήλες, σε δισ. ευρώ, στον αριστερό άξονα) βρίσκεται μετά το 2008 σε πτώση: αποτέλεσμα το χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ (πράσινη γραμμή, μετρημένη σε ποσοστό επί τοις εκατό του ΑΕΠ στον δεξιό άξονα) να ανεβαίνει.

Πηγή: INE-ΓΣΕΕ, Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση, Ενδιάμεση Έκθεση, Οκτ. 2016.

Οι μνημονιακές πολιτικές που εφαρμόστηκαν όχι μόνο δεν μείωσαν το χρέος αλλά το χρέος αυξήθηκε και ως απόλυτος αριθμός και ως ποσοστό του ΑΕΠ.

Όμως η εφαρμογή των μνημονίων και του PSI κατάφεραν να διασώσουν τους δανειστές του ελληνικού δημοσίου (κυρίως γαλλικές και γερμανικές αλλά και ελληνικές τράπεζες) μεταφέροντας το βάρος της αποπληρωμής των δανείων στους εργαζόμενους. (Να σημειώσουμε εδώ ότι τα ασφαλιστικά ταμεία που είχαν επενδύσει σε κρατικά ομόλογα έχασαν τα χρήματά τους, καθώς το κράτος δεν προχώρησε στην ανακεφαλαιοποίησή τους, όπως έπραξε με τις τράπεζες).

Έτσι: «Το 2009 το χρέος ήταν κατά κύριο λόγο: σε χέρια ιδιωτών κατά 97%, σε μορφή ομολόγων κατά 84,8%, σε ελληνικό δίκαιο αλλά διαπραγματεύσιμο στις αγορές κατά 94,8% και μέση υπολειπόμενη φυσική διάρκεια τα 7,94 έτη (έληγε δηλαδή τα επόμενα λίγα χρόνια). Στο τέλος του 2018 το χρέος ήταν κατά κύριο λόγο: στα χέρια του Μηχανισμού Στήριξης κατά 70,5%, σε μορφή δανείων, αντί ομολόγων κατά 81,4%, σε αγγλικό δίκαιο αλλά μη διαπραγματεύσιμο στις αγορές κατά 81,4%, με μακριά μέση σταθμική υπολειπόμενη φυσική διάρκεια τα 18,17 έτη. Δηλαδή η αστική τάξη κατάφερε κάτι εντυπωσιακό: ενώ ήταν στην

πραγματικότητα χρεοκοπημένη, πέτυχε να μεταθέσει μια πραγματική έκρηξη χρεοκοπίας για αργότερα. Για να το πετύχει αυτό αναγκάστηκε να παραχωρήσει πολιτικό και οικονομικό χώρο στο ξένο κεφάλαιο και τα κράτη που τη διέσωσαν». **(Κομμουνιστική Οργάνωση Ανασύνταξη, Έντυπο: «Διαγραφή του χρέους»)**.

Το πρόβλημα του χρέους του ελληνικού δημοσίου είναι πραγματικό και δεν οφείλεται στη μια ή στην άλλη πολιτική απόφαση ή περισσότερο στην εργασία ενός υπαλλήλου της ΕΛΣΤΑΤ. Οφείλεται στην ταξική ουσία του αστικού κράτους που ρόλος του είναι να εξυπηρετεί τις ανάγκες αναπαραγωγής του κεφαλαίου.

Οι ίδιες αστικές αναλύσεις προσδιορίζουν ως αιτίες που φούσκωσαν το χρέος τα εξοπλιστικά προγράμματα, τις ανάγκες των επενδυτικών προγραμμάτων (δηλ. την ενίσχυση των κρατικοδίαιτων κεφαλαιοκρατών) τις εγγυήσεις προς τις τράπεζες και φυσικά την επέκταση του δημοσίου τομέα, δηλ. τις ρουσφετολογικές προσλήψεις. Σε αυτά πρέπει να προστεθούν τα δεκάδες δις ευρώ που ξοδεύει ο δημόσιος τομέας για αγορά αγαθών και υπηρεσιών από τον ιδιωτικό τομέα καθώς και τις ανάλογες μίζες για πολιτικούς και διοικητικούς υπαλλήλους του αστικού κράτους.

Όμως ακόμη κι αυτές οι αναλύσεις αγγίζουν μόνο την επιφάνεια. Σε τελική ανάλυση το αστικό κράτος πάντα εξυπηρετούσε την αναπαραγωγή του κεφαλαίου. Αυτό δεν είναι απαραίτητο να γίνεται με αύξηση του δανεισμού και τη δημιουργία υπέρογκων χρεών. Όμως μια σειρά από διαδικασίες κάνουν αυτή την επιλογή σχεδόν μονόδρομο.

Η ανάγκη για πιο επιθετική πολιτική υπέρ του κεφαλαίου που έγινε ο κανόνας από τη δεκαετία του '70 οδήγησε για παράδειγμα στη μείωση της φορολογίας του μεγάλου κεφαλαίου. (Βέβαια το μεγάλο κεφάλαιο στην Ελλάδα και ιδιαίτερα το εφοπλιστικό απολάμβανε πάντα φορολογική ασυλία, είτε γιατί ήταν νομικά κατοχυρωμένη, όπως για τους εφοπλιστές και την εκκλησία, είτε γιατί το κράτος δεν απαιτούσε την πληρωμή των φόρων).

Ταυτόχρονα ενισχύθηκε η δυνατότητα του μεγάλου κεφαλαίου να φοροδιαφεύγει λόγω της διεθνοποίησής του μεταφέροντας τα κέρδη του σε φορολογικούς παραδείσους. Επιπλέον στην Ελλάδα η αστική τάξη οικοδομούσε τις κοινωνικές της συμμαχίες με τα μικροαστικά στρώματα επιτρέποντας στους μικροαστούς να φοροδιαφεύγουν. Αυτές οι πολιτικές οδηγούσαν σταθερά στη μείωση των εσόδων του δημοσίου, τα οποία έπρεπε να αναπληρωθούν με δάνεια.

Από την άλλη η αδυναμία του ελληνικού κεφαλαίου σε σχέση με τα πιο ισχυρά κεφάλαια των αναπτυγμένων χωρών, σήμαινε επίσης ότι το αστικό κράτος αναλάμβανε πιο συστηματικά

διάφορες λειτουργίες ενίσχυσης του κεφαλαίου. Τέτοιες λειτουργίες ήταν διάφορα αναπτυξιακά πακέτα, οργάνωση υποδομών, ανάπτυξη συνδικαλιστικής και εργατικής αριστοκρατίας με δημόσιο χρήμα για την άμβλυνση των κοινωνικών εντάσεων, κλπ. Με άλλα λόγια το κράτος αναλάμβανε δαπάνες για τη σταθερότητα της εξουσίας του κεφαλαίου στην Ελλάδα.

«Η διόγκωση του δημόσιου χρέους οφείλεται:

- Στην πολιτική διαχείριση προς όφελος των μονοπωλιακών ομίλων σε ολόκληρη τη μεταπολιτευτική περίοδο με τη χρηματοδότησή τους, τη μείωση της φορολογίας, τις φοροαπαλλαγές. Στα έργα για τους Ολυμπιακούς Αγώνες το 2004.
- Στις τεράστιες δαπάνες σε εξοπλιστικά προγράμματα και αποστολές για τις ανάγκες του ΝΑΤΟ.
- Στις συνέπειες από τη διεύρυνση του εμπορικού ελλείμματος λόγω της ραγδαίας αύξησης των εισαγωγών από την ΕΕ.
- Στο φαύλο κύκλο μεταξύ μείωσης του ΑΕΠ - διόγκωσης του χρέους ως ποσοστού ως προς το ΑΕΠ και μέτρων εσωτερικής υποτίμησης.

Η ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωζώνη ελαχιστοποιούσε, αντικειμενικά, τα περιθώρια και τις επιλογές χειρισμών στη νομισματική πολιτική, αφού αυτή υπάγεται στη δικαιοδοσία της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ). Ταυτόχρονα και η δημοσιονομική πολιτική της Ελλάδας υφίσταται τους περιορισμούς της Συνθήκης του Μάαστριχτ και των κατοπινών Συμφωνιών, με βάση τις οποίες εκχωρούνται εθνοκρατικά δικαιώματα, αναγνωρίζεται η προτεραιότητα του κοινοτικού έναντι του εθνικού δικαίου σε πολλά ζητήματα. Παρ' όλα αυτά, η Ευρωζώνη δεν είναι συγκροτημένη ως ομοσπονδιακό κράτος, επομένως δεν έχει ενιαία όργανα ούτε πλήρως ενοποιημένη αγορά». **(Θέσεις του ΚΚΕ για το 19^ο συνέδριο – Απρίλιος 2013).**

Συμπερασματικά, για την ερμηνεία της κρίσης της ελληνικής οικονομίας, συμφωνούμε με την εκτίμηση του κου **Μανιάτη Θανάση όπως περιγράφεται στο κείμενο: «Συσσώρευση κεφαλαίου και κρίση στην παγκόσμια και την ελληνική οικονομία: Μια Μαρξιστική ανάλυση» που περιέχεται στο συλλογικό τόμο «Ο Μαρξισμός και η Ελληνική οικονομική κρίση», Εκδόσεις Gutenberg OME, 2013, του Ομίλου Μαρξιστικών Ερευνών.**

«Συνοπτικά, ισχυριζόμαστε ότι η κρίση της ελληνικής οικονομίας αποτελεί μέρος της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης έχοντας προκληθεί από τον ίδιο μηχανισμό, τον νόμο της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους. Η κρίση αυτή είναι δομική, αποτελεί συνέχεια και ετεροχρονισμένη εμφάνιση της κρίσης της δεκαετίας του 1970 και γι' αυτό έχει αποδειχθεί δύσκολο να ξεπερασθεί. Από την άλλη πλευρά, η κρίση της ελληνικής οικονομίας εκτός από κρίση υπερσυσσώρευσης του κεφαλαίου και χαμηλής κερδοφορίας είναι επιπρόσθετα και κρίση συσσώρευσης δημοσίου χρέους, ένας συνδυασμός που έχει πλέον καταστήσει την αναπαραγωγή του ελληνικού καπιταλισμού ιδιαίτερα προβληματική».

4 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι οικονομικές κρίσεις είναι ένα μόνιμο φαινόμενο του καπιταλισμού, απορρέουν από την ίδια τη φύση του καπιταλισμού και δεν μπορούν να καταργηθούν παρά μόνο μαζί με τον καπιταλισμό. Εκφράζουν τη βασική αντίθεση της καπιταλιστικής παραγωγής, την αντίθεση μεταξύ των αναπτυγμένων κοινωνικών παραγωγικών δυνάμεων και των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής.

Η ανάπτυξη του καπιταλισμού και η όξυνση των αντιθέσεών του νομοτελειακά οδήγησαν στο ξέσπασμα των οικονομικών κρίσεων. Από τις αρχές του 19ου αιώνα όταν εμφανίστηκε η μεγάλη βιομηχανία, η πορεία της καπιταλιστικής διευρυμένης αναπαραγωγής διακόπτεται περιοδικά από τις οικονομικές κρίσεις.

Είναι στη φύση του καπιταλισμού η τάση υπερπαραγωγής και υπερσυσσώρευσης κεφαλαίου και εξίσου στη φύση του είναι η τάση διόγκωσης του πλασματικού κεφαλαίου, όπως και η αναγκαστική διακοπή της υπερπαραγωγής και η απαξίωση του κεφαλαίου.

Σύμφωνα με τον Μαρξ οι κρίσεις είναι πάντα μόνο στιγμιαίες βίαιες λύσεις των υπάρχουσών αντιφάσεων, βίαιες εκρήξεις που αποκαθιστούν για μια στιγμή τη διαταραγμένη ισορροπία.

Με την καταστροφή μέρους των παραγωγικών δυνάμεων (απαξίωση τεχνολογίας, χρεοκοπία επιχειρήσεων, μείωση του κόστους των μισθών, καταστροφή εργατικής δύναμης, που συχνά περιλαμβάνει τη φυσική της καταστροφή μέσω πολέμων ή την απαξίωση της ειδικεύσής της με τη χρόνια ανεργία ή την απαξίωση ολόκληρων κλάδων παραγωγής, κ.λ.π.), δημιουργούνται οι συνθήκες για επίτευξη μεγαλύτερης κερδοφορίας. Και επειδή το κέρδος είναι το μοναδικό κίνητρο της παραγωγής για τους καπιταλιστές, μετά την περίοδο της κρίσης και της ύφεσης αρχίζει η επανεκκίνηση της καπιταλιστικής παραγωγής, με την άνοδο της καπιταλιστικής ανάπτυξης της οικονομίας, δημιουργώντας τις συνθήκες για το ξέσπασμα μιας νέας κρίσης.

Με την ανάπτυξη του καπιταλισμού, τη διαμόρφωση της διεθνούς αγοράς και της παγκόσμιας οικονομίας, δημιουργήθηκαν οι συνθήκες εμφάνισης και παγκόσμιων οικονομικών κρίσεων.

Η κυριαρχία των διεθνών μονοπωλίων, των ισχυρών διεθνών πολυεθνικών εταιριών, του χρηματιστικού κεφαλαίου (σύμφυση βιομηχανικού και τραπεζικού κεφαλαίου), η αύξηση της εξαγωγής κεφαλαίου σε σχέση με την εξαγωγή εμπορευμάτων, η παγκόσμια ανάπτυξη

του χρηματοπιστωτικού συστήματος, η πάλι για το ξαναμοίρασμα των αγορών και των εδαφών μεταξύ των καπιταλιστικών κρατών όπου εδρεύουν μονοπωλιακοί όμιλοι με μεγάλα μερίδια στην διεθνή αγορά, είναι τα χαρακτηριστικά του σύγχρονου παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού, του ιμπεριαλισμού όπως τον ονομάζει ο Λένιν, πάνω στο έδαφος του οποίου ξέσπασε η πρόσφατη οικονομική κρίση.

Συμπερασματικά για την ερμηνεία της διεθνούς οικονομικής κρίσης του 2008 αναφέρουμε τα εξής: Είναι μια βαθιά δομική κρίση του καπιταλιστικού συστήματος, η οποία παρόλο που εκδηλώθηκε στη σφαίρα της κυκλοφορίας του κεφαλαίου, όπως όλες οι μεγάλες οικονομικές κρίσεις, τα αίτιά της βρίσκονται στη σφαίρα της καπιταλιστικής παραγωγής. Οι ρίζες της βρίσκονται στην προηγούμενη μεγάλη κρίση της δεκαετίας του 1970, η οποία ήταν μια κρίση υπερσυσσώρευσης του κεφαλαίου. Ξεκίνησε από την πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους λόγω της ανοδικής τάσης της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου που οδήγησε στην υπερσυσσώρευση, δηλαδή στην αδυναμία επαρκώς κερδοφόρας επένδυσης του πρόσθετου κεφαλαίου. Οι νεοφιλελεύθερες καπιταλιστικές αναδιαρθρώσεις που ακολούθησαν είχαν στόχο την ανάσχεση της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους μέσω της εφαρμογής όλων των παραγόντων που δρουν ενάντια στο νόμο.

Η απάντηση του παγκόσμιου κεφαλαίου, εκδηλώθηκε με τις πολιτικές του νεοφιλελευθερισμού που είχαν σκοπό την ανάταξη του ποσοστού κέρδους: το άνοιγμα των εθνικών αγορών (μείωση δασμών, διεθνοποίηση του κεφαλαίου, μεταφορά κεφαλαίων σε χώρες με φθινό εργασιακό κόστος), ενδυνάμωση του χρηματιστικού συστήματος, που οδήγησε και στην επέκταση του πλασματικού κεφαλαίου και απελευθέρωση της αγοράς εργασίας με την κατάργηση κάθε μέτρου προστασίας των εργαζομένων (ελαστικές σχέσεις εργασίας, ιδιωτικοποιήσεις, απελευθέρωση απολύσεων, εντατικοποίηση και επιμήκυνση του χρόνου εργασίας, κλπ). Οι πολιτικές αυτές κατάφεραν για κάποιο διάστημα να ανατάξουν το ποσοστό κέρδους μερικώς, βασισμένο μάλιστα σχεδόν αποκλειστικά στην αύξηση του ποσοστού υπεραξίας, δίχως την απαιτούμενη απαξίωση του υπερσυσσωρευμένου κεφαλαίου, αλλά γρήγορα άρχισαν να ασθμαίνουν κατά τη δεκαετία του '90. Η τοκογλυφία και η πιστωτική επέκταση, έγινε πολύ γρήγορα η διέξοδος για τα πλεονάζοντα κεφάλαια.

Η αύξηση της πίστωσης και του πλασματικού κεφαλαίου (όπως αποκαλούσε ο Μαρξ τις κερδοσκοπικές επενδύσεις σε μετοχές, ομόλογα και άλλες μορφές χρηματικού ενεργητικού) είναι μια τακτική των καπιταλιστών να αντισταθμίσουν την καθοδική πίεση που ασκείται στην κερδοφορία της συσσώρευσης πραγματικού κεφαλαίου. Ως αποτέλεσμα

της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους, οι καπιταλιστές τοποθετούν τα χρήματά τους σε κερδοσκοπικές επενδύσεις σε μετοχές, ομόλογα και άλλα χρηματιστηριακά προϊόντα. Αυτό οδηγεί τις τιμές τους σε άνοδο και δημιουργεί φούσκες, όπως αυτή στην αγορά ακινήτων. Αργά ή γρήγορα, η αξία αυτών των μορφών ενεργητικού ανεβαίνει περισσότερο από όσο η αξία απόκτησής τους και όλοι αρχίζουν να πουλάνε, δηλαδή η φούσκα σπάει δημιουργώντας πιο έντονα προβλήματα από ότι πριν τη δημιουργία της.

Συμπερασματικά, για την ερμηνεία της κρίσης της ελληνικής οικονομίας, συμφωνούμε με την εκτίμηση του κου Μανιάτη Θανάση όπως περιγράφεται στο κείμενο: «Συσσώρευση κεφαλαίου και κρίση στην παγκόσμια και την ελληνική οικονομία: Μια Μαρξιστική ανάλυση» που περιέχεται στο συλλογικό τόμο «Ο Μαρξισμός και η Ελληνική οικονομική κρίση», Εκδόσεις Gutenberg OME, 2013, του Ομίλου Μαρξιστικών Ερευνών.

«Συνοπτικά, ισχυριζόμαστε ότι η κρίση της ελληνικής οικονομίας αποτελεί μέρος της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης έχοντας προκληθεί από τον ίδιο μηχανισμό, τον νόμο της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους. Η κρίση αυτή είναι δομική, αποτελεί συνέχεια και ετεροχρονισμένη εμφάνιση της κρίσης της δεκαετίας του 1970 και γι' αυτό έχει αποδειχθεί δύσκολο να ξεπερασθεί. Από την άλλη πλευρά, η κρίση της ελληνικής οικονομίας εκτός από κρίση υπερσυσσώρευσης του κεφαλαίου και χαμηλής κερδοφορίας είναι επιπρόσθετα και κρίση συσσώρευσης δημοσίου χρέους, ένας συνδυασμός που έχει πλέον καταστήσει την αναπαραγωγή του ελληνικού καπιταλισμού ιδιαίτερα προβληματική».

5 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Μαρξ Κ., Κεφάλαιο, τόμοι 1^{ος}, 2^{ος}, 3^{ος}, Εκδόσεις «Σύγχρονη Εποχή», Αθήνα 1978.
2. Μαρξ Κ. – Έγκελς Φ. «Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος» Εκδόσεις «Σύγχρονη Εποχή», Αθήνα 1984.
3. Λένιν Β.Ι. «Για τον Μαρξ και το Μαρξισμό», Εκδόσεις «Σύγχρονη Εποχή», Αθήνα 1982.
4. Λένιν Β. Ι.: «Ο ιμπεριαλισμός ανώτατο στάδιο του Καπιταλισμού».
5. Όμιλος Μαρξιστικών Ερευνών, Συλλογικός τόμος «Ο Μαρξισμός και η Ελληνική οικονομική κρίση», Εκδόσεις Gutenberg OME, 2013.
6. Μπογιόπουλος Νίκος, «Είναι ο καπιταλισμός ηλίθιος», Αθήνα 2018.
7. Μανιάτης Θανάσης, Άρθρο «Όψεις της κρίσης της ελληνικής οικονομίας» Από την Ημερίδα του Τμήματος Πολιτικής Οικονομίας του OME, 2013.
8. Μανιάτης Θανάσης: Άρθρο «Η κρίση και οι προοπτικές του συστήματος», στο Ριζοσπάστη, 3/7/2019.
9. Μπέλλου Ελένη, Άρθρο «Η διεθνής οικονομική κρίση και η ταξική πάλη», ΚΟΜΕΠ Τεύχος: 3, 2009.
10. Κακουλίδου Χρύσα, Άρθρο «Χρηματοπιστωτικό Σύστημα – Εγχώριες και διεθνείς εξελίξεις», ΚΟΜΕΠ Τεύχος: 5, 2007.
11. Παπαδόπουλος Μάκης, Άρθρο «Η επικαιρότητα της λενινιστικής θεωρίας του ιμπεριαλισμού», ΚΟΜ.ΕΠ. Τεύχος: 4, 2016.
12. Τζαρέλλας Διονύσης, Άρθρο «Η κρίση και οι μετασχηματισμοί στο ευρωπαϊκό εποικοδόμημα», Τετράδια Μαρξισμού τεύχος 2, 2016.
13. Υλικά της ημερίδας της ΚΕ του ΚΚΕ «Η διεθνής οικονομική κρίση, η θέση της Ελλάδας και οι θέσεις του ΚΚΕ (14.5.2009)», Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή».
14. ΚΕ του ΚΚΕ, Θέσεις για το 19ο Συνέδριο, 11-14 Απρίλη 2013.
15. Κομμουνιστική Οργάνωση Ανασύνταξη, Έντυπο: «Διαγραφή του χρέους»
16. Κομμουνιστική Οργάνωση Ανασύνταξη, Θέσεις της Π.Ε. της για την 5^η Συνδιάσκεψη, Ιούνης 2017.
17. ΕΛΣΤΑΤ: Η Ελληνική Οικονομία, Μάρτιος 2017
18. ΙΝΕ-ΓΣΕΕ: Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση, Ετήσια Έκθεση 2016.
19. ΙΝΕ-ΓΣΕΕ: Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση, Ενδιάμεση Έκθεση, Οκτ. 2016
20. ΙΝΕ-ΓΣΕΕ: Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση, Ετήσια Έκθεση 2019.
21. Τράπεζα της Ελλάδας, Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2008.
22. Τράπεζα της Ελλάδας, Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2009.
23. Τράπεζα της Ελλάδας, Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2016.
24. Μαυρουδέας Σταύρος, Διάλεξη για την «οικονομική κρίση της Ελλάδας» στο UNAM και σε άλλα 4 πανεπιστήμια της Λατινικής Αμερικής, 2015, <https://image.slidesharecdn.com/unamlecture-150429005621-conversion->

gate02/95/lecture-on-the-greek-economic-crisis-to-unam-and-4-other-latin-american-universities-19-638.jpg?cb=1430269110

25. Μηλιός Γιάννης «Η ιστορική μαρξιστική συζήτηση για τις οικονομικές κρίσεις (1900-1935) και η σημασία της», Θέσεις, τεύχος 41, 1992, http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=393&Itemid=29
26. Πολυμερίδης Γιώργος, Άρθρο «Η καπιταλιστική αναπαραγωγή», <https://www.rovespiero.gr/agnosti-epistimi-politikis-oikonomias-15/>
27. Πολυμερίδης Γιώργος, Άρθρο «Η Σύνθεση του Κεφαλαίου, ο Κεφαλαιοκρατικός Πληθυσμιακός Νόμος και οι μορφές του Σχετικού Υπερπληθυσμού»- <https://www.rovespiero.gr/agnosti-epistimi-politikis-oikonomias-16/>
28. Βικιπαίδεια, https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%94%CE%B9%CE%B5%CE%B8%CE%BD%CE%AE%CF%82_%CF%87%CF%81%CE%B7%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%80%CE%B9%CF%83%CF%84%CF%89%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%BA%CF%81%CE%AF%CF%83%CE%B7_2007-2008
29. McKinsey, Μελέτη Debt and (not much) deleveraging, Φεβρουάριος 2015, <https://www.mckinsey.com/featured-insights/employment-and-growth/debt-and-not-much-deleveraging>
30. naftemporiki.gr με πληροφορίες από Reuters, Παρασκευή, 15 Νοεμβρίου 2019, <https://www.naftemporiki.gr/finance/story/1533473/pagkosmio-xreos-spaiei-to-fragmenton-255-tris-dolarion>
31. naftemporiki.gr, <https://www.naftemporiki.gr/finance/story/1546432/i-periousia-ton-plousioteron-tou-planiti-auksithike-kata-12-tris-dol-to-2019>
32. Roberts Michael Blog, <https://thenextrecession.wordpress.com/2015/03/14/greece-keynes-or-marx/>

